

Technická univerzita vo Zvolene, Fakulta ekológie a environmentalistiky
Centrum environmentálnej a etickej výchovy Živica

Globálne vzdelávanie

kontext a kritika

Vanessa Andreotti / Václav Cílek / Juraj Mesík / Tomáš Ryška
Alexander Ač / Andrej Návojský / Branislav Olah
Zuzana Gallayová / Zuzana Labašová / Adam Čajka

Publikácia bola vydaná v rámci projektu Globálne vzdelávanie na Fakulte ekológie a environmentalistiky TU vo Zvolene, ktorý je podporovaný z prostriedkov oficiálnej rozvojovej pomoci Slovenskej republiky.

Globálne vzdelávanie – kontext a kritika

Učebné texty

Autori:

Mgr. Alexander Ač, Ph.D., Centrum výzkumu globální změny AV ČR
Prof. Vanessa de Oliveira Andreotti, Univerzita Britskej Kolumbie v Kanade
RNDr. Václav Cílek, CSc., Geologický ústav AV ČR
Mgr. Adam Čajka, Arpok
Ing. Zuzana Gallayová, Ph.D., Technická univerzita vo Zvolene
Mgr. Zuzana Labašová, CEEV Živica
MUDr. Juraj Mesík, Univerzita Komenského v Bratislave, Palackého univerzita v Olomouci
Mgr. Andrej Návojský, Nadácia Milana Šimečku
Doc. Ing. Branislav Olah, Ph.D., Technická univerzita vo Zvolene
Mgr. Tomáš Ryška, Ph.D., Univerzita Pardubice

Recenzenti:

prof. RNDr. Mikuláš Huba, CSc.
doc. Ing. Gita Jančová, Ph.D.

Za odbornú úroveň učebných textov zodpovedá vedúci Katedry aplikovanej ekológie FEE TUZVO
doc. Ing. Vladimír Kunca, Ph.D.

Editori:

Ing. Zuzana Gallayová
Mgr. Juraj Hipš
Mgr. Kateřina Urbanová

Schválené rektorom Technickej univerzity vo Zvolene ako učebné texty, evidenčné číslo
Edičného plánu 112/2014.

Rukopis neprešiel jazykovou úpravou.

1. vydanie, 152 strán

Náklad: 500 výtlačkov

Vydavateľ: Technická univerzita vo Zvolene, www.tuzvo.sk

Rok vydania: 2014

Tlač: Vienala s. r. o.

Grafická úprava: Mgr. art. Marián Preis

Nepredajné

© Technická univerzita vo Zvolene

© Alexander Ač, Vanessa de Oliveira Andreotti, Václav Cílek, Adam Čajka, Zuzana Gallayová, Zuzana Labašová, Juraj Mesík, Andrej Návojský, Branislav Olah, Tomáš Ryška, Juraj Hipš, Kateřina Urbanová

ISBN 978-80-228-2677-8

Všetky práva vyhradené. Nijaká časť textu ani ilustrácie nemôžu byť použité a šírené akoukoľvek formou bez predchádzajúceho súhlasu autorov.

**अच्छा स्वाद?
ladha nzuri?
enjoy the meal?
dobrú chuť?**

Otvárali ste už niekedy konzervu umelohmotnou lyžičkou?

Najedli by ste sa?

Úlohou globálneho vzdelávania nie je ospevovať tých,

čo rozdáujú konzervy a lyžičky ľuďom v núdzi.

Globálne vzdelávanie učí myslieť kriticky a v súvislostiach.

Obsah

Predslov	7
Juraj Hipš	
1) Globálne vzdelávanie na Fakulte ekológie a environmentalistiky	8
Zuzana Gallayová	
2) Príprava na život v meniacom sa svete	10
Zuzana Gallayová	
3) Život ako hra	18
Branislav Olah	
4) Poľnohospodárstvo a potravinová bezpečnosť	36
Juraj Mesík	
5) Klimatické zmeny a ich vplyv na rozvojové krajiny	52
Alexander Áč	
6) Prístupy, rizika a hodnoty - od zahraniční pomoci k domácim krízám	64
Václav Cílek	
7) Imaginace pomoci, rozvoje a humanitarismu	76
Tomáš Ryška	
8) Etika a hodnoty v zobrazovaní väčšiny sveta	96
Andrej Návojský	
9) Globálne vzdelávanie	112
Vanessa Andreotti, Zuzana Labašová	
10) Globálne vzdelávanie - súvislosti bežného života	126
Adam Čajka, Zuzana Gallayová	
Príloha: CD s prekladom metodickéj príručky Learning to Read the World Through Other Eyes (Andreotti, Souza 2008).	

Pod'akovanie

SlovakAid za podporu projektu *Globálne vzdelávanie na Fakulte ekológie a environmentalistiky TU vo Zvolene*.

Prof. Andreotti za súhlas použiť metodickú príručku *Learning to Read the World Through Other Eyes* (**ANDREOTTI, SOUZA 2008**) ako prílohu týchto učebných textov a **Tomášovi Fedorkovi**, študentovi Sokratovho inštitútu, za jej preloženie do slovenčiny.

Greenpeace za súhlas s použitím fotografií.

Galleri Galschiotovi za práva na použitie fotografie jeho sochy Justitia.

Naše osobitné pod'akovanie patrí recenzentom prof. **Mikulášovi Hubovi**, doc. **Gite Jančovej** a doc. **Vladimírovi Kuncovi** za precízne sripomienkovanie rukopisu a podnetné návrhy a rady pri finalizácii textov.

Poznámka editorov:

Pre zvýšenie prehľadnosti je text graficky členený do farebných blokov s použitím piktogramov:

Definície/termíny

Dovysvetľujúci text

Príklady

Tipy

Zadania/cvičenia pre študentov

Predslov

Táto kniha sa nebude všetkým páčiť. Nastoľuje otázky, ktoré nie sú vždy príjemné a spochybňuje často zaužívané presvedčenie. Nebolo ale naším cieľom zostaviť publikáciu ospevujúcu pomoc „rozvojovým“ krajinám. Skôr máme snahu vyvolať otvorenú a hlbokú diskusiu o rozvojovej pomoci a vzdelávaní. Pretože nie každá pomoc musí byť vždy skutočným dobrom.

Rád používam pri výučbe nasledovný príbeh:

Zdravotníčka mala na pobreží službu prvej pomoci. Všimla si prázdne fľaše rozhádzané v tráve a dostala strach, že na ne niekto nechtiac stúpi a zraní sa. A tak odložila svoju tašku a začala fľašky zbierať. Jeden starší pán šiel okolo a ako sa díval, čo to vlastne robí, tak zakopol o tú tašku a zranil sa.

Nie je naším úmyslom znevažovať prácu ľudí, ktorí sa rozhodli zasvätiť svoj život pomoci druhým. To ale zároveň neznamená, že sú nedotknuteľní a imúnni voči robeniu chýb. Je dôležité, aby sme veci videli takými, akými skutočne sú. Aj vo chvíľach, keď to nezapadá do našich predstáv a presvedčení. Aj preto sme prizvali k tvorbe tejto knihy ľudí, ktorí nastavujú rozvojovej problematike zrkadlo. Do rozvojových krajín v rámci pomoci a spolupráce vyvážame aj „naše“ hodnoty, vieru, systém vzdelávania... Mnohokrát „civilizovane“ pretvárame „väčšinový“ svet na svoj obraz. V hlbokom presvedčení, že náš boh, hodnoty alebo školský systém sú tými najlepšimi. A v snahe zachraňovať svet sa mnohí, ktorých chceme zachrániť, pri našej pomoci potknú. Je veľmi nebezpečné, ak si s úlohou pomoci prisvojíme aj právo určovať, čo je dobré pre všetkých.

Mám tušenie, že táto kniha bude prijatá rozdielne. Tomu sa teším, pretože „tam, kde sa stretávajú dva rôzne myšlienkové prúdy, môže prísť k najväčšiemu rozvoju“. Keď som knihu prvý raz redigoval, prišiel som k pasáži, v ktorej je čitateľ postavený pred otázku, ako vybrať tých, ktorých zachrátime. Lebo nemožno zachrániť všetkých. Je to pragmatický pohľad? Je to politicky nekorektné? Alebo je to dívanie sa na veci tak, akými skutočne sú? S hlbokým záujmom som čítal pasáže, kde je rozvojová pomoc premiešaná s misionárstvom. Kde jednou rukou pomáhame a druhou dávame – našu predstavu o živote. V knihe nájdete fotografie, s ktorými ste sa mohli stretnúť aj na Slovensku a v dobrej viere motivujú ľudí k zbierkam. Tieto fotografie majú meno „rozvojová pornografia“.

Táto kniha splní svoj účel, keď vyvolá diskusiu k témam, ktoré nastoľuje. Nie je to kniha, ktorá končí šťastným koncom. Záver nie je ani tragický. Bude taký, akým ho spravíme. Otvorená myseľ, pokora a schopnosť rešpektu sú dobrými predpokladmi na happy end.

Juraj Hipš

riaditeľ Centra environmentálnej
a etickej výchovy Živica

1) Globálne vzdelávanie na Fakulte ekológie a environmentalistiky

Každá kniha má svoj príbeh. Dynamický. Písaný ľahko. Dlho sa rodiaci. Uponáhľaný či rozvážny. Spotený alebo pohodový. Originálny, zmysluplný...

Náš príbeh nie je náhodný. Fakulta ekológie a environmentalistiky (FEE) spolupracuje s Centrom environmentálnej a etickej výchovy Živica na viacerých projektoch. Zistili sme, že spoločné kráčanie je prínosné. A aj aké je fungovanie akademického a treťosektorového sveta odlišné. Rozdiely sú však pre nás výzvou, nie bariérou. V spoločnom projekte *Globálne vzdelávanie na FEE* sme analyzovali náplň vyučovaných predmetov, diskutovali o ich cieľoch a vzájomnej nadväznosti, hľadali overené metodiky výučby, „workshopovali“ s prof. Andreotti a pripravili sme nový predmet *Globálne vzdelávanie*.

A prečo? Od založenia FEE je súčasťou študijných programov okrem iných aj výučba predmetov *Environmentálna výchova*, *Globálne problémy životného prostredia*, *Ekofilozofia*, *Filozofické aspekty človeka a prírody* a ďalších, ktorých úlohou je súbežne s výučbou špecializovaných profilových predmetov vytvorenie priestoru pre diskusie a podpora budovania postojov, ako dôležitá súčasť štúdia. Hoci k posunu hodnotového systému v dospelosti sa mnohí stavajú skepticky, cez našu skúsenosť s vysokoškólakmi máme mierne optimistickejší pohľad. Už v aktuálne vyučovaných predmetoch ponúkame hlbšie porozumenie fungovania dnešného, v rôznych oblastiach globalizovaného sveta vybrané témy globálneho vzdelávania (napr.: *Životné prostredie s ohľadom na globálne aspekty*, *Globalizácia a vzájomná prepojenosť*, *Ludské práva*). Zavedením predmetu *Globálne vzdelávanie* sa zameriame na ďalšie témy Národnej stratégie pre globálne vzdelávanie (napr. *Chudoba*, *Rozvojová spolupráca*), sústredíme sa na rozvoj kritického myslenia i využívanie interaktívnych metód výučby.

Súčasný svet je prepojenejší a navzájom závislejší ako kedykoľvek predtým. Informácie, energia, suroviny, tovar, ľudia - prúdia neuveriteľnou rýchlosťou. Aké to má dôsledky? Aké riziká? Aký je náš podiel na tomto kolose? Sme spoluzodpovední? Je naša snaha a pomoc vítaná? Predkladané učebné texty sú cestou hľadania odpovedí na mnohé otázky - hoci sa zvyčajne očakáva od publikácie tohto formátu skôr súhrn informácií a faktograficky nabitého textu. Ako však v dnešnej ére záplavy informácií vybrať tie naozaj podstatné a dôležité? Ako v dnešnom, dynamicky sa meniacom svete pripraviť mladých ľudí na život v podobe spoločnosti o 10 - 15 rokov? Akoby nám niekedy na otázky a premýšľanie ani neostával čas...

Príbeh tejto knihy je výsledkom mnohých diskusií - hľadaním rovnováhy medzi obsahom a rozsahom, voľbou autorov aj ich počtom, výberom tém i hĺbkou spracovania vzhľadom na limitovaný počet strán. V kapitole *Príprava na život v meniacom sa svete* sme vymedzili základné pojmy, východiská a ciele globálneho vzdelávania. Nasledujúce kapitoly odkrývajú priame skúsenosti ich autorov so životom v iných krajinách, v rôznych kultúrach. Egypt, Dánsko, Brazília, Fínsko, India, Ladak, Kanada, USA, Tanzánia, Vietnam, Nepál, Thajsko a mnohé ďalšie im poskytli na istý čas priestor pre život, pozorovanie, vnímanie, štúdium, výskum, záznamy ...

Branislav Olah opísal život na Zemi ako hru. Kto a kedy určil pravidlá? Kto je zdanlivým víťazom a kto vychádza ako porazený? Aké sú možné dôsledky? Dajú sa pravidlá meniť? Môže byť hra fér? Viac sa dozviete v 3. kapitole.

Juraj Mesík zanalyzoval previazanosť krajín sveta z hľadiska zabezpečenia potravín, poukázal na výskyt hladomorov v minulosti, aj našu dnešnú závislosť na rope pri snahe o potravinovú sebestačnosť (kap. 4).

Alexander Áč na základe výsledkov výskumu uviedol prehľad dôsledkov klimatických zmien a ich vplyv na rozvojové krajiny (vrátane napr. šírenia chorôb) ako aj ekologickými, ekonomickými a sociálnymi dôsledkami (kap. 5).

Václav Cílek opísal riziká foriem pomoci v rôznych situáciách a ich dôsledky, zhodnotil potrebu a postup pomoci nielen v zahraničí, ale aj počas domácich kríz (kap. 6).

Tomáš Ryška na základe dlhoročného etnografického výskumu poukázal na riziká pomoci, ktorá je v našej kultúre hodnotená ako takmer výlučne pozitívna. Kládne mnohé otázky, ohľadne vyžiadanosti pomoci, jej významu, efektivity a rizikách (kap. 7).

Andrej Návojský sa sústredil na etiku a hodnoty v zobrazovaní väčšiny sveta, prostredníctvom cvičení a modelových situácií vytvára podnety na interaktívnu výučbu i premýšľanie/diskusiu o znázorňovaní informácií médiami (kap. 8).

Vanessa Andreotti so Zuzanou Labašovou odhalili rôzne pohľady na svet okolo nás, naše zaťaženie tradičným úzkym pohľadom na ľudí z iných krajín/kultúr, pátrali po prameňoch našich stereotypov v myslení, predstavili základy globálneho vzdelávania (kap. 9).

V závere sme s **Adamom Čajkom** načrtli súvislosti tém globálneho vzdelávania s bežným životom (kap. 10).

Každá kniha má svoj príbeh. Z tlačiarne odchádza s priáním, aby bola čítaná :O). Týmto učebným textom želám, aby študentom (a dúfam) aj ďalším čitateľom priniesla nielen nové informácie, ale bola zároveň impulzom pre diskusie a motiváciou k hľadaniu svojho miesta vo svete, hodnôt a odpovedí na otázky, ktoré sa počas jej čítania i po čase vynoria.

Zuzana Gallayová

Fakulta ekológie a environmentalistiky
Technická univerzita vo Zvolene

Zuzana GALLAYOVÁ

Vyštudovala Fakultu ekológie a environmentalistiky Technickej univerzity vo Zvolene. Učí tu predmety Environmentálna výchova, Metódy environmentálnej výchovy a Náuku o krajine. Venuje sa výskumu zmien využitia krajiny, ich príčin a dôsledkov. Konzultantka medzinárodného programu Zelená škola, lektorka kurzov pre učiteľov. Autorka a spoluautorka metodických materiálov pre školy, členka projektového tímu Sokratovho inštitútu.

2)

*Príprava na život
v meniacom sa svete*

*Nikto nie je ostrovom samým pre seba.
Ernest Hemingway*

2) Príprava na život v meniacom sa svete

Žijeme tu a teraz. Vo svojom byte, dome, obci, mestečku či meste. Jeme, bývame, učíme sa, pracujeme, drieme i oddychujeme, trápime sa, radujeme... vedome aj nevedome čerpáme z koreňov našich predkov. Zámerne či nezámerne zanechávame za sebou stopy, z ktorých budú čítať tí, čo budú žiť tu a po nás. Sme poprepletaní tisíckami bežným okom neviditeľných vlákien s ľuďmi na celom svete. Globalizovanom svete. Žijeme v celosvetovej sieti výmeny tovaru, informácií i služieb – sieti stále zložitejšej a zraniteľnejšej. Sme prepojení ekonomicky aj environmentálne, ovplyvňujeme sa kultúrne, sociálne, politicky aj bezpečnostne. Mnohé problémy z týchto oblastí dnes nadobúdajú globálne rozmery a sú ťažko riešiteľné alebo priamo neriešiteľné na úrovni jednotlivých štátov. Sama globalizácia je globálnym problémom.

! Za globálne problémy považujeme problémy dotýkajúce sa každého národa, štátu, svetadielu, ľudstva ako celku. Zmierniť ich dôsledky, príp. ich odstrániť je možné len vzájomným úsilím, vzájomnou medzinárodnou spolupracou. Globálne problémy podrobne opisujú NOVÁČEK, HUBA (1994), NOVÁČEK, HUBA, MEDERLY (1998) či NOVÁČEK (2011): násilie vo svete, preludnenie, potravinový problém, zdravotný stav obyvateľstva, problém chudoby, ekologickú krízu, zachovanie druhovej rozmanitosti života, úbytok pralesov, šírenie púští, hospodárenie s vodou, ohrozenie pôdy, znečistenie atmosféry a narušenie klímy, neschopnosť racionálneho využívania ekosystémov, problémy s využívaním a dostupnosťou zdrojov, energií a surovín, problémy s odpadmi aj ľudské sídla či pocity opustenosti "byť nežiadúci". (pozn. ed.: Na FEE sa vyučuje samostatný predmet *Globálne problémy životného prostredia*).

Pojem **globalizácia** sa u nás začal používať v 90. rokoch minulého storočia a stále je predmetom sporov a diskusií. Časť ľudí vníma globalizáciu najmä ako kultúrno-spoločenský proces smerujúci k intenzívnejšej výmene skúseností a informácií medzi národmi, či k tvorbe medzinárodných právnych noriem a dohôd na ochranu ľudských práv, prostredia alebo zdravia. Symbolom týchto procesov sa stal internet. Iní hovoria o ekonomickej globalizácii, tzn. tvorbe pravidiel a inštitúcií na presadzovanie deregulácie medzinárodného obchodu v záujme dosahovania rýchlejšieho ekonomického rastu. Oba pohľady nemožno zamieňať, pretože ide o dva vzájomne súvisiace procesy. Za hybné sily a zároveň výsledky globalizácie sa pokladajú ekonomické a technologické zmeny. Na celom svete nastal rast obchodu po tom, ako sa globálne trhy virtuálne „priblížili“ pomocou komunikačných technológií. Tie isté technológie spájajú vzdialené spoločnosti a uľahčujú im presúvanie ich aktivít do oblastí s nízkymi nákladmi. Lacnejšia letecká doprava vďaka technologickému pokroku a oslobodeniu od daní spôsobuje väčší pohyb – ľudia viac cestujú za obchodom alebo kvôli oddychu, pracovná sila je oveľa mobilnejšia. Zároveň silnie hnutie poukazujúce na negatívne dôsledky globalizácie (napr. profit nadnárodných spoločností v podmienkach liberalizovaného medzinárodného obchodu na úkor drobných roľníkov či bežných zamestnancov). Globalizácia prináša rýchlejší pohyb informácií, tovarov aj ľudí, sporné je, či negatívne dopady týchto rýchlejších interakcií, ako sú napr. zlé pracovné podmienky v „lacných“ častiach sveta či stúpajúce zaťažovanie životného prostredia, sú vyvážené prínosmi globalizácie (HIPŠ, ĎURIŠOVÁ 2006).

Svet je len jeden ?

Zem je len jedna, no tvorí ju jeden svet? Ľudská spoločnosť sa v histórii nikdy nevyvíjala rovnomerne v rôznych častiach sveta. Mezopotámia, staroveký Egypt či India boli spoločensky, kultúrne aj ekonomicky v období svojho rozkvetu výrazne iné ako zvyšok vtedajšieho sveta. Rimania nazývali barbarmi všetky národy žijúce mimo územia ich ríše, hovoriace nezrozumiteľným jazykom, žijúce iným spôsobom života, odlišným usporiadaním spoločnosti – „necivilizovanej“. K stretávaniu a vzájomnému ovplyvňovaniu rôznych kultúr dochádza počas celej našej histórie.

Nielen pri vojenských výpravách, ale aj pri obchodovaní, cestovaní (šírenie kultúrnych plodín z genetických centier). Napr. v stredoveku sa rozvíjal obchod medzi Európou, Áziou a Afrikou, dovážali sa bavlna, hodváb a porcelán z Číny, korenie zo Zanzibaru a Indonézie, drahokamy a slonovina z Barmy (dnes Mjanmarsko), Benátky tam vyvážali čipky, sklo (KOL. 2010). Hľadanie nových ciest do Indie bolo aj motívom plavby Krištofa Kolumba, aby skrátil (urýchlil a zlacnil) dostupnosť korenín a exotických produktov. Obchodné cesty boli spojené nielen s výmenou tovaru, ale aj informácií, poznatkov, zručností, výrobných postupov, tzv. kultúrnej výmeny a pod. Následné veľké zámorské cesty a objavy v 15. - 16. storočí priniesli z „Nového sveta“, nové plodiny (kukurica, zemiaky, kakao, tabak...), Európania sem priviezli cukrovú trstinu, obilniny a nové zvieratá (napr. kone), ale aj choroby a genocídu. V období 1492 - 1892 bol počet pôvodných obyvateľov Ameriky zdecimovaný o 90 % (NOVÁČEK 2011). Kolonizácia - otroctvo - zrušenie otroctva - koniec kolonializmu - apartheid v Amerike, Afrike či Indii... myslenie ľudí sa mení pomaly, technika a spoločnosť sa vyvíjajú akosi prirýchlo. Rozdiely medzi krajinami v bohatstve, moci, príležitostiach sa neustále prehľbujú.

Postup dekolonizácie

1. **fáza (1945 - 1949):** južná Ázia (India, Pakistan, Barma, Srí Lanka, Indonézia, Filipíny), Blízky Východ (Izrael, Palestína, Libanon, Sýria, Jordánsko, Irak, Emiráty) a Ďaleký Východ (Kórea).
2. **fáza (1950 - 1959):** francúzska Indočína (Laos, Kambodža, Vietnam), časť Afriky (Maroko, Líbya, Sudán, Ghana).
3. **fáza (1960 - 1970):** Afrika - rok 1960 bol vyhlásený za „rok Afriky“ - 17 afrických štátov získalo nezávislosť, v Ázii - Malajzia.
4. **fáza (po 1970):** portugalské kolónie v Afrike (Mozambik, Guinea-Bissau, Angola), anglické Zimbabwe a Namíbia.

Niektoré bývalé kolónie sa stali pevnou súčasťou materských krajín, napríklad: Portugalsko - Madeira, Azory, Španielsko - Kanárske ostrovy, USA - Havajské ostrovy, Portoriko.

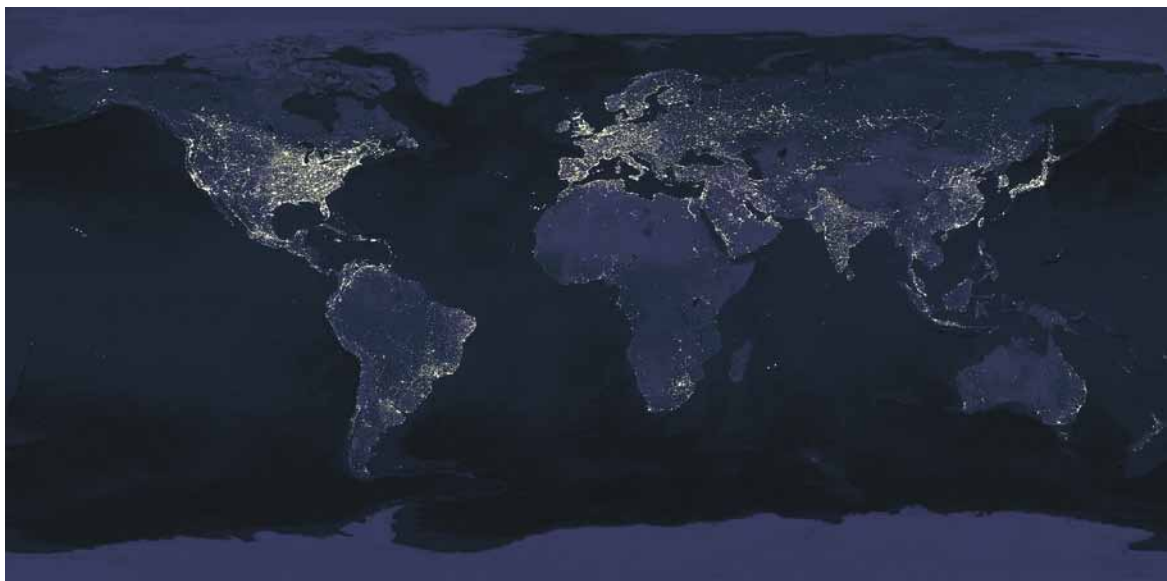
Pred 1989 sa svet delil na socialistický, kapitalistický a „tretí“ svet. Podľa NOVÁČKA (2011) je dnes rozdelený na bohatých a chudobných, na industriálne rozvinutý a nerozvinutý. V súčasnosti sa používa rozdelenie sveta aj na globálny - bohatý/rozvinutý - Sever (Severná Amerika, Európa, časť Ázie, Austrália) a globálny - chudobný/rozvojový/znevýhodnený Juh (Afrika, Latinská Amerika, časť Ázie). Označenie rozvinutá či rozvojová krajina vychádza predovšetkým z ekonomických charakteristík (tradične HDP), v tomto kontexte je časť krajín Juhu v súčasnosti nazývaná „vznikajúce ekonomiky“ (emerging economies).

V učebnici Občianskej výchovy pre 9. ročník základných škôl sú rozvojové krajiny sveta delené na skupiny:

- „rozvíjajúce sa“ (napr. Brazília, Mexiko, Argentína, Venezuela, Chile + tzv. novoindustrializované krajiny - ázijské tigre: Južná Kórea, Tchaj-wan, Honkong, Singapur a „malé“ ázijské tigre: Malajzia, Indonézia, Thajsko, Filipíny)
- vyvážajúce ropu (krajiny OPEC)
- jednostranní exportéri poľnohospodárskych plodín a surovín
- najmenej rozvinuté (ŠLOSÁR et al. 1997).

Z novších delení ide o rozlišovanie sveta na väčšinový (majoritný, na **obr. 1** tmavé krajiny) a menšinový (minoritný, na **obr. 1** vysvietené krajiny) s prihliadnutím na počet obyvateľov v snahe oslabovať predstavu o dominancii „západných“ krajín, ktorých populácia je v globálnom meradle minoritná.

Obr. 1: Osvetlenie sveta

(zdroj: <http://obrazky.4ever.sk/ine/mapa-sveta-166207>, <http://zivica.sk/energiavsuvislostiach/page/temy>)

Nakoľko terminológia pomenúvajúca delenie sveta podľa rôznych kritérií a kontextu nie je ustálená, v predkladaných učebných textoch sme akceptovali rôzne vyššie uvedené termíny (podľa preferencie autorov), hoci vnímame rozdiely v ich politickej korektnosti.

Zmeny vo svete - zmeny cieľov vzdelávania

Po 2. svetovej vojne sa premeny sveta dynamizujú, čo sa odráža aj vo vzdelávaní. Silnejú aktivity na zavedenie „vzdelania pre medzinárodné porozumenie“, ktoré súviseli so snahou o povojnovú rekonštrukciu najviac postihnutých krajín. Dôraz sa kládol na medzinárodnú solidaritu a porozumenie. Od 70. rokov 20. storočia, najmä v Kanade, USA a Veľkej Británii, sa ruka v ruke s rozvojom zahraničnej pomoci rozvíja nový typ vzdelávania - globálne či globálne rozvojové vzdelávanie. Stále častejšie sa ozývajú hlasy, že škola by mala predovšetkým umožniť rozvoj kompetencií pre život v meniacom sa svete: porozumieť zákonitostiam a procesom okolo nás, dokázať si na ne vytvoriť svoj vlastný názor, kriticky ich hodnotiť a orientovať sa v nich. Pri globálnom vzdelávaní nešlo na začiatku o jednotný prúd, ale skôr o paralelné reakcie pedagógov, akademikov, aktivistov i politikov v najrôznejších krajinách, ktorí si začali uvedomovať potrebu reformovať vzdelávací systém - nakoľko doterajšia povinná výučba nepripravovala (a dovoľme si poznamenať, že žiaľ, ani dnes nepripravuje dostatočne, pozn. ed.) žiakov a študentov na život v súčasnom dynamicky sa meniacom svete (SOBOTOVÁ 2012).

Globálne vzdelávanie je vzdelávanie, ktoré otvára ľuďom oči a mysle voči realite sveta a podnecuje ich k tomu, aby uviedli do sveta viac spravodlivosti, rovnosti a ľudských práv pre všetkých. Globálne vzdelávanie (ako zastrešujúci pojem) je chápané tak, že v sebe zahŕňa rozvojové vzdelávanie, vzdelávanie o ľudských právach, vzdelávanie o trvalej udržateľnosti, vzdelávanie pre mier a predchádzanie konfliktom ako aj medzikultúrne vzdelávanie a je globálnou dimenziou vzdelávania pre občianske práva a povinnosti (MAASTRICH GLOBAL EDUCATION DECLARATION 2002).

SOBOTOVÁ (2012) vzhľadom na dynamicky sa meniaci svet okolo nás označuje tento typ vzdelávania za celoživotný vzdelávací proces. Predstavuje nástroj, ktorý človeka pripravuje na život. Cieľom nie je naučiť človeka, čo si má myslieť a ako má konať, ale myslieť kriticky, viesť ho k aktivite a zodpovednosti - za miesto, krajinu, svet, v ktorom žije.

Globálne vzdelávanie (GV) je vzdelávanie, ktoré zdôrazňuje globálny kontext v učení (sa). Prostredníctvom neho dochádza k zvyšovaniu povedomia o globálnych témach, ktoré sa týkajú každého jednotlivca, k rozvoju jeho kritického myslenia v týchto témach a k hlbšiemu porozumeniu oblastí a tém, ktoré sa týkajú celého sveta. Témy globálneho vzdelávania poskytujú priestor na zmenu postojev jednotlivca a posilňujú uvedomenie si vlastnej úlohy vo svete. Motivuje ľudí k zodpovednosti a vychováva smerom k osvojeniu si hodnôt aktívneho globálneho občana (NÁRODNÁ STRATÉGIA PRE GLOBÁLNE VZDELÁVANIE NA OBDOBIE ROKOV 2012 – 2016).

DOLEJŠIOVÁ (2007) upozorňuje, že na Slovensku bolo súbežne s globálnym vzdelávaním na základe praxe mimovládnych organizácií definované **rozvojové vzdelávanie** (tiež globálne rozvojové vzdelávanie). Jeho cieľom je pochopenie vzťahov medzi životmi ľudí z tzv. vyspelých a tzv. rozvojových krajín a na tomto základe tiež podpora medzinárodnej rozvojovej spolupráce.

Globálne rozvojové vzdelávanie (GRV) je vzdelávací prístup, ktorý vedie k hlbšiemu porozumeniu rôznorodosti a nerovnosti vo svete, príčin ich existencie a k možnostiam riešenia problémov s nimi spojených. Podnecuje všetkých zainteresovaných bez ohľadu na vek ku skúmaniu otázok ako napr. chudoba, a ich prepojenie s každodenným životom. Narúšaním stereotypov a podporou nezávislého samostatného myslenia sa snaží globálne rozvojové vzdelávanie pomôcť rozvíjať aj praktické zručnosti a prispieť k pozitívnym zmenám v lokálnom aj globálnom meradle (NÁRODNÁ STRATÉGIA PRE GLOBÁLNE VZDELÁVANIE NA OBDOBIE ROKOV 2012 – 2016).

V predkladaných textoch uprednostňujeme v súlade s Národnou stratégiou pre globálne vzdelávanie pojem globálne vzdelávanie.

Globálne vzdelávanie - rozvojom základných kompetencií - informačnej gramotnosti, kritického myslenia, komunikácie a spôsobilosti riešiť problémy - má šancu naplniť víziu absolventa modernej školy ako mysliacej bytosti - výzvy nemalej.

Ciele globálneho vzdelávania (výber z Národnej stratégie pre GV) členíme na:

- **afektívne** - prijímať zodpovednosť za seba a vnímať svoju úlohu vo svete, rešpektovať odlišné názory a pohľady na svet, chápať vzájomnú závislosť a prepojenosť rôznych oblastí sveta a rôznych dimenzií rozvoja, vnímať svoje možnosti aktívne sa podieľať na rozvoji na lokálnej i globálnej úrovni,
- **psychomotorické** - využívať nástroje demokracie pri podieľaní sa na verejnom živote - volebné právo, petičné právo, právo na slobodný prístup k informáciám, právo na združovanie, dokázať vymedziť problém, analyzovať ho, hľadať rôzne riešenia, vybrať najvhodnejšie riešenie a využívať pri jeho riešení vlastné skúsenosti i skúsenosti ostatných, odhadnúť svoje schopnosti a hľadať možnosti, ako ich využiť pri riešení problémov, na základe informácií si vytvoriť vlastný názor a podporiť ho argumentmi, vedieť prijať názor ostatných a korigovať svoj pôvodný názor, využívať empatiu pri poznávaní situácie ostatných,
- **kognitívne** - poznať príčiny a dôsledky najdôležitejších globálnych problémov, porovnať rôzne koncepty chápania rozvojových teórií, ľudských práv, či globalizačných javov, kriticky analyzovať príčiny a dôsledky ťažkých životných podmienok ľudí žijúcich v rôznych oblastiach sveta, zhodnotiť prečo a akým spôsobom sa uskutočňuje rozvojová pomoc atď.

Hlavné témy globálneho vzdelávania

(NÁRODNÁ STRATÉGIA PRE GLOBÁLNE VZDELÁVANIE NA OBDOBIE ROKOV 2012 – 2016)

Globalizácia a vzájomná prepojenosť

Témy: Aspekty globalizácie, Ekonomická globalizácia – svetový obchod, Udržateľný rozvoj, Migrácia

Globálne problémy a rozvojová spolupráca

Témy: Rozvojová spolupráca a humanitárna pomoc SR a EÚ, Dobrovoľníctvo v rozvojovej spolupráci a humanitárnej pomoci, Spravodlivý obchod a etické podnikanie, Rozvoj, koncepcia rozvoja, princípy, Miléniové rozvojové ciele, Chudoba a nerovnosť, Zdravie: HIV/AIDS, podvýživa, Konflikty vo svete: formy a metódy riešenia konfliktov

Multikulturalizmus

Témy: Stereotypy a predsudky, Xenofóbia, rasizmus, intolerancia, Kultúrna identita, kultúrne rozdiely, náboženské rozdiely

Životné prostredie s ohľadom na globálne aspekty

Témy: Zmena klímy, Odpady, Environmentálna migrácia, Vzduch, voda, pôda, Využívanie prírodných zdrojov, Alternatívne zdroje energií

Ľudské práva

Témy: Ľudské práva a občianske práva, Práva dieťaťa, Rodová rovnosť, Demokracia a dobré vládnutie

Ako sme naznačili v kap. 1, vo výučbe na FEE pokrývame uvedené tematické okruhy v rôznej miere – niektoré úplne, iné okrajovo a niektoré dosiaľ absentujú. V rámci projektu *Globálne vzdelávanie na FEE* vyučujúci jednotlivých predmetov analyzovali učebné osnovy, vzájomnú prepojenosť predmetov, používané metódy a pod. Výsledkom diskusií bola inovácia predmetov a vytvorenie obsahu nového predmetu *Globálne vzdelávanie*, ktorý sa bude vyučovať na FEE od septembra 2014. Z tohto dôvodu sme v predkladaných učebných textoch spracovali len vybrané témy. Jednotlivé kapitoly budú podkladom pre študentov k výučbe – po dlhom zvažovaní sme sa rozhodli viesť ho bez prednášok. Naším cieľom bude, aby sa študenti na výučbu vopred pripravili – naštudujú kapitoly ako základ, ktorý využijú pri interaktívnej výučbe. Časť predmetu bude realizovaná formou trojdňového kurzu vo Vzdelávacom centre Zaježová (neformálny priestor podnecujúci diskusie, možnosť venovať sa téme súvisle a hlbšie). Pri tvorbe programu kurzov využijeme spoluprácu s Živicou a jej skúsenosti z projektov Svet je len jeden, Svet v nákupnom košíku, Mávnutie motýľím krídlom, Bohatstvo národov, Fairtrade z prvej ruky, interaktívnych výstav Klíma nás spája, Svetový supermarket atď., ktoré inovujeme pre vysokoškolákov.

Za editorov Zuzana Gallyayová

Literatúra:

- DOLEJŠIOVÁ, D., 2007: Prolog k učebným textom o globálnom rozvojovom vzdelávaní. In LYSÝ, J. ,(ed.): Globálne rozvojové vzdelávanie. Album, Bratislava. str. 5 - 9.
- HIPŠ, J., ĎURIŠOVÁ, P., 2006: Svet je len jeden. Príručka globálneho rozvojového vzdelávania. Metodicko-pedagogické centrum Bratislavského kraja v Bratislave. Živica, Bratislava, 120 s.
- KOL., 2010: Encyklopédia histórie sveta. Vydavateľstvo Otto, Praha. 496 s.
- Národná stratégia pre globálne vzdelávanie na obdobie rokov 2012 - 2016
- NOVÁČEK, P., 2011: Udržiteľný rozvoj. Univerzita Palackého, Olomouc. 430 s., 2. vydání.
- NOVÁČEK, P., HUBA, M. 1994: Ohrozená planeta. Univerzita Palackého v Olomouci. STUŽ Bratislava, Olomouc, 202 s.
- NOVÁČEK, P., HUBA, M., MEDERLY, P., 1998: Ohrozená planeta na prahu 21. stoloetí. Univerzita Palackého v Olomouci. STUŽ Bratislava, Olomouc, 217 s.
- ŠLOSÁR, R. a KOL., 1997: Občianska výchova pre 9. ročník základných škôl. Základná ekonomická orientácia a globálne problémy ľudstva. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava. 93 s.
- SOBOTOVÁ, L., 2012: Ciele a súčasné podoby globálneho rozvojového vzdelávania. In Máchal a kol.: Úvod do environmentálnej výchovy a globálneho rozvojového vzdelávania. Soubor učebných textů. Lipka - ediční centrum, Brno. s. 63 - 65.

Branislav OLAH

Absolvent Fakulty ekológie a environmentalistiky Technickej univerzity vo Zvolene, kde učí Základy socioekonomickej geografie, Vývoj kultúrnej krajiny a Náuku o krajine a ekológiu krajiny. Pôsobil ako národný expert pre analýzu využitia krajiny na Európskej environmentálnej agentúre v Kodani.

Venuje sa výskumu vývoja využitia krajiny, integrácii priestorových údajov a mapovaniu ekosystémov a ekosystémových služieb.

2)

Život ako hra

Pre zodpovedné rozhodnutia je nevyhnutné poznať a pochopiť ako fungujú jednotlivé systémy súčasného sveta (sociálny, ekonomický a environmentálny) a ako vplývajú jeden na druhý.

3) Život ako hra

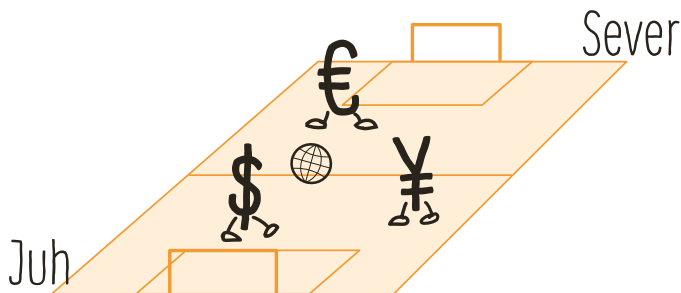
Život človeka na Zemi si možno predstaviť ako jednu veľkú hru. Hráči sú jednotliví ľudia, ktorí ju hrajú podľa určitých pravidiel a celá sa odohráva na ihrisku. Túto univerzálnu schému je možné použiť na popis rôznych situácií súvisiacich v ľudskej spoločnosti. Podľa toho, čo je predmetom nášho záujmu, sa môžeme prioritne zamerať na hráčov (spoločenské, psychologické, etnografické vedy a pod.), na pravidlá (legislatíva, ekonomika, etika) alebo na ihrisko (prírodné vedy, ekonomická geografia, geopolitické vedy). Globalizácia je proces, ktorý súvisí so všetkými tromi časťami.

Začnime tými, ktorí hru hrajú. **Človek** je hráčom, ktorý sa snaží hrať a vyhrať (nech to už pre neho znamená realizovať sa v rodine, získať uznanie v práci alebo v spoločnosti, stať sa slávnym, získať postavenie a moc, spoznať svet, alebo si len tak užívať). Každý človek je samostatný jedinec, ktorý má svoje individuálne potreby – biologického charakteru (potrava, útočisko, rozmnožovanie) ako aj sociálneho (láska, priateľstvo, úspech, uznanie). Jednotliví ľudia sa združujú do rôznych zväzkov na základe potreby zachovania rodu (rodina), ekonomických potrieb (kmeň, komunita, práca), obranných, kultúrnych alebo svetonázorových (náboženstvo), rasy, národnosti alebo štátnej príslušnosti. Každá takáto skupina má špecifické potreby nad rámec individuálnych potrieb jedinca. Ľudské potreby môžeme rozdeliť na materiálne a duchovné. Kým napĺňanie materiálnych potrieb priamo vplyva na využívanie prostredia a prírodných zdrojov, duchovné potreby ovplyvňujú požadovanú kvalitu a kvantitu. Väčšina ľudí túži po vyššej kvalite života a spokojnosti, čo v praxi pre väčšinu populácie znamená „viac a lacnejšie“. Nutnosť naplnenia týchto potrieb je príčinou, prečo ľudia hrajú hru.

Ihrisko predstavuje priestor, v ktorom ľudia existujú a ktorý využívajú. Tento priestor má rôzne fyzicko-geografické charakteristiky, ktoré výrazne ovplyvňujú jeho ponuku pre život. Ide hlavne o umiestnenie na zemskom povrchu, čo určuje makroklimatické podmienky (klimatické pásy a nadväzujúce vegetačné pásma), vertikálnu členitosť (pohoria a depresie) ale aj tvar kontinentov a ich vzájomné prepojenie či rozlohu dostupnej súše. Zloženie zemskej kôry (minerály a horniny) a orografické procesy (napr. vrásnenie) tiež výrazne ovplyvnili ponuku prostredia v zmysle dostupných nerastných surovín a sekundárne ako substrátu pre vznik pôd. Hoci formovanie zemskeho povrchu sa ráta na milióny rokov, dávno pred vznikom rodu *Homo*, aj relatívne nedávne klimaticky podmienené procesy (zaľadnenie a ústup ľadovcov na severnej pologuli v holocéne, zvetrávanie, tvorba pôdy, rozšírenie vegetácie v postglaciáli) výrazne ovplyvnili charakter prostredia a jeho fyzickú dostupnosť.

Poslednou časťou hry sú **pravidlá**, podľa ktorých sa ľudia správajú. Sú viazané na jedincov a skupiny, na ich aktivity a aj na prostredie. Správanie človeka regulujú rôzne všeobecne akceptované nepísané pravidlá (etické a morálne), kodifikované (náboženské) alebo zákonmi stanovené (napr. občianske a trestné právo) vychádzajúce z kultúrnych, náboženských a svetonázorových základov. Hospodárske aktivity sa regulujú pomocou ekonomických, finančných alebo obchodných pravidiel. Kompetencie a právomoci vo vzťahu k priestoru sa riešia napríklad pravidlami o nehnuteľnom majetku (vlastnícke práva), územnej správe (štát, kataster, administratívne členenie), životnom prostredí a prírodných zdrojoch. Čím je spoločnosť väčšia a vyspelejšia, tým viac pravidiel vytvára pre svoje fungovanie. Dôležitou je aj otázka platnosti, resp. vynútitelnosti dodržiavania týchto pravidiel pre jednotlivých dotknutých aktérov. Možnosť nedodržiavať pravidlá alebo stanoviť si vlastné dáva dotknutým skupinám komparatívnu výhodu. Ako dokumentujú príklady z analýz svetového obchodu a liberalizácie trhu (GEORGE 2011), či z rozvojových štúdií (MCCANN, McCLOSKEY 2011), pravidlá zvyčajne určujú tí silnejší a vplyvnejší. Nemožno sa potom čudovať, že pomocou nich bohatší bohatnú a chudobní sa stávajú ešte chudobnejšími (**obr. 1**).

Skúsme sa zamyslieť, v akom vzťahu sú tieto súčasti veľkej hry s globalizáciou. Ako vidieť z ich stručnej charakteristiky, všetky tri popisujú aspekty života človeka či spoločnosti. Ako teda súvisia s globalizáciou? Pokúsime sa na to odpovedať v nasledujúcich častiach.

Obr. 1: Svet ako ihrisko

IZOLOVANOSŤ A UDRŽATEĽNOSŤ

Kľúčovým faktorom pri procese globalizácie je jej **priestorový dosah** (globálny, či celoplanetárny). Tento závisí od geografickej a časovej dostupnosti. Celá planéta (s výnimkou Antarktídy) bola osídlená druhom *Homo sapiens* a následne sa paralelne vyvinuli na všetkých kontinentoch ľudské civilizácie s viac-menej podobnými znakmi a spoločenským vývojom. Absolútne vzdialenosti medzi jednotlivými časťami sveta boli rovnaké ako v súčasnosti. Presun osôb, tovaru alebo informácií bol však značne obmedzený dobovými technickými možnosťami. Aj napriek týmto obmedzeniam sú archeologicky, a neskôr aj historicky, doložené obchodné trasy naprieč celými kontinentmi. V Európe už z paleolitu poznáme výmenný obchod s pazúrikom medzi severom a juhom, v dobe bronzovej zasa dovoz cínu z Veľkej Británie do Stredomoria. V stredoveku spájala Ďaleký východ s Európou Hodvábna cesta a informácie o krajinách Východu nám sprostredkoval aj Marco Polo. Ameriku pravdepodobne už niekoľko storočí pred Kolumbom navštívili Vikingovia. Čo sa však od týchto čias zmenilo, je dostupnosť (ako funkcia vzdialenosti a času) jednotlivých častí sveta. Cesta okolo sveta už netrvá 80 dní ako v 19. storočí v románe J. Verna. Fyzicky ho možno obletieť za niekoľko hodín. Prenos informácií a správ je vďaka telekomunikačným technológiám takmer okamžitý. Svet sa stal globálnou dedinou.

Z teórie ekológie vieme, že ekosystém tvoria živé organizmy, ich prostredie a ich vzájomné vzťahy. Organizmy sa prispôbujú svojmu prostrediu tak, aby čo najefektívnejšie využívali jeho zdroje. Inými slovami: v procese evolúcie sa presadia tí, ktorých charakteristiky (genotyp a fenotyp) sú pre to konkrétne prostredie najvýhodnejšie.

Ak sú podmienky prostredia viac-menej stabilné, dlhodobou koexistenciou sa obidve tieto zložky dostanú do stavu dynamickej rovnováhy. Ak sa napríklad organizmy premnožia až za hranicu potravinovej bázy (resp. pri absencii predátorov), ich populácia následkom nedostatku obživy klesne (pozri napr. ostrovná populačná teória). Rovnako by sa dal charakterizovať vývoj ľudskej populácie, či jednotlivých priestorovo izolovaných subpopulácií. Pokiaľ boli ľudia bytostne odkázaní len na zdroje, ktoré im poskytovala miestna krajina, ich počet bol podmienený ich množstvom a dostupnosťou a zachovaním produkčného potenciálu krajiny, v ktorej žili. Platí to aj pre najľudnatejšie krajiny sveta. Napríklad v Číne, v ktorej žije približne 1,3 miliardy obyvateľov, sa ľudia tradične živili stravou väčšinou rastlinného pôvodu (a k nej akýkoľvek dodatočný zdroj živočíšnych bielkovín, nad ktorým ľudia z našich zemepisných šírok len krúčia neveriacky hlavami). Je to priamy dôsledok produkčnej pyramídy, kedy na produkciu 1kg mäsa je potrebných až 16 kg krmiva. Rozloha pôdy schopná užiť jedného človeka konzumujúceho mäso by stačila pre 12 ľudí konzumujúcich len rastlinnú stravu. Potreba vody potrebnej na 1 kg mäsa je 100krát

väčšia ako potreba pre rast 1 kg pšenice (HIPŠ, ĎURIŠOVÄ 2006). Na získanie živočišných produktov pre všetkých obyvateľov Číny jednoducho nebolo dostatok priestoru. V tomto duchu alarmujúco pôsobí informácia, že mladí Číňania si v ostatných rokoch obľúbili jogurty. Z histórie sú známe príklady civilizácií, ktoré nedodržiali ekologické limity svojho prostredia a následkom toho buď zanikli (Mayovia v Strednej Amerike) alebo upadli (napr. na Veľkonočných ostrovoch, viac e-learning na www.sokratovinstitut.sk) Ak sa miestne podmienky zmenia, dochádza aj k zmene v ľudskej spoločnosti a vo využívaní krajiny. Väčšina zmien je socioekonomického charakteru (v najširšom zmysle), keďže podmienky prostredia boli dosiaľ (v holocéne) relatívne stabilné (pozn. klimatické zmeny pravdepodobne tento relatívny klúd výrazne narušia). Socioekonomické zmeny sa môžu týkať buď priamo obyvateľov alebo hospodárskej situácie. Európa napríklad zažila niekoľko období intenzívneho sťahovania národov v prvých storočiach nášho letopočtu, či periodických nájzdov hlavne z východu a juhovýchodu (Vandali, Huni, Avari, Tatári, Turci) alebo epidémií (čierny mor) v stredoveku. Tieto fenomény jednak ovplyvnili zloženie a veľkosť populácie a zároveň aj využívanie krajiny. Z hľadiska globalizácie boli pravdepodobne najvýznamnejšie zámorské objavy, ktoré otvorili cestu k exploatacii ostatných, buď dovtedy neznámych (Amerika, Austrália), alebo ťažko dostupných častí sveta (Afrika, Východná Ázia). Interpretované inak: miestne zdroje už nelimitovali ďalší rozvoj a pokračovanie života bytostne nezáviselo od trvalo udržateľného využívania miestnych zdrojov. Ukázalo sa, že prístup k moru (a jeho efektívne využitie pre zámorskú plavbu) a technologický pokrok sa stali civilizačnou výhodou. Pre vybrané šťastné krajiny sa ihrisko zväčšilo.

So zväčšením dostupného priestoru a zdrojov súviseli aj **zmeny v hospodárskej sfére**. A to nielen v krajinách, ktoré priamo profitovali z exploatacie zámorských území, ale aj v ostatných krajinách Európy. Vydrancovanie ríš Aztékov a Inkov a prílev ľahko získaného zlata mal napríklad za následok pokles jeho ceny v Európe a následnú nerentabilitu jeho ťažby a dočasný útlm baníctva v Hornom Uhorsku.

Osídľovanie Nového sveta osadníkmi z Európy výrazne ovplyvnilo miestne populácie domorodého obyvateľstva nielen v Amerike, ale aj v Západnej Afrike, odkiaľ sa privádzali otroci na novovzniknuté plantáže. Odhaduje sa, že počas štyroch storočí obchodu s otrokmi bolo prevezených cez Atlantik okolo 20 miliónov Afričanov a približne rovnaký počet ich zahynul vo vojnách, ktoré sa viedli v snahe ich zajať. Taký obrovský úbytok sa prirodzenou cestou nedal kompenzovať. Ak k tomu pripočítame, že donosiť a vychovať deti v nepriaznivých hygienických podmienkach Afriky a nedostatku potravy bolo veľmi ťažké, vieme ľahšie pochopiť rozšírenie kultu plodnosti medzi domorodým obyvateľstvom. Zlepšenie epidemiologickej situácie a zdravotnej starostlivosti, zvýšenie produkcie potravín a zintenzívnenie obchodu v druhej polovici 20. storočia tak prispelo k súčasnej africkej populačnej explózií (MESÍK 2012) so všetkými jej dôsledkami.

Problematiku prepojenia jednotlivých častí sveta sieťou vzájomných väzieb popisuje novovzniknutá **teória teleprepojení** (teleconnections, SETO *et al.* 2012). Teleprepojenia sú fenoménom známym z klimatológie. Ide o klimatické anomálie, ktoré navzájom korelujú napriek obrovským geografickým vzdialenostiam (napr. výskyt lesných požiarov na západe USA počas teplých fáz Atlantickkej multidekadickéj oscilácie spôsobujúcej oteplenie povrchu oceánu). Obdobne je možné popísať prepojenia sociálneho a prírodného systému na svete, kedy dopyt po určitom tovare v jednej časti sveta vyvolá zmenu vo využívaní krajiny na druhej strane Zeme. Tieto prepojenia sú možné práve vďaka procesom globalizácie, ktoré umožnili vznik týchto virtuálnych celosvetových prepojení. Problémom klasických teórií udržateľnosti je, že sa orientujú na lokálne alebo regionálne dimenzie (napr. vplyv urbanizácie na miestnu krajinu) a obdobne návrhy ich riešení sú priestorovo obmedzené (územná pôsobnosť opatrení). Akceptovanie faktu, že lokálne aj regionálne problémy súvisia s globálnymi procesmi, je preto nevyhnutnou súčasťou nových prístupov k udržateľnosti.

Nájdite ďalšie príklady historických začiatkov globalizácie a prezentujte ich svojim spolužiakom. Aké dôsledky môže mať zvýšená spotreba živočíšnych produktov na krajinu?

UČÍME SVET

Technologická vyspelosť kráča ruka v ruke s kultúrnou nadradenosťou voči domorodému obyvateľstvu. Domorodci boli vnímaní ako menejcenná rasa, ktorou buď opovrhovali, alebo v tom lepšom prípade, ktorej bolo treba pomôcť vo vývoji (viac kap. Ryška, str. 79). Pre študentov prírodných vied je zaujímavá teória Sociálneho darwinizmu, ktorá zneužila princípy Darwinovej teórie evolúcie a prírodného výberu pre zdôvodnenie a dokázanie správnosti postoja nadradenosti (hlavne Európanov) oproti domorodému obyvateľstvu (http://en.wikipedia.org/wiki/Social_Darwinism).

Pre úplnosť je treba uviesť, že ani Európanov veľa ostatných národov sveta nepovažovalo za sebe-rovných (Čína, Japonsko). Aj keď sa v súčasnosti rasizmus považuje za neprípustný a zavrhnutie hodný postoj, paternalizmus a potreba pomáhať pozdvihnúť miestne obyvateľstvo sú stále prítomné v krajinách globálneho Severu a sú dokonca vnímané ako naša povinnosť. Ak odhliadneme od etickej dimenzie takéhoto vzdelávania a sústredíme sa len na jeho praktické dôsledky, uvidíme, že takéto vzdelávanie je do značnej miery kontraproduktívne a spôsobuje neriešiteľný rozpor. Na jednej strane civilizujeme „necivilizovaných“ domorodcov a vychováваме z nich ľudí s naším pohľadom na svet, našimi hodnotami a túžbami, aby sme ich mohli zaradiť do priemyselného výrobného procesu. Vzdelávacie systémy vyspelých krajín (exportované do celého sveta) cielene kondiciujú deti a mládež, aby prijali ako životnú nevyhnutnosť (niekedy až cieľ ich života) predávať svoju prácu a čas za mzdu v zmysle: „Dobre sa uč (nauč sa, čo ti určím), aby si si našiel dobrú prácu“. Na druhej strane si uvedomujeme, že planéta nemôže užiť všetkých obyvateľov, ktorí by žili životným štýlom globálneho Severu a očakávame od nich, že zostanú žiť skromne a vystačia s minimom zdrojov, tak ako doteraz. Je veľa príkladov zo sveta, kedy domorodé deti, ktoré dostali vzdelanie v školách, sa cítili odcudzené od svojej pôvodnej komunity a odmietali žiť tradičným spôsobom ako ich rodičia (napr. indický Ladakh, http://en.wikipedia.org/wiki/Ancient_Futures:_Learning_from_Ladakh, film *Schooling the World*). Západnou kultúrou vychovaní mladí ľudia prijali hodnoty a túžby tzv. vyspelej civilizácie a ich potreby sa zmenili. Ich osobnou tragédiou je, že len pre mizivé percento z nich je vo „vyspelej“ civilizácii miesto. Samostatnou kapitolou je misijná činnosť a šírenie viery (najmä kresťanskej) medzi domorodým obyvateľstvom. Miestne náboženstvá sa vyvinuli ako súčasť kultúry vo vzťahu k miestnym podmienkam a plnia/plnili dôležitú funkciu pre život miestnych obyvateľov (vyššie spomínané duchovné potreby). Ich zánik, alebo nahradenie novým náboženstvom znamená nielen kultúrnu stratu, ale aj zmenu vzťahu domorodcov k ich prostrediu. Ekonomická globalizácia sa snúbi s kultúrnou globalizáciou a tak sa stáva skutočne univerzálnou globalizáciou. Diverzita, ktorá je tak pozitívne vnímaná pri biologických druhoch a o ktorej význame si len málokto dovoľí v súčasnosti pochybovať, sa pri kultúre neberie vôbec do úvahy.

Ktoré aspekty globálneho vzdelávania považujete za najvýznamnejšie pri riešení globálnej krízy?

GLOBÁLNE MEGATRENDY

V roku 2010 Európska environmentálna agentúra ako súčasť Správy o životnom prostredí Európy – Stav a perspektíva (**THE EUROPEAN ENVIRONMENT – STATE AND OUTLOOK 2010**) zverejnila dokument *Hodnotenie globálnych megatrendov* (EEA 2010). Hlavnou motiváciou, prečo zahrnúť tieto do problematiky životného prostredia, bolo uvedenie si faktu, že Európa je previazaná so zvyškom sveta prostredníctvom viacerých systémov – hlavne environmentálnym, ekonomickým, sociálnym a politickým. Dôsledky tohto previazania fungujú oboma smermi. Náš kontinent prispieva ku zvyšovaniu tlaku na globálne životné prostredie svojou závislosťou na fosílnych palivách, nerastných

surovinách, potravinách a iných produktoch (viac kap. Mesík, str. 36). Na druhej strane globálne megatrendy výrazne ovplyvňujú náš život a vyžadujú si adekvátne opatrenia v rôznych sférach spoločenského života. Správa identifikovala a charakterizovala jedenásť megatrendov, z ktorých väčšina navzájom súvisí. Opierajúc sa o niektoré z nich, pokúsime sa priblížiť problematiku globalizácie, jej vzniku, fungovania a dôsledkov na ľudskú spoločnosť.

Zvyšovanie rozdielov v populačných trendoch

Počet obyvateľov Zeme neustále rastie a odhaduje sa, že dosiahne svoj vrchol okolo deviatich miliárd v rozmedzí rokov 2050 až 2070 (UN POPULATION DIVISION 2009). Ako hlavné demografické charakteristiky pre toto storočie sa očakávajú starnutie populácie vo väčšine krajín, spomalenie populačného rastu a migrácia (spôsobená hlavne environmentálnymi faktormi). V rôznych častiach sveta však existujú významné rozdiely v populačných trendoch. V krajinách východnej Európy sa očakáva pokles populácie na polovicu do roku 2100, naopak v mnohých afrických krajinách sa počet obyvateľov zdvojnásobí a porastie aj v krajinách Latinskej Ameriky. Aj v Ázii sa očakáva pokles populácie. Populácia Číny sa pravdepodobne zníži do konca storočia na polovicu stavu z roku 2000. Počet obyvateľov globálneho Severu stále rastie aj napriek starnutiu populácie, je to však spôsobené imigráciou.

Rast populácie ovplyvňuje väčšinu ostatných megatrendov, nakoľko je spojený so zvýšenou spotrebou prírodných zdrojov, urbanizáciou a následným znečistením životného prostredia. Tento vzťah však nie je priamočiary. Spotrebu zdrojov ovplyvňuje viac ekonomický rast než len samotný rast populácie. Problém vzniká vtedy, ak sú tieto dva javy vzájomne previazané. V tomto zmysle vyznieva tragicky vážne anekdota: „Viete čo spôsobí najväčšiu environmentálnu katastrofu na svete? Keď si každý Číňan večer pred televízorom otvorí pivo!“

Rast urbanizácie

S rastom populácie súvisí aj druhý svetový megatrend – rast urbanizácie. Odhaduje sa, že do polovice tohto storočia bude žiť v mestách viac ako 50 % obyvateľov Zeme (pre ilustráciu, v Európe je to v súčasnosti okolo 75 %) a urbanizovaná plocha vzrastie o 1,5 milióna km² (SETO *et al.* 2011). Aj pre tento megatrend budú charakteristické regionálne rozdiely. Kým v Európe a Severnej Amerike bude počet obyvateľov miest rásť len mierne až sa ustáli, v Latinskej Amerike, v Afrike, ale hlavne v Ázii bude tento rast takmer exponenciálny. Mestá, ako centrá ekonomickej aktivity a vyšších príjmov, predstavujú príslub lepšieho života pre vidiecke obyvateľstvo, hlavne v rozvojových krajinách. Aj v tomto prípade však platí biblické: „Veľa bolo povolaných, ale len málo vyvolených“. A tak len mizivé percento imigrantov nájde adekvátne uplatnenie a lepší život. Ostatní, menej šťastní, rozširujú populáciu mestskej chudoby a sú odsúdení bývať v slumoch (**obr. 3**).

Obr. 2: Rio de Janeiro – Favela Rocinha – jeden z najväčších slumov v Južnej Amerike (zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Rocinha_Favela_Brazil_Slums.jpg#filelinks)

Odhaduje sa, že v mestských slumoch žije viac ako miliarda ľudí. Nárast mestského obyvateľstva zvyšuje tlak na dostupné zdroje a výroby, a tým aj na životné prostredie. Urbanizácia krajiny priamo mení prírodné prostredie a procesy (zapečatenie pôdy, dopyt po vode a energii, rast dopravy, spotrebu fosílnych palív, produkciu odpadu, znečistenie ovzdušia a vôd). V neposlednom rade mestá menia sociálnu štruktúru obyvateľstva a hlavne v menej rozvinutých krajinách sú aj zdrojom politických a sociálnych nepokojov.

Ale urbanizácia nerastie len spontánne a neregulovane ako v spomínaných slumoch. V krajinách s rastúcou ekonomikou sa cielene stavajú nové megamestá plánované pre milióny obyvateľov. Napríklad v Číne sa nachádza už dnes približne 100 miest s viac ako miliónom obyvateľov (pričom v najväčších z nich ako Šanghaj, Peking či Guanžou ich žije cez 10 miliónov). Čínska vláda zároveň plánuje počas najbližších 20 rokov postaviť každoročne 20 nových miest pre milióny obyvateľov. V tejto súvislosti sme svedkami nového fenoménu – novopostavených „miest duchov“. Čínsky stavebný boom spojený s prehnanými cenami nehnuteľností predbehol reálne možnosti obyvateľstva, a tak okolo 64 miliónov bytov a domov žíva prázdnotou (<http://www.dailymail.co.uk/news/article-2005231/Chinas-ghost-towns-New-satellite-pictures-massive-skyscraper-cities-STILL-completely-empty.html>). Tento príklad poukazuje aj na ďalší vplyv globalizácie – preskočenie prirodzeného vývoja spoločnosti (tzv. leapfrogging). Extrémne rýchly rast ekonomiky síce umožní hromadenie bohatstva a vplyvu, ale zároveň spôsobuje zväčšovanie priepasti medzi sociálnou situáciou spoločnosti a technologickými vymoženosťami. Spoločnosť potrebuje na adaptáciu dlhší reakčný čas. Nedá sa jednoducho zobrať vidiecke obyvateľstvo a nasťahovať ho do supermoderných megamiest. Veľmi by sa to podobalo na rozprávku o Arabele, kedy princezná Xénia v túžbe žiť v modernom svete otočením čarovného prsteňa presťahovala obyvateľov Ríše rozprávok do moderných panelákov.

Zvyšovanie chorobnosti a riziko nových pandémieí

Kým v rozvojových krajinách sú hrozbou nákazlivé choroby a podvýživa, v rozvinutých krajinách sú to tzv. civilizačné choroby (napr. obezita a srdcovocievne ochorenia) ako dôsledok životného štýlu (málo pohybu a prebytok vysokokalorickej potravy), spotreby a starnutia populácie skombinované s vplyvom chemických látok používaných v potravinách, spotrebnom tovare a zo znečisteného životného prostredia. Neuspokojivý život marginálnej populácie hlavne v mestskom prostredí vedie k používaniu drog a rizikovému správaniu ako úniku z bezvýhodiskovej situácie. Zvýšenie migrácie obyvateľstva a cestovania umožňuje rýchle šírenie nákazlivých chorôb. V minulosti geografická izolovanosť slúžila ako bariéra pre šírenie týchto chorôb, kedy čas potrebný pre prekonanie vzdialenosti bol dlhší ako inkubačná doba choroby. Dnes je teoreticky možné rozšíriť nákazu v priebehu dní (v závislosti od spôsobu propagácie choroby). K šíreniu nákazlivých chorôb prispievajú aj globálne klimatické zmeny, ktoré umožňujú prežitie vektorov nákazy aj na miestach, kde to bolo dovtedy nemožné (napr. malária).

Zrýchľovanie technologického pokroku ako preteky do neznáma

Technologický pokrok a využívanie z neho vychádzajúcich nových produktov rastie exponenciálnym tempom (podobne ako populácia). Pokrok sa zároveň považuje za jeden z kľúčových pilierov ekonomického rastu (pozri napr. *Innovative, smart and inclusive growth* ako deklarovaný cieľ rastu Európskej únie v strategickom dokumente *EUROPE 2020, EC 2010*). Hoci prvoradým cieľom technologického pokroku je urobiť veci lepšie alebo život ľahší, vo veľa prípadoch majú, alebo môžu mať nové technológie negatívny dopad na spoločnosť alebo na životné prostredie.

Environmentálni vedci a aktivisti už dlhodobo upozorňujú na fakt, že spoločnosť investuje obrovské čiastky do výskumu nových technológií, ale len zlomok týchto prostriedkov (rádovo okolo 1 %) na posúdenie ich možných dopadov na ľudské zdravie alebo životné prostredie (EEA 2013). Z nedávnej histórie sú známe príklady počiatočného nadšenia z nových látok, ktoré sa začali vo veľkom na svete

používať, pričom až neskôr sa zistilo, že majú katastrofálny dopad na zdravie a prostredie (spomeňme napr. DDT alebo freóny). Ročne sa zaregistruje niekoľko miliónov nových chemických látok pre použitie v rôznych oblastiach života (celkovo je registrovaných približne 33 miliónov zlúčenín, MICHALKOVÁ *et al.* 2013), ale len pre zhruba desatinu z nich existujú dostatočné informácie o ich toxicite (BINETTI *et al.* 2008). Na tento nepriaznivý stav reagovali krajiny EÚ a USA prijatím legislatívy o registrácii a schvaľovaní nových chemických látok (Nariadenie EÚ REACH, resp. *Gore Initiative*).

V súčasnosti sa čoraz viac do popredia dostávajú geneticky modifikované organizmy (GMO) ako riešenie nedostatku potravín alebo výskum nanotechnológií. Keďže ich možné vplyvy zatiaľ plne nepoznáme, je len na mieste držať sa preventívneho princípu (*precautionary principle*) a nedovoľiť ich neregulované použitie v spoločnosti. Možno to zníži plánované zisky ich producentov, ale škody na zdraví a životnom prostredí, v prípade zlyhania, by boli neporovnateľne vyššie. Veľmi prehľadne je táto problematika spracovaná v správe EEA *Late lessons from early warnings* (EEA 2013). Nové environmentálne technológie však aj priamo prispievajú k zlepšeniu životného prostredia. Či už znížením negatívnych dopadov existujúcich technológií (čistiarene odpadových vôd, nové výrobné postupy, zachytávanie znečisťujúcich látok z výroby) alebo ponúknutím alternatívnych prístupov (alternatívne zdroje energie, paliva apod.). Aj tento v podstate pozitívny prístup so sebou nesie mnohé skryté úskalía. Jedným z nich je licencovanie alebo patentová ochrana nových technológií, ktoré sťažujú ich širokú dostupnosť pre tých, ktorí dosiaľ používajú staršie znečisťujúce technológie (najmä rozvojové krajiny). Ďalším problémom je zámerné udržiavanie vysokej ceny nových technológií pomocou trhových mechanizmov silnými nadnárodnými spoločnosťami či záujmovými skupinami, ktoré profitujú z predaja konvenčných technológií alebo energetických zdrojov (ropný kartel OPEC, Organisation of the Petroleum Exporting Countries). Ide napríklad o vysoké zriaďovacie náklady pre alternatívne zdroje energie či palív, čo spomaľuje ich dostupnosť pre obyvateľov. V tejto súvislosti je paradoxom, že zvyšovanie účinnosti technológií v zmysle ich nižšej energetickej spotreby nevedie k celkovému šetreniu energetických zdrojov. Práve naopak. Úspornejšie technológie sa stávajú dostupnejšími a úspora pri prevádzke jedného výrobku je prekonaná zvýšenou spotrebou pri používaní viacerých výrobkov. Takže v konečnej bilancii sa spotrebúva zdrojov viac. Posledné úskalie spočíva v plne nedomyslených dôsledkoch prijatých regulatív v prospech lepších alternatív. Niektoré z nich, napriek dobrému úmyslu, spôsobili zhoršenie stavu, ktorý chceli zlepšiť.

 Konkrétnym príkladom bola Smernica Európskej únie o podporovaní používania biopalív a ostatných obnoviteľných palív v doprave, ktorej zámerom bolo prispieť k zvýšeniu používania biopalív (ako bioetanol a bionafta). Biopalivá, ako alternatíva k fosílnym palivám, mali viesť k zníženiu emisií skleníkových plynov (najmä CO₂). Keďže biopalivá (typu 1) sa vyrábajú z biomasy (najmä z poľnohospodárskych plodín), zvýšený dopyt po nich zapríčinil, že časť poľnohospodárskej produkcie sa nevyužila ako zdroj potravy, ale na výrobu biopalív. Nedostatok pôdy pre pestovanie potravín viedol k premene predtým neobrábaných plôch (najmä trvalých trávnych porastov a tropických pralesov) na plantáže (tento proces sa nazýva *Indirect land use changes*). Ich obrábaním sa uvoľnilo do atmosféry viac uhlíka, pôvodne viazaného v biomase a pôde týchto ekosystémov, ako sa ušetrilo pri nahradení fosílnych palív biopalivami. Tento príklad len utvrdil potrebu vziať do úvahy všetky prepojenia ovplyvňujúce výrobné procesy, tzv. úplný životný cyklus výrobku (v Európskej únii sa pripravuje dodatok k pôvodnej smernici o biopalivách, ktorý rieši tento nedostatok). Sprievodným negatívom bolo zvýšenie cien potravín na svetových trhoch, ktoré sa dotklo tých najchudobnejších.

Pokračovanie ekonomického rastu

Rýchly rast nielen zvyšuje spotrebu a využívanie zdrojov, ale zároveň zrýchľuje ekonomiku, podporuje technologickú inováciu, efektívnosť a prináša nové riešenia environmentálnych problémov. Väčšina súčasných sociálnych, ekonomických a environmentálnych problémov však pramení práve z tohto rastu. Súčasný ekonomický rast je pravdepodobne kľúčovým problémom nielen

globalizácie, ale aj prežitia ľudského druhu na Zemi. Z viacerých strán zaznieva názor, že súčasnú krízu (a to nielen ekonomickú) nemožno vyriešiť použitím prístupov, ktoré ju zapríčinili. Prvým problémom je prijatie paradigmy rastu. Nejde len o koncepciu trvalo udržateľného rastu (pojmu známemu od 80-tych rokov 20. storočia), ktorá pre všetkých prírodovedne vzdelaných ľudí znie ako protirečenie na prvé počutie. Aj keď sa neskôr premenoval na trvalo udržateľný život či trvalú udržateľnosť (čo výrazne mení jeho zmysel), pre ekonomiku zostáva stále krédom rast. Nejde pri tom len o rast v zmysle neustáleho zlepšovania kvality života človeka, napĺňaním jeho základných a aj tých ostatných potrieb. Tento rast by bol pochopiteľný a opodstatnený, aj keď pod kvalitou života príliš veľa ľudí rozumie hromadenie materiálnych statkov, teda kvantitu. Problém ekonomického rastu je omnoho hlbší. Aby sme sa mali aspoň tak dobre ako doteraz, ekonomika musí rásť. Prečo? Každoročne nás médiá ku konci roka informujú o vyhlídkach rastu HDP (hrubý domáci produkt) v novom roku, spravidla niekoľkých percentách oproti HDP z roku končiaceho. Jedným dychom pokračujú o miere inflácie, ktorá je spravidla v percentách vyššia ako rast HDP.

Odložme na chvíľu nabok výpovednú hodnotu HDP ako ukazovateľa stavu ekonomiky a zamerajme sa na to, čo z matematického hľadiska znamená rast o niekoľko percent ročne. Ak mal HDP v roku 1 hodnotu 100, pri raste dajme tomu 3 % bude mať na konci roka 2 hodnotu 103, pri zachovaní 3% rastu v roku 3, bude to na konci tohto roka 106,1. Po uplynutí 25 rokov rovnakým dosiahne hodnota 203,3, teda dvojnásobok výkonnosti z roku 1. Ide o exponenciálny rast, pri lineárnom rast by sme dvojnásobok dosiahli až v 35 roku. Je takýto rast reálne dosiahnuteľný? Dosadme namiesto rastu mieru inflácie a dostaneme porovnateľný výsledok, len smerom dolu. Po 25 rokoch bude mať súčasných 100 eur hodnotu 48,1 eur. Takže preto musí výkonnosť rásť, hovorí sa tomu inflačná alebo dlhová ekonomika. Viac sa možno dočítať v kapitole Nadi Johanidesovej Alternatívni ekonomické systémy v súvislostiach (ANDREOTTI et al. 2013).

Súčasný ekonomický rast zvyšuje spotrebu prírodných zdrojov, poškodzuje životné prostredie a pri tom nevedie k zlepšeniu kvality života (ani toho materiálneho). Niekde sa stala principiálna chyba.

Od jednopólného k multipolárnemu svetu

Geopolitická mapa sveta sa mení. Hranice štátov sa nemenia, mení sa vnímanie ich významu vo svete. Vznikajú a zanikajú svetové veľmoci - krajiny, ktoré sú schopné ovplyvňovať vývoj ostatných častí sveta ekonomicky, sociálne, kultúrne ale aj vojensky. V 19. a na začiatku 20. storočia to bolo Britské impérium, po prvej svetovej vojne Spojené štáty americké, Nemecko, Japonsko a Sovietsky zväz, po druhej svetovej vojne sa stal svet bipolárny - Západný (USA a krajiny západnej Európy) a Východný blok (Sovietsky zväz a krajiny strednej a východnej Európy). Od skončenia Studenej vojny a rozpadu Východného bloku po roku 1989 až doteraz funkciu superveľmoci zastáva USA.

Mení sa aj rétorika vo vzťahu ku krajinám globálneho Juhu. Tie sa najprv nazývali kolóniami (pravda, nie všetky boli kolóniami), potom krajinami tretieho sveta (je tretí svet až za tým druhým?), neskôr rozvojovými krajinami a v súčasnosti je politicky korektné označovať vybrané z nich vznikajúcimi ekonomikami (emerging economies). Nejde ale len o jazykovú korektnosť, pomenovania názorne ukazujú, akej vážnosti sa týmto krajinám dostávalo a v súčasnosti dostáva (viac kap. Návojský, str. 101). Túto vážnosť však nezískali len tak, ide hlavne o ich ekonomickú výkonnosť a zdroje. Medzinárodný menový fond odhaduje (IMF 2010), že do polovice tohto storočia mierne poklesne podiel prvých dvoch najväčších ekonomík (USA a EÚ) na svetovom HDP a naopak viac ako dvojnásobne stúpne podiel Číny a ostatných krajín juhovýchodnej Ázie. S ich rozvojom vzrastie kúpna sila ich obyvateľov a posilní sa stredná vrstva. S rastom ekonomiky v rozvojových krajinách rastie aj ich sila na medzinárodnom poli, a to nie len pri obchodných rokovaniach ale aj pri otázkach bezpečnosti a ochrany životného prostredia.

V tejto súvislosti bolo zaujímavé sledovať, ako sa vyvíjali rokovania o klimatických zmenách v decembri 2009 na zasadnutí COP 15 (United Nations Climate Change Conference, Conference of the Parties) v Kodani. Veľké očakávania svetovej verejnosti ohľadom dosiahnutia záväznej dohody sa pomaly rozplývali, keď sa rokovania v pléne ocitli v patovej situácii. Jednotlivé krajiny a zoskupenia prezentovali svoje postoje, ale zjavne chýbala uznávaná autorita, ktorá by udala smer k uchopiteľným výsledkom. Tajomník OSN ani prítomní predstavitelia jednotlivých štátov (ani tých najrozvinutejších) ňou očividne neboli. Ani postavenie Európskej únie ako druhej najsilnejšej ekonomiky sveta. Možno nešlo o to, že bola iba druhá a nie prvá. Pri tejto príležitosti sa ukázali slabé stránky riadenia EÚ pri medzinárodných rokovaniach na najvyššej úrovni. Kľúčové rozhodnutia zvyčajne prijíma úzka skupina tých najplyvnejších hláv štátov. Kto je však vedúcim predstaviteľom Európskej únie? Jej prezident, predseda Európskej komisie, alebo predstavitelia jednotlivých najvýznamnejších štátov (britský premiér, francúzsky prezident aj nemecká kancelárka)? Títo všetci tam boli, len ich asi bolo príliš veľa. Posun v rokovaní nastal až s príchodom prezidenta USA. Muža, ktorého autoritu všetci uznávali a na ktorého sa pravdepodobne od začiatku čakalo. Prezident Obama sa stretol v úzkom kruhu s predstaviteľmi Brazílie, Južnej Afriky, Indie a Číny (tzv. BASIC krajiny) a pripravili dokument s názvom Kodanská dohoda (Copenhagen Accord). Išlo o právne nezáväzný dokument, ktorý zhromaždenie jednodhlasne neprijalo (vtedy by bol všeobecne záväzný), ale len vzalo do úvahy.

Vecným problémom obmedzenia emisií skleníkových plynov nebolo, že to nie je potrebné pre spomalenie klimatických zmien (i keď tento skeptický názor je stále prítomný). Obmedzenie emisií by znamenalo pokles výroby a celkovo ekonomiky, čo je v rozpore s imperatívom rastu. Kým pre vyspelé krajiny by to znamenalo zníženie zisku a tým aj blahobytu, pre vznikajúce ekonomiky však spomalenie znamená nereálnosť dosiahnutia ekonomickej úrovne vyspelých krajín. Výroba energie a priemysel v týchto krajinách vo väčšine prípadov používa menej účinné technológie s vyššou produkciou emisií. Majú vyspelé krajiny morálne právo brzdiť rozvoj menej vyspelých krajín a rast životnej úrovne ich obyvateľov?

Odhliadnuc od úspechu či neúspechu rokovaní, tento príklad názorne zobrazuje nárast významu vznikajúcich ekonomík na medzinárodnej scéne. Ako sa však tieto, pred pár desiatkami rokov poväčšine rurálne, krajiny stali svetovými hráčmi? Prírodné bohatstvo aj ľudský potenciál mali v podstate rovnaký aj predtým. Zmenili sa pravidlá hry. Svet sa otvoril vytvorením voľného trhu a postupným znižovaním colných obmedzení a dovozných kvót pod vedením Svetovej obchodnej organizácie (WTO), Medzinárodného menového fondu (IMF) a Svetovej banky (WB). Zvýšenie geografickej a časovej dostupnosti umožnilo postupný presun výroby do krajín, ktoré ponúkali lacnejšiu pracovnú silu, lepšie finančné podmienky (dotácie, daňové úľavy a pod.) alebo voľnejšiu environmentálnu legislatívu. Len s veľkými problémami dnes nájdete u nás tovar, ktorý nebol vyrobený v Číne alebo krajinách východnej Ázie. Okrem výroby spotrebného tovaru rozvojové krajiny výrazne konkurujú vyspelým krajinám aj v oblasti poľnohospodárskych produktov a potravín. A to až do takej miery, že dotknuté krajiny museli obmedziť ich dovoz a dotovať domácu výrobu (pozri Spoločnú poľnohospodársku politiku EÚ). Globalizácia sa však netýka len poľnohospodárov, presun výroby berie prácu aj našej strednej vrstve. Napriek tomu, že sa vyspelé krajiny orientovali na produkciu prinášajúcu vyššiu pridanú hodnotu (vývoj technológií a inovácií, finančného a bankového sektora a služby), so stúpajúcou ekonomickou aktivitou sa aj v rozvojových krajinách posilňujú tieto oblasti. A tak ako sa čínsky juan sa popri dolári, eure a jene stáva akceptovanou svetovou menou, Čína poskytuje pôžičky na splatenie dlhu už aj vyspelým krajinám. Kvôli vyšším ziskom obchodných spoločností a nižším cenám pre spotrebiteľov sme odovzdali ekonomickú moc do rúk iným krajinám.

Rast vznikajúcich ekonomík však tiež nie je nekonečný. Aj na neho vplývajú negatívne spätné väzby vyplývajúce z fungovania ekonomických pravidiel. Na začiatku je ekonomický rast veľmi rýchly, krajina produkuje a exportuje veľké množstvo relatívne lacných výrobkov (podmienенých

lacnou pracovnou silou) alebo surovín (napr. ropa), pričom životná úroveň domácich obyvateľov je relatívne nízka. Ako rozvoj pokračuje, rastú nielen makroekonomické ukazovatele a bohatstvo krajiny, ale aj životná úroveň a nároky obyvateľstva (niektorí si napríklad obľúbia jogurt). Ako rastú príjmy obyvateľstva, rastie aj cena jeho práce a kúpna sila. Produkty a suroviny, ktoré boli na začiatku určené takmer výlučne na export a plynul z nich zisk, sa spotrebúvajú vo vnútri krajiny a o to nižšie sú zisky z vývozu (napríklad export ropy z arabských krajín). Ľudia sa presúvajú do miest za prácou, urbanizácia je na vzostupe a bohatšia populácia si môže dovoliť individuálne dopravné prostriedky. Zvyšujúce sa energetické a surovinové nároky spolu s emisiami zo zastaralých technológií používaných na začiatku procesu rastu ekonomiky znečisťujú prostredie a poškodzujú zdravie občanov, čo si vyžaduje ďalšie náklady zo strany štátu na zdravotnú starostlivosť. Ekonomia sa musí reštrukturalizovať a ustáliť. Ceny vývozných komodít a tovarov pre vyspelé krajiny rastú, a tie sa ocitajú vo vážnej ekonomickej situácii, keďže sa na začiatku procesu vzdali svojich výrobných kapacít a sú stále závislé od dovozu surovín.

Identifikujte a popíšte, ktoré zo spomínaných megatrendov reálne existujú vo vašom okolí a priamo na vás pôsobia.

Prírodné zdroje a prístup k nim

Súčasná ekonomika bytostne závisí od energetických zdrojov, nerastných surovín a ostatných obnoviteľných (prírodných) zdrojov. Aj napriek zvýšeniu efektívnosti využitia týchto zdrojov s využitím moderných technológií dopyt po nich stále rastie. Rozloženie fosílnych a nerastných zdrojov na planéte je značne nerovnomerné. Približne 80 % fosílnych palív sa nachádza len v šiestich krajinách (pre ilustráciu, polovica svetovej zásoby zemného plynu je v Iráne, Katare a Rusku). 12 krajín exportujúcich ropu združených v organizácii OPEC kontroluje približne 80 % jej svetových zásob a prakticky určuje jej cenu na svetových trhoch. Závislosť EÚ na fosílnych palivách (predstavujú 55 % energetických zdrojov) napriek realizovaným úsporným opatreniam (napr. energetické úspory pri vykurovaní budov) a podpore alternatívnych zdrojov stále rastie. Keďže ide o neobnoviteľné zdroje, ich zásoba len klesá a raz sa vyčerpá. Zásoby uhlia postačia pri súčasnej spotrebe na približne 140 rokov a zemného plynu na 55 rokov. Pri rope sa uvádza, že maximum ťažby sa už dosiahlo v súčasnosti a produkcia bude už len klesať (http://en.wikipedia.org/wiki/Peak_oil, viac e-learning ww.sokratovinstitut.sk).

Nejde však len o zdroje energie. Pre udržanie súčasných poľnohospodárskych výnosov je nevyhnutné dodávanie makrobiogénnych prvkov vo forme hnojív (N, P a K). Ich nenahraditeľnou súčasťou je fosfor, ktorého reálne využiteľné zásoby sú v Maroku (40 % svetovej zásoby), Číne a USA. Tak ako pri rope, aj ťažba fosfátov bude v budúcnosti len klesať.

Pre výrobu moderných elektrotechnických zariadení sú nevyhnutné tzv. vzácne nerasty (rare earth minerals) ako gálium, tantal, germánium alebo neodým a ostatné lantanoidy, ktoré sa nachádzajú takmer výlučne v Číne (významne menšie zásoby sú v Brazílii, Južnej Afrike, Tanzánii, Austrálii a USA). Polovica svetovej zásoby lítia nevyhnutného pre výrobu batérií sa nachádza v Bolívií. Tieto minerály sa stávajú strategicky dôležitými a rovnako tak aj krajiny, ktoré ich vlastnia a vedia využiť. Vyspelé krajiny závislé od týchto zdrojov riešia situáciu minimalizovaním ich spotreby cez zvýšenie efektívnosti ich využitia, na druhej strane uzatváraním strategických partnerstiev či upevňovaním svojho vplyvu v krajinách, kde sa tieto zásoby nachádzajú. Pokiaľ je to technicky realizovateľné, aj diverzifikáciou zdrojov, napríklad budovanie plynovodu Nabucco do Európy cez Balkán, ktorý by transportoval plyn z Iraku, Azerbajdžanu, Turkmenistanu a Egypta (ako alternatíva ruského plynu).

Rastúca svetová populácia spolu so zvyšujúcimi sa nárokmi konzumentov na kvalitu (dopyt po mäse a živočíšnych produktoch), diverzitu (produkty pochádzajúce z celého sveta) a množstvo potravín (spojeným s plytvaním) vytvára tlak na produkciu obnoviteľných prírodných zdrojov, biodiverzitu a ostatné zložky životného prostredia. Ako uvádza správa OECD (2008), v dôsledku nárastu populácie a životnej úrovne sa do roku 2030 zvýši dopyt po potravinách o 50 %. To by znamenalo, že aj pri zintenzívnení poľnohospodárskej produkcie, by bolo nevyhnutné zväčšiť rozlohu poľnohospodárskej pôdy na svete o 10 %. Zvyšujúci sa dopyt po potravinách a ostatných poľnohospodárskych produktoch (napr. palmový olej, **obr. 3**) alebo exotickom dreve vedie k masívnemu odlesňovaniu, strate biodiverzity, erózii pôdy, dezertifikácii a priamo ohrozuje životné podmienky miestnych domorodých komunít.

Obr. 3: Dažďový prales premenený na palmové plantáže (zdroj: Greenpeace)

Okrem týchto ekonomických tlakov, realizovaných prostredníctvom trhu, dochádza v súčasnosti aj k priamemu záberu produkčnej pôdy v rozvojových krajinách. Ide o tzv. land grabbing, kedy ekonomicky vyspelejšia krajina prostredníctvom dlhodobého prenájmu alebo odkúpením získa práva na obhospodarovanie poľnohospodárskej pôdy. Medzi najväčších investorov patria USA, Spojené arabské emiráty, Čína a India, a naopak krajiny, ktoré takto svoju pôdu poskytli sú Brazília, Sudán, Madagaskar, Filipíny a Etiópia.

Ak je krajina bohatá na prírodné zdroje, neznamená to automaticky, že k nim majú prístup všetci jej obyvatelia, alebo, že z ich využívania aj benefitujú. Väčšinu prírodných zdrojov vlastní štát alebo súkromné spoločnosti (prípadne ich majú v prenájme a platia za ne štátu odvody). Príjmy plynúce štátu z využívania prírodných zdrojov by sa teoreticky mali distribuovať pre jeho obyvateľov. Skutočnosť je však značne odlišná. A tak sa stáva, že krajiny, ktoré vlastnia obrovské nerastné bohatstvo, zároveň majú najvyššie percento chudobných obyvateľov. Má na to vplyv aj stav demokracie, sila občianskej spoločnosti, či miera korupcie. Najmä v rozvojových krajinách je politická a spoločenská situácia veľmi nepriaznivá, a tak exploatacia prírodných zdrojov nielenže neprináša benefity domorodému obyvateľstvu, ale ho priamo poškodzuje (prírodné národy v pralesoch).

Nie je to však len fenoménom tretieho sveta. Aj v takzvaných vyspelých demokraciách dochádza k postupnému tlaku na zoštatnenie, či následne privatizáciu prírodných zdrojov. Nejde len o vyhradené minerály (pozn. minerálne bohatstvo patrí bez výhrady štátu, aj keď sa nachádza na súkromnom pozemku), tento princíp sa rozširuje aj na vodné zdroje (napr. studňu na súkromnom pozemku). Nie nadarmo sa hovorí, že budúca svetová vojna bude o vodu.

Spracujte zoznam prírodných zdrojov na Slovensku, ktoré považujete za strategicky dôležité a analyzujte ich charakter, množstvo, vlastnícke pomery a mechanizmus nakladania (distribúcia, obchod) s nimi.

Klimatická zmena a globalizácia

Ak sme v úvodných častiach spomínali, že podmienky prostredia sú v rozmedzí ľudského života (až niekoľkých generácií) takmer nemenné, súčasné, ľudskou spoločnosťou vyvolaná (či zrýchlená) klimatická zmena je fenoménom, ktorý túto relatívnu stabilitu narušuje. Doterajšie prírodné konštanty sa vďaka klimatickej zmene stali premennými. Klimatická zmena a globalizácia sú v úzkom vzťahu. Kým za prvotnú príčinu zmeny klímy považujeme najmä emisie skleníkových plynov (spaľovaním fosílnych palív), odlesňovanie a neudržateľné poľnohospodárstvo, boli to mechanizmy globalizácie, ktoré akcelerovali (a stále akcelerujú) jej celoplanetárny rozsah vplyvom pozitívnej spätnej väzby. V súčasnosti evidujeme zvýšenie priemernej globálnej teploty o cca 1°C (oproti teplote v predindustriálnej ére), pričom sa predpokladá jej nárast o ďalších 2 až 4°C do konca tohto storočia (IPCC 2007). Toto zvýšenie teploty môže prispieť k zvýšeniu poľnohospodárskej produkcie v mier- nych zemepisných šírkach, no v tropickom a subtropickom páse bude znamenať drastický úbytok zrážok a zvýšenie evapotranspirácie. V boreálnom vegetačnom pásme a v chladnom (arktickom) klimatickom páse sa vplyvom topenia permafrostu do ovzdušia uvoľnia obrovské množstvá uhlíka viazaného v pôdnej biomase a rašeline a zároveň klesne salinita svetových oceánov v dôsledku topenia ľadovcov. Očakáva sa aj výrazná zmena morskej acidity a narušenie primárnej produkcie fytoplanktónu a celkovo potravinových reťazcov v oceánoch.

Okrem samotného zvyšovania priemernej teploty, klimatická zmena spôsobuje zvýšenie frekvencie a intenzity extrémnych udalostí, ktoré poškodzujú hospodárstvo a majetok či priamo ohrozujú život obyvateľov. Ide hlavne o extrémne dažde spôsobujúce lokálne a regionálne povodne, víchrice, tornáda, búrky a horúčavy (heat waves).

Tieto zmeny najsilnejšie postihujú práve miestne obyvateľstvo, ktoré žije v najviac exponovaných oblastiach. Ide jednak o populácie žijúce v rozvojových krajinách v tropickom a subtropickom páse, ale aj o domorodých obyvateľov žijúcich tradičným spôsobom života v rozvinutých kraji- nách (Rusko, Kanada, Grónsko, Austrália). Tieto skupiny obyvateľov sú najzraniteľnejšie, pretože ich obživa priamo závisí od miestnych podmienok a zároveň predstavujú najchudobnejšiu časť obyvateľstva s minimálnymi finančnými možnosťami kompenzovať vplyvy klimatickej zmeny. Ak k tomu pridáme očakávaný nárast populácie v rozvojových krajinách a ostatné globálne megatren- dy, vyhliadky obyvateľov rozvojových krajín (ale ani tých rozvinutých) nie sú priaznivé. Klimatická zmena zníži rozlohu obývatel'ného povrchu Zeme, zníži možnosti dopestovať dostatok potravín pre obyvateľov a množstvo dostupnej vody, čo pravdepodobne bude viesť k eskalácií konfliktov o zdroje a k masovej migrácii.

Scenáre možného vývoja

Scenáre sa nesnažia predvídať budúcnosť, ale vytvárajú sa pre analýzu možných budúcností v rámci očakávaných hnacích síl a procesov. Identifikácia možných trajektórií vývoja umožňuje budúcnosť plánovať alebo sa pripraviť na možné dôsledky. Scenáre sa zaoberajú nejakou určenou tematickou oblasťou (vývoj geopolitickej situácie, ekonomiky, klimatických zmien, environmentálnej bezpečnosti a pod.) a sú zároveň aj geograficky špecifické. Princípom budovania scenárov je identifikácia vývoja hybných síl (prírodných, environmentálnych, ekonomických, sociálnych alebo politických) a ich vzájomnej kombinácie pre určenie rozmedzia budúcich podmienok. V rámci takto určených podmienok sa modeluje budúci vývoj fenoménu, ktorý analyzujeme (napr. dostupnosť zdrojov, vody alebo potravy).

Klimatická zmena a potravinová bezpečnosť vo východnej Európe (EEA, OSCE 2012). Tento scenár analyzoval budúci vývoj v závislosti od dvoch premenných: rýchlosti klimatickej zmeny (rýchla verzus pomalá) a liberalizácie poľnohospodárskeho trhu (liberálny verzus obmedzený). Analýza ukázala, že obe tieto premenné ovplyvnia potravinovú bezpečnosť v regióne, nakoľko už v súčasnosti jeho obyvatelia mŕňajú veľkú časť svojich príjmov za potraviny. Za predpokladu, že klimatická zmena bude postupovať pomaly, potravinová bezpečnosť by nebola ohrozená ani pri obmedzenom trhu, ani pri adekvátnom riadení liberalizovaného trhu. Na druhej strane, pri rýchlom postupe klimatickej zmeny a zároveň otvorenom trhu a investícií, by sa síce produkcia v regióne zvýšila, no miestne obyvateľstvo by z nej benefitovalo len minimálne. Pri uzatvorenom trhu by hrozil nedostatok potravín ako aj sociálna nestabilita. Scenár súčasne poukázal na možnosti adekvátneho prístupu k liberalizácii a adaptácii na klimatickú zmenu.

Globálne trendy 2025: zmenený svet (ex EEA 2011). Štúdiá pripravená Národnou spravodajskou radou USA v roku 2008 vypracovala štyri scenáre budúcej globálnej ekonomickej a politickej situácie. Scenáre vychádzali z obdobných globálnych megatrendov ako boli spomínané vyššie: vznik multipolárneho sveta, rast a starnutie populácie, rast ekonomiky, zvýšený dopyt po vode, energetických a prírodných zdrojoch, vplyv klimatickej zmeny či posilnenie demokracie v Rusku a Číne.

Prvý scenár **Svet bez Západu** predpokladal ústup USA z pozície svetovej veľmoci (bez toho, aby ju nahradila EÚ), kde Rusko a Čína nastúpia na jeho miesto pri udržiavaní politickej nestability v Ázii. Západné krajiny obmedzia obchodný styk s Čínou v snahe ochrániť svoje trhy.

V scenári nazvanom **Októbrové prekvapenie** budú krajiny tak zaujaté ekonomickým rastom, že úplne odsunú otázky ochrany životného prostredia. Vlády, hlavne tie netransparentné, stratia politickú legitimitu, keďže nebudú schopné zvládať environmentálne ani iné katastrofy. Svetoví lídri začnú uvažovať nad drastickými opatreniami typu presunu obyvateľstva z najohrozenejších pobrežných oblastí do vnútrozemia.

Scenár **Vzostup BRIC (Brazília, Rusko, India a Čína) krajín** analyzuje budúcnosť, v ktorej sa po období relatívne stabilného rastu minú suroviny Indie a Číny, čo vyústí do ich vzájomnej konfrontácie. Eskalácia napätia pripomenie situáciu pred prvou svetovou vojnou, kedy vyvrcholilo geopolitické napätie a došlo ku globálnemu konfliktu a následnému prekresleniu mapy sveta.

Posledný scenár, **Politika nie je vždy lokálna**, uvažuje o možnosti, že by sa spojili environmentálne mimovládne organizácie, náboženské skupiny, obchodné zoskupenia a takáto globálna nepolitická skupina by prevzala kľúčovú úlohu pri novej dohode o klimatických zmenách. Znamenalo by to koniec tradičných teritoriálnych kompetencií na báze národov a štátov.

 Vypracujte rámcovú analýzu vplyvov klimatickej zmeny na Slovensko (spoločnosť, hospodárstvo, bezpečnosť, regionálne rozdiely).

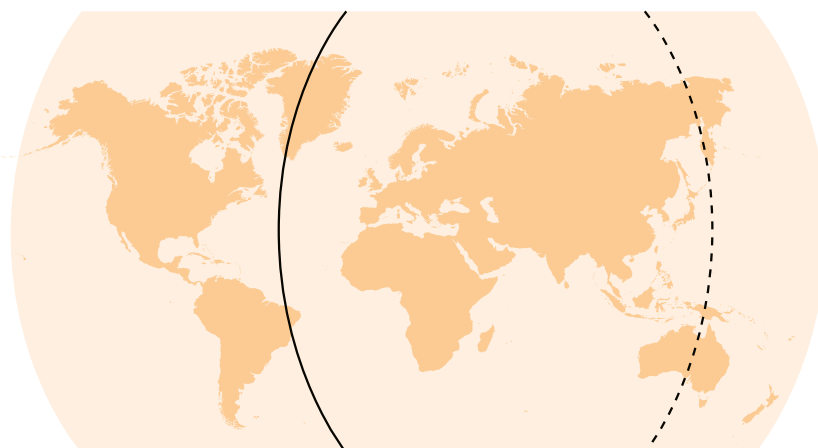
POLITIKA A GLOBALIZÁCIA

Zákony dodržiavame preto, aby sme boli (zostali) slobodní. Táto známa veta sa dá pochopiť dvoma spôsobmi. Zákony slúžia na to, aby chránili našu slobodu alebo v druhom prípade, dodržiavame ich preto, aby nám našu slobodu nezobrali. Zákony (a ostatné regulatívy) sú kodifikované pravidlá fungovania v určitej spoločenskej oblasti. Prijala ich dotknutá spoločnosť (zväčša prostredníctvom svojich zástupcov) a ich platnosť je presne určená na subjekty a geografický priestor. Ich nevyhnutnou súčasťou je mechanizmus vynútiteľnosti (prokuratúra, polícia a väzenstvo) a mechanizmus nezávislého posúdenia sporu (justícia). Tieto základné charakteristiky spomíname preto, že práve ony (resp. ich absencia) významne ovplyvňujú procesy globalizácie, jej negatívne dôsledky a možnosti ich prevencie či riešení.

Kým zákony tradične platia vo vnútri štátneho útvaru, ktorý ich prijal a má zároveň vytvorené mechanizmy pre ich dodržiavanie na svojom území (tzv. trojuholník moci, vláda - parlament - justícia), ak sa dostaneme mimo výsostné územie štátu, tieto opory fungovania spoločnosti prestávajú byť absolútne a záväzné pre všetkých. Subjektmi pravidiel sa stávajú štáty (alebo obchodné spoločnosti) a tie sa potrebujú na vzájomnom fungovaní dohodnúť. Fungovalo to takto už od úsvitu civilizácie. Staroveké ríše medzi sebou uzatvárali dohody alebo bojovali. Vynútiteľnosť medzinárodných dohôd je nižšia v porovnaní s vynútiteľnosťou zákonov vo vnútri krajiny. Môže sa opierať o všeobecne uznávanú autoritu alebo obavu z možných sankcií.

Príkladom je rozdelenie sveta (sféry vplyvu) medzi Španielsko a Portugalsko v 15. a 16. storočí. Obe tieto námorné mocnosti boli aktívne pri zámorských objavoch a preto si pochopiteľne konkurovali. V snahe zabrániť ozbrojenému stretu, pápež Alexander VI., ako oboma katolíckymi mocnosťami uznávaná autorita, určil deliacu čiaru (ktorú predstavoval poludník ležiaci 480 km západne od Kapverdských ostrovov - Tordesillská zmluva, obr. 5). Kým Španieli čerpali z objavov Krištofa Kolumba (1492 objavenie Ameriky) a orientovali sa na Strednú a Severnú Ameriku, Portugalci postupovali okolo Afriky smerom na Áziu a do Južnej Ameriky smerovali od východu. Dôsledky tohto rozdelenia vidíme dodnes. V Strednej a západnej časti Južnej Ameriky sa hovorí po španielsky, v Brazílii po portugalsky. Z druhej strany ich sféru vplyvu na Zemi ohraničoval poludník prechádzajúci cez Japonsko, Novú Guineu a Austráliu (Zaragozská zmluva). Ostatné námorné mocnosti (Anglicko, Francúzsko a Holandsko) však tieto zmluvy neuznali - prečo aj, veď boli ponechané mimo.

Obr. 4: Rozdelenie sféry vplyvu Španielska a Portugalska v 15. a 16. storočí (spracoval Gally, 2014)

— Tordesillská zmluva z r. 1494 (46° z. d.)

- - Zaragozská zmluva z r. 1529 (142° v. d.)

Ale nielen štáty si rozdelili svet. Novoobjavené teritória sa stali rýchlo lákadlom pre obchodné spoločnosti, ktoré prepravovali tovar medzi zámorskými oblasťami a domovskou krajinou (otrokov, korenie, hodváb, bavlnu...). Jednou z najväčších a najznámejších bola Východoindická spoločnosť (založená v r. 1600), ktorá fakticky vládla v Indii až do polovice 19. storočia. Vznikla pod záštitou Britskej koruny a disponovala vlastnou flotilou a armádou. Aj v ostatných krajinách vznikali konkurenčné spoločnosti (holandská, francúzska, dánska, švédka), no veľkosť a vplyv britskej nikdy nedosiahli. Základom globálnych pravidiel sa stal obchod.

Aj v súčasnosti sú dominantnými globálnymi hráčmi, určujúcimi pravidlá fungovania), Svetová obchodná organizácia (WTO), Medzinárodný menový fond (IMF) a Svetová banka (WB). Národné záujmy môžu hájiť jednotlivé krajiny v Organizácii svetových národov (založenej v r. 1945 ako fó-

rum, kde by sa krajiny sveta mohli stretávať a predchádzať tak ďalšej svetovej vojne), no spôsoby ako tečú svetové financie a tovary určujú spomínané tri nadnárodné organizácie (bližšie napr. GEORGE 2011, MCCANN, MCCLOSKEY 2011, MESÍK 2012). Málokterá krajina je taká významná, aby obstála pri hájení svojich záujmov sama, preto sa štáty združujú do rôznych viac či menej formálnych zväzkov. Poznáme skupiny ako G8 alebo G20 (Group of 8, resp. 20 ekonomicky najsilnejších krajín sveta), NAFTA (North America Free Trade Agreement), BRIC (Brazil, Russia, India and China), ASEAN (Association of Southeast Asian Nations).

Uvedomenie si alarmujúceho stavu životného prostredia, úbytku biodiverzity a nástup klimatickej zmeny viedlo na konci 20. storočia k prijatiu kľúčových environmentálnych medzinárodných dohôd. Spomeňme Dohovor o biologickej diverzite, Rámcový dohovor OSN o zmene klímy, Dohovor o boji proti dezertifikácii (všetky v r. 1992) a Kjótsky protokol (o znížení emisií skleníkových plynov, 1997). Ide o medzinárodné dohovory, ku ktorým krajina môže pristúpiť ich podpisom a následnou ratifikáciou.

Okrem medzinárodných štandardov (napr. vo finančnom sektore) a medzinárodných dohôd, jednotlivé krajiny (alebo ich zväzky, EÚ) majú aj ďalšie právne nástroje, ktorými vedú individuálne regulovať obchod alebo využívanie prírodných zdrojov v rámci svojej krajiny alebo nepriamo trhové mechanizmy. Príkladom priamej vnútornej regulácie je Spoločná poľnohospodárska politika EÚ (Common Agricultural Policy). Je to ekonomický nástroj, ktorého účelom je chrániť poľnohospodárskych producentov v členských krajinách (pred konkurenciou z mimočlenských krajín) poskytovaním priamych dotácií na vyprodukované potraviny (resp. ich suroviny). Ďalšími priamymi ekonomickými nástrojmi sú napríklad kvóty na dovoz tovaru, clá alebo dovozné embargá. Ako príklad nepriameho ovplyvnenia zahraničnej produkcie môže poslúžiť už spomínaný prípad biopalív, ktorý poukázal na rozporuplnosť politík (medzinárodných alebo EÚ) snažiacich sa regulovať niektoré príčiny klimatickej zmeny (emisie CO₂) izolovane bez dostatočnej analýzy ich možných dôsledkov. Podmienky umožňujúce globalizáciu sú univerzálne platné, a tak v podstate priestorovo neregulovateľné, pričom národné snahy regulovať ju sú geograficky obmedzené (pôsobnosťou legislatívy).

V súčasnosti pozorujeme postupný nárast regulačných trendov, ktoré pôsobia mimo tradičných režimov obchodných dohôd, jednotlivých štátov alebo organizácií. Ide najmä o zintenzívnenie regionálnej spolupráce, vzostup významu vedúcich krajín (ako G8 či G20), diverzifikované prístupy k regulácii a častejšie využívanie politík nižšej právnej sily (usmernenia, rámce alebo kódexy) a zvyšovanie relevantnosti mimovládnych aktérov, nadnárodných korporácií alebo zmiešaných foriem verejno-súkromnej správy (EEA 2010). V občianskej spoločnosti zároveň rastie uvedomenie si svojho podielu zodpovednosti za globálne problémy a zároveň záujem veci zmeniť zdola.

Aké je podľa vás postavenie Slovenska na geopolitickej scéne?
Do akých skupín patríme, resp. do ktorých medzinárodných aktivít sa zapájame?
Aké mimovládne trendy ovplyvňovania globalizácie viete identifikovať na Slovensku?

Literatúra:

- Andreotti, V. de, Baláž, E., Čílek, V., Čaputová, Z., Gallayová, Z., Johanisová, N., Kováčechová, E., Miková, K., Stracenská, M., Ondrušek, D., Škvareninová, J., Šlinský, J., Verný, I., 2013: Súčasná spoločnosť - výzvy a vízie. TU vo Zvolene a Živica. 223 pp.
- Binetti, R., Costamagna, F.M, Marcello, I., 2008: Exponential growth of new chemicals and evolution of information relevant to risk control. *Ann Ist Super Sanita* Vol. 44 No. 1:13-15.
- European Environment Agency (EEA), 2010: Assessment of global megatrends. SOER 2010. EEA. 128 pp. <http://www.eea.europa.eu/soer/europe-and-the-world/megatrends>
- European Environment Agency (EEA), 2011: Knowledge base for Forward-Looking Information and Services. Catalogue of scenario studies, EEA. 192 pp.
- European Environment Agency (EEA), 2013: Late lessons from early warnings: science, precaution, innovation. European environment Agency, EEA report No 1/2013. 760 pp. <http://www.eea.europa.eu/publications/late-lessons-2>
- European Environment Agency (EEA) and Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 2012: Using scenarios to improve understanding of environment and security issues. EEA. 15 pp.
- European Commission (EC), 2010: Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. COM(2010) 2020 final. 34 pp. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>
- International Monetary Fund (IMF), 2010: World Economic Outlook 2010 database. (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/weodata/index.aspx>)
- Intergovernmental Panel on Climate Changes (IPCC), 2007: Climate change 2007: synthesis report, Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Intergovernmental Panel on Climate Change, Geneva (http://www.ipcc.ch/publications_and_data/publications_ipcc_fourth_assessment_report_synthesis_report.htm)
- George, C., 2011: Pravda o obchode. Skutočné dôsledky liberalizácie. Pontis, Bratislava. 162 pp.
- Hipš, J., Ďurišová, P., 2006: Svet je len jeden. Príručka globálneho vzdelávania. Metodicko-pedagogické centrum Bratislavského kraja v Bratislave a Živica, Bratislava. 120 pp.
- McCann, G., McCloskey, S., 2011: Od lokálneho ku globálnemu. Kľúčové problémy rozvojových štúdií. Pontis, Bratislava. 226 pp.
- Mesík, J., 2012: Obor a trpaslík. Slováci, Česi a perspektívy Afriky. Pontis, Bratislava. 257 pp.
- Michalková, E., Lalík, V., Schwarz, M., 2013: Environmentálne vplyvy výroby I. Technická univerzita vo Zvolene, 2013. 325 s.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2008: Environmental Outlook to 2030. (http://www.oecd.org/document/20/0,3343,en_2649_34305_39676628_1_1_1_37465,00.html)
- Seto, K.C., Fragkias, M., Güneralp, B., Reilly, M.K., 2011: A meta-analysis of global urban land expansion. *PLoS ONE* 6: e23777.
- Seto, K.C., Reenberg, A., Boone, C.G., Fragkias, M., Haase, D., Langanke, T., Marcotullio, P., Munroe, D.K., Olah, B., Simon, D., 2012: Urban land teleconnections and sustainability. *PNAS (Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America)* May 15, 2012 vol. 109 no. 20: 7687-7692.
- UN Population Division, 2009, World population prospects: the 2008 revision, Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat. (<http://esa.un.org/unpp>)

Juraj MESÍK

Je absolventom Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Martine, kde promoval v roku 1988. Od gymnaziálnych rokov bol aktívny v ekologickom hnutí, organizácia Ekotrend ktorú viedol bola v roku 1985 rozpustená komunistickou Štátnou bezpečnosťou. Po Novembri 1989 bol poslancom Federálneho zhromaždenia, zakladajúcim predsedom Strany zelených na Slovensku a neskôr pôsobil na Federálnom výbore pre životné prostredie v Prahe. Po rozbití republiky sa vrátil na Slovensko, do roku 2002 bol riaditeľom Nadácie Ekopolis a pôsobil v správnych radách viacerých mimovládnych organizácií. V rokoch 2003 až 2008 pracoval ako špecialista v Svetovej banke vo Washingtone na projektoch v Tanzánii, Nigérii, Moldavsku, Thajsku a v ďalších rozvojových krajinách. V súčasnosti prednáša na Fakulte sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave a na Palackého univerzite v Olomouci. Autor mnohých komentárov a textov a jednej knihy. Otec troch synov.

4)

Pol'nohospodárstvo a potravinová bezpečnosť

*Budúcnosť už nie je to, čo bývala.
(pripisuje sa Paulovi Valérymu)*

4) Poľnohospodárstvo a potravinová bezpečnosť

KAŽDÁ ĽUDSKÁ CIVILIZÁCIA STOJÍ – A PADÁ – NA POĽNOHOSPODÁRSTVE

Akokoľvek nepravdepodobné sa to môže zdať v súčasnom bohatom, technológiami presýtenom svete, platí to o všetkých známych civilizáciách: od Sumerov a starovekých Egypťanov až po dnešok, keď viac ako polovica ľudstva žije v mestách – a v mnohých krajinách Západu sú to viac ako tri štvrtiny ľudí.

V krajinách EÚ alebo v USA dnes pracuje v poľnohospodárstve len menej ako 5 % ľudí, ale je to práve prehliadaná a často podceňovaná práca týchto pár percent obyvateľov, čo nám ostatným umožňuje žiť naše pohodlné a pestré životy v mestách. Tak ako dávne civilizácie Mezopotámie či údolia Nílu, aj tá naša stojí a padá na poľnohospodárstve – nie na počítačoch, mobiloch, autách a iných „gadgets“, o ktorých sa mylne mnohí domnievajú, že ony sú tým pravým stelesnením civilizácie. Naša civilizácia síce zatiaľ nepadla (a zdá sa, že väčšina ľudí si ani nepripúšťa možnosť, že by padnúť mohla), ale všetky staré civilizácie svojím pádom prešli. Archeologické nálezy z mnohých regiónov sveta poskytujú početné dôkazy, že za pádom viacerých z nich stál kolaps ich poľnohospodárstva a agrárnych ekosystémov.

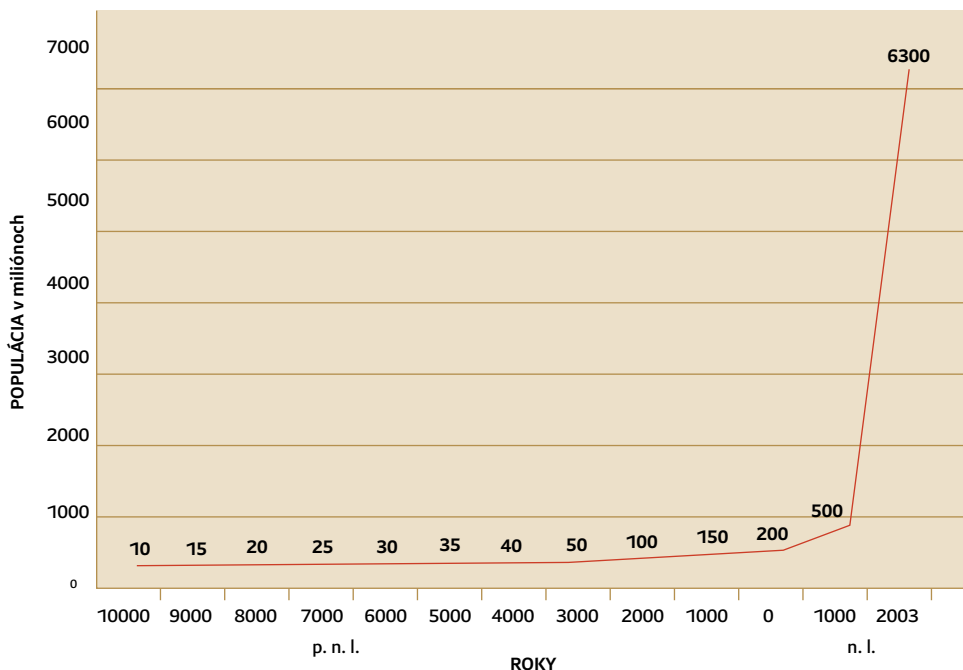
T O kolapse civilizácií viac napr. e-learning www.sokratovinstitut.sk a CÍLEK (2013) v knihe *Súčasná spoločnosť – výzvy a vízie*. Technická univerzita vo Zvolene, Živica, Zvolen.

... Moderný *Homo sapiens* vznikol ako biologický druh pred približne 200 tisíc rokmi, prvé civilizácie sa však vynorili len pred približne piatimi – šiestimi tisícami rokov. Čo robili naši pra-pa-pa-predkovia po dlhých 195 tisíc rokoch? Ako to, že nikoho z nich nenapadlo začať stavať pyramídy, zikkuraty, veľkolepé mestá či gotické katedrály, skladať symfónie a opery a písať epy a romány podstatne skôr?

Možno aj napadlo: ak sa tak ale stalo, myšlienka zostala len snom, pretože žiadna skupina ľudí až do času pred cca 10 tisíc rokmi nemala dostatočnú silu na uskutočnenie akýchkoľvek fyzicky a technicky náročnejších projektov. Až dotedy boli totiž naši predkovia lovcami a zberačmi, ktorí žili v nepočetných skupinách rodinne previazaných večne putujúcich jednotlivcov. Po vyčerpaní prirodzenej produktivity jedného ekosystému – loviska sa väčšina komún musela presúvať do ďalšieho a ďalšieho loviska. Tento spôsob života spravidla neumožňoval produkovať prebytky potravín (a aj keby, ako by ste ich skladovali a premiestňovali?) a bez prebytku potravín bol možný len veľmi pomalý rast ľudskej populácie na Zemi. Rast populácie lovcov a zberačov spočíval najmä na geografickej expanzii najprv z východnej Afriky do jej ostatných oblastí, potom na Blízky Východ a Áziu, odtiaľ do Austrálie a Európy a nakoniec, pred asi 14 tisíc rokmi, aj do Severnej a Južnej Ameriky.

Dve revolúcie

Odhaduje sa, že ešte pred asi 10 – 12 tisíc rokmi nežilo na svete viac ako 10 miliónov ľudí. Je to taký nepatrný počet, že na nasledujúcom grafe (obr. 1) splyva s x-ovou osou: v dnešnej dobe je mnoho miest s rovnakým alebo väčším počtom obyvateľov. Situácia sa začala radikálne meniť až pred asi 8 tisíc rokmi. Spočiatku bol ale rast ľudskej populácie stále tak pomalý, že na ose „y“ nášho grafu nie sú pribúdajúce milióny ľudí rozoznateľné ešte ďalšie štyri tisícročia. Až zhruba okolo roku 2000 pred naším letopočtom začíname rast populácie na grafe badať. Na prelome letopočtov už na Zemi žilo asi 200 miliónov jedincov nášho druhu, okolo roku 1000 asi pol miliardy a okolo roku 1800 prekračuje počet ľudí jednu miliardu. Po roku 1800 dochádza k explozívnejmu rastu, ktorého sa dotkneme neskôr.

Obr. 1: Svetová populácia od 10.000 p. n. l. do 2000 n. l.
(zdroj: http://www.bigpicturesmallworld.com/war-peace/context_chap2.shtml)

Dnes vieme, že predpokladom začiatku rastu ľudskej populácie bol vznik a šírenie poľnohospodárstva, ku ktorému došlo najskôr pred asi 10 000 rokmi. Pestovanie poľnohospodárskych rastlín a domestikáciu hospodárskych zvierat objavili ľudia postupne, nezávisle na viacerých miestach: v oblasti „Úrodneho polmesiaca“ na Blízkom a Strednom východe, v povodí Nílu, Indusu, Žltej rieky v Číne, v Strednej Amerike, na náhorných planinách Novej Guiney a možno ešte na niekoľkých iných miestach. Do ďalších krajín bolo poľnohospodárstvo šírené, napríklad do Európy prenikalo pestovanie plodín a chov hospodárskych zvierat z oblasti Blízkeho východu cez oblasť Čierneho mora a Balkánu a popri Dunaji do hĺbky kontinentu a na jeho západ. Ono známe „Ex oriente lux“ môže mať omnoho hlbšie ako biblické korene. Pestovanie plodín a domestikácia zvierat mali na ďalšie osudy ľudského druhu dramatické dôsledky: to, že hovoríme o **agrárnej alebo neolitickej revolúcii** nie je žiadna hyperbola. Práve ony umožnili nielen rast ľudskej populácie, ale aj usadenie dovtedy migrujúcich skupín na jednom mieste – vznik prvých stabilných osád a neskôr miest. Skutočnosť, že poľnohospodárstvo dokázalo vyprodukovať prebytky potravín malo popri vzniku statických sídiel aj mnoho ďalších dôsledkov: časť ľudí – spočiatku síce malá, ale z hľadiska ďalšieho rozvoja veľmi dôležitá – bola uvoľnená spod nutnosti každodenne zabezpečovať potravu a mohla sa začať plne venovať iným činnostiam. Napríklad rozvoju remeselných zručností a nových technológií, organizovaniu poľných alebo stavebných prác, vojenstvu alebo duchovným činnostiam, ktoré rýchlo viedli ku vzniku profesionálneho duchovenstva, ale aj písma a literatúry. Prebytok potravín, vznik trvalých osád a miest aj vznik špecializovanej práce boli jedny zo základných predpokladov vzniku veľkej architektúry, umenia, literatúry či technológií. Tieto odlišujú naše poňatie civilizácie od menej vyspelých lovecko-zberačských alebo ranno-agrárnych kultúr, ktoré im predchádzali.

Agrárna revolúcia umožnila, že počas nasledujúcich tisícročí postupného vývoja dosiahol počet ľudí na Zemi 1 miliardu. V dobe pred rokom 1800 došlo k ďalšiemu prelomu v populačnej histórii ľudstva charakterizovanému týmito číslami:

1 miliarda	1800
2 miliardy	1927 - teda o 127 rokov neskôr
3 miliardy	1960 - o 33 rokov neskôr
4 miliardy	1974 - o 14 rokov
5 miliárd	1987 - o 13 rokov
6 miliárd	1999 - o 14 rokov
7 miliárd	2013 - o 14 rokov
8 miliárd	2028 - prognóza

Ľudskému druhu teda trvalo obrazne povedané 199 800 rokov, kým dosiahol počet jedincov *Homo sapiens* jednu miliardu. Rovnakú jednu miliardu dnes pridáva každých 13 - 14 rokov.

Čo umožnilo tento bez prehánania explozívny rast ľudskej populácie v 19. a najmä v 20. storočí? A môže byť takýto počet ľudí na planéte dlhodobo - zámerne sa vyhýbam už dosť sprofanovanému pojmu „trvalo udržateľne“ - udržateľný?

Keďže sa ľudský druh v uplynulých dvoch storočiach radikálne nezmenšil (ba naopak, antropologické dáta hovoria, že sme v porovnaní s našimi predkami dnes vyšší a ťažší) a nevieme ani o tom, že by sa spomalil metabolizmus nášho druhu, nutným predpokladom explozívneho rastu počtu ľudí na Zemi musel byť nevyhnutne rovnako explozívny rast produkcie potravín. Revolúciu, ktorá umožnila tento obrovský nárast produkcie potravín, poznáme pod pojmom **industriálna revolúcia**. Za jej podstatu sa v školách tradične vydáva rozvoj priemyslu a **technológií**, predovšetkým objavenie najprv parného stroja a zhruba o sto rokov neskôr motora s vnútorným spaľovaním. Iná možnosť je pozrieť sa na obdobie industriálnej revolúcie ako na obdobie, keď ľudstvo okrem biologických a povrchových prírodných zdrojov, ktoré dovtedy využívalo pre svoj život a rast, začalo vo veľkom čerpať dovtedy nevyužívané (alebo len minimálne využívané) **geologické zdroje**: predovšetkým uhlie, ropu, plyn, fosfáty a niekoľko ďalších. Z tohto pohľadu sú technológie vyvinuté ľuďmi len nástrojmi na exploataciu ďalších zdrojov Zeme a podstatou rastu nie je samotný technologický pokrok, ale existencia príslušných prírodných zdrojov.

Boli to práve uhlie a neskôr ropa a po nej zemný plyn a fosfáty, čo nám v kombinácii so strojmi poháňanými najprv parným a neskôr naftovými a benzínovými motormi umožnili radikálne zvýšiť produkciu potravín a vytvoriť nevyhnutný predpoklad pre populačnú explóziu 19. a 20. storočia. Ak je táto premisa obhájiteľná, potom má naša schopnosť udržať súčasnú produkciu fosílnych palív a fosfátov prediktívnu hodnotu aj ohľadom ďalších perspektív potravinovej bezpečnosti a teda aj početnosti druhu *Homo sapiens* na Zemi.

Skutočnosť, že v bohatých krajinách dnes 34 % obyvateľov dokážu vyprodukovať dostatok potravín pre zvyšných 96 - 97 % obyvateľstva (a v krajinách ako sú USA, Kanada, EÚ, Rusko, Austrália či Argentína aj na export) je nespochybniteľne výsledok priemyselného poľnohospodárstva. Pritom len nedávno, okolo roku 1800, teda na začiatku priemyselnej revolúcie, žilo v krajinách strednej Európy na vidieku viac ako 90 % obyvateľstva. Výrazná väčšina z nich v potu tváre pracovala na poliach, pasienkoch a v stajniach. Predovšetkým nástup ropy a spaľovacích motorov v 20. storočí umožnil spriemyslenie poľnohospodárstva a radikálne zvýšenie množstva dopestovaných potravín čoraz menším počtom roľníkov a súčasne výrazné zníženie ceny potravín. Veľa lacných potravín dopestovaných nepatrným množstvom pracovníkov umožnilo migráciu obrovského

počtu ľudí do miest a radikálnu zmenu v zamestnanosti obyvateľstva: najprv presun pracovnej sily do priemyslu a neskôr najmä do širokého spektra služieb. Služieb, o ktorých sa pred érou ropy ľuďom ani nespievalo.

Čierny kôň apokalypsy

Jeden z najvýznamnejších dôsledkov priemyselnej revolúcie je ten, že viedla v Európe a v iných častiach sveta ku koncu tisícročia trvajúcej doby hladomorov. Poľnohospodárstvo vždy bolo a aj dnes je veľmi závislé na počasi, záplavách, suchách, inváziách kobyliiek a iného hmyzu, epidémiách rastlinných a živočíšnych chorôb a iných prírodných faktoroch. Nepriazeň prírody pravidelne viedla k neúrodám, ktoré urobili z hladu a hladomorov verných sprievodcov dejinami ľudí. Hlad spolu s epidémiami, vojnami a zotročovaním spracovala kresťanská mytológia do obrazu štyroch jazdcov apokalypsy (obr. 2). Jazdec hladu na čiernom koni je v šiestej kapitole Knihy zjavení opísaný takýmto biblickým jazykom: „A keď otvoril tretiu pečať, počul som tretiu bytosť volať: Poď! I pozrel som, a hľa, **čierny kôň**, a ten, čo sedel na ňom, mal v ruke váhy. Spomedzi štyroch bytostí počul som volať hlas: Miera pšenice za denár a tri miery jačmeňa za denár; oleju však a vínu neškod!“

Hoci nám tento archaický jazyk pripadá málo zrozumiteľný, naši predkovia nemali problém rozumieť jeho posolstvu a vyjadrili ho napríklad aj dnes zrozumiteľným jazykom obrazov.

Obr. 2: Štyria jazdci apokalypsy, Viktor Michajlovič Vasnečov, 1887

(zdroj: <http://en.wahooart.com/@/8XZ4YV-Victor-Vasnetsov-Four-Horsemen-of-Apocalypse>)

Kniha zjavení sa väčšinou datuje do prvého storočia nášho letopočtu a ako vieme z historických záznamov starých Egypťanov či Sumerov, obraz apokalyptických síl, ktorý predkladá, reflektuje bežnú skúsenosť už najstarších civilizácií. Od ich čias až po 19. storočie boli hladomory pravidelnou súčasťou života aj v Európe. Ich zoznam je dlhý, takže tu spomenieme len niektoré na ilustráciu.

Veľký európsky hladomor v rokoch 1315 až 1317 spôsobili vytrvalé dažde nad západnou Európou, ktoré znemožnili orať, siať, zožať aspoň to málo, čo sa urodilo, usušiť seno a slamu na zimu, konzervovať soľou mäso zabitých zvierat a rýb... Ceny potravín sa znásobovali. Keď ľudia zjedli všetky zásoby, niektorí sa začali uchýľovať ku kanibalizmu, v iných rodinách starí rodičia volili smrť, aby zostalo jedlo pre vnúčatá. Kým sa počasie v lete 1317 vrátilo do normálu, zomrelo v dôsledku hladu, chorôb a násilia v mnohých mestách 10 až 25 % obyvateľstva.

V rokoch 1601 až 1603 zahynuli v dôsledku hladomoru v Rusku dva milióny ľudí, čo bola tretina vtedajších obyvateľov krajiny. Za dva a pol roka bolo len v Moskve v masových hrobách pochovaných 127 000 ľudí a vyčerpaná krajina sa prepadla do politického chaosu, ktorého súčasťou bola aj krátko

okupácia Ruska Poliakmi. Príčinou Veľkého ruského hladomoru boli výkyvy počasia: v roku 2008 vedci z University of California identifikovali ako príčinu týchto extrémov počasia výbuch peruánskej sopky Huaynaputina v roku 1600.

Ešte počas 18. storočia zažilo Francúzsko 18 veľkých hladomorov a stovky lokálnych. Po tom, čo v roku 1783 výbuch islandskej sopky Laki spôsobil zhoršenie počasia a niekoľko rokov ďalších neúrod, protesty hladujúcich francúzskych žien spustili sled udalostí, ktoré v roku 1789 vyústili do Veľkej francúzskej revolúcie. Ďalej od Európy výbuch Laki zrejme prispel k oslabeniu monzúnov a hladomoru, ktorý zabil 1/6 obyvateľstva Egypta.

Posledný veľký hladomor v západnej Európe bol Veľký írsky hladomor v rokoch 1845 – 1852. Spôsobila ho vysoká závislosť chudobných Írov na jedinej plodine: zemiakoch. Potom, čo sa do Európy na lodiach privážajúcich z Peru guáno dostala *Phytophthora infestans* hniloba zemiakov, ktorú spôsobuje zničila v roku 1845 50 % úrody zemiakov a o rok na to 75 %. Následne zomrelo od hladu podľa odhadov okolo 1 milióna obyvateľov Írska, viac ako milión emigroval. Tesne pred hladomorom žilo v Írsku vyše 8 miliónov ľudí, na začiatku 20. storočia menej ako 5 miliónov.

Hoci dejiny veľkých hladomorov v západnej Európe v polovici 19. storočia skončili, hlad ohrozoval Európanov aj v 20. storočí počas vojen. Východná časť kontinentu zažila obrovské hladomory počas občianskej vojny v sovietskom Rusku (1918 – 1922) a v rokoch 1932 – 1933 politicky rozpútané hladomory počas násilnej kolektivizácie poľnohospodárstva, pri ktorých zahynulo podľa rozličných odhadov 6 až 20 miliónov ľudí, zväčša na Ukrajine. V rokoch 1958 – 1961 spôsobila kombinácia sucha, povodní a Maovej politiky veľkého skoku obrovský hladomor v Číne. Podľa oficiálnych čínskych údajov pri ňom zahynulo 15 miliónov ľudí, rôzne iné odhady hovoria o 20 až 43 miliónoch mŕtvych. Jeden z pozitívnych dôsledkov tragédie Veľkého čínskeho hladomoru bolo povedomie o riziku neúnosného populačného rastu, ktoré sa v roku 1979 pretavilo do prijatia politiky jedného dieťaťa v Číne (WEISMAN 2013).

Stav potravinovej bezpečnosti ľudstva

Spomenuté hladomory – nájazdy čierneho jazda apokalypsy – sú len malou ukázkou jedného z formujúcich faktorov ľudskej existencie v dejinách. Hlad a strach z hladu boli po tisícročia pravidelnou súčasťou života veľkej väčšiny našich predkov. A to tak pravidelnou, že historickou anomáliou nie je svet hladu a hladomorov, ale naopak svet, v ktorom (aj to len v Európe, severnej Amerike a v niekoľkých ďalších bohatých krajinách) žijeme dnes. Svet, v ktorom považujeme dostatok kvalitných potravín za úplnú samozrejmosť, za čosi garantované a nemenné.

Potravinová bezpečnosť je **život bez hladu a bez strachu z hladovania**. Trochu zložitejšiu definíciu ponúka WHO: je to „stav, keď všetci ľudia v každej chvíli majú prístup k dostatku bezpečného výživného jedla, aby mohli viesť zdravý a aktívny život“.

Hladomor, teda extrémnu formu nedostatku potravinovej bezpečnosti, si väčšina ľudí dokáže predstaviť cez obrázky na kost' vychudnutých detí a dospelých, ale má aj svoju technickú definíciu. OSN definuje hladomor ako stav, keď najmenej 20 % obyvateľstva postihnutej oblasti čelí extrémnemu nedostatku potravín, s ktorým si nedokáže poradiť, výskyt akútnej podvýživy prekročil 30 % denne a v danej oblasti denne zomierajú od hladu viac ako 2 osoby na 10 000 obyvateľov.

Potravinová bezpečnosť – aj stav bez hladomorov – sa opiera o tri základné **predpoklady**:

1. Produkcia dostatočného množstva potravín s dostatočnou nutričnou hodnotou.
2. Prístup (v angličtine access) ľudí k potravinám – existencia potravín tam, kde ich ľudia potrebujú.
3. Ekonomická dostupnosť, čiže schopnosť všetkých ľudí dostať potraviny v potrebnom množstve, kvalite a pestrosti na svoj stôl.

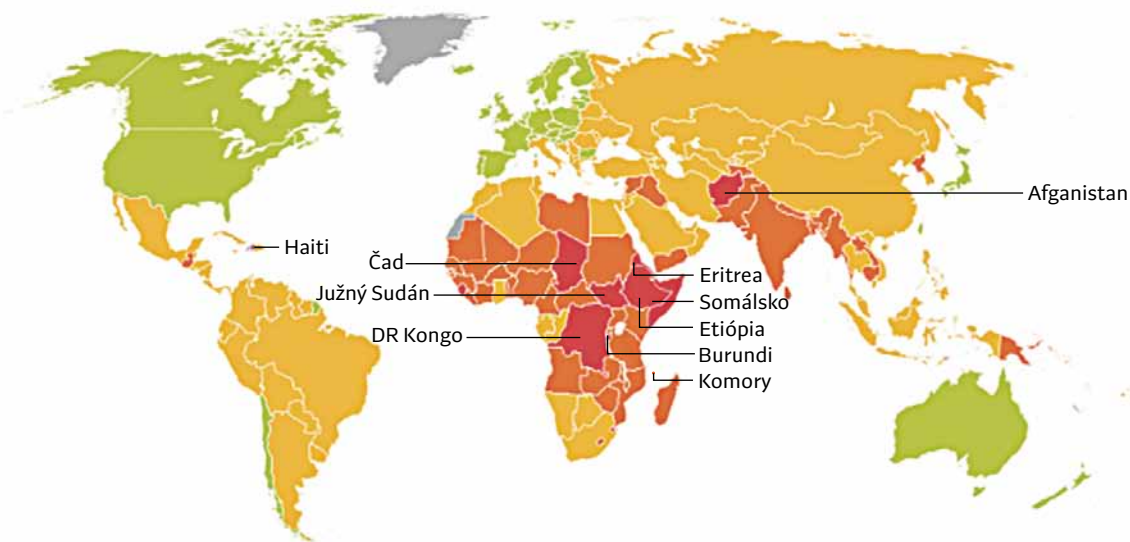
Ak si ľudia v tej-ktorej krajine dokážu vždy - dlhodobo a nepretržite - zakúpiť alebo inak zabezpečiť (napríklad vypestovať alebo uloviť) dostatok kvalitných potravín, panuje v krajine stav potravinovej bezpečnosti.

Priemyselná revolúcia poháňaná spaľovaním fosílnych palív prispela k naplneniu všetkých troch predpokladov potravinovej bezpečnosti: umožnila radikálne zvýšiť globálnu produkciu potravín, vytvorila veľké regionálne a globálne trhy, ktoré umožnili rýchlo a vo veľkých objemoch presúvať celé flotily a vlaky naložené obilím podľa potreby z jedného miesta planéty na druhé a vytiahla z chudoby stá-miliónové masy ľudí, ktorých príjmy im - aspoň v bohatých krajinách - dnes stačia na zabezpečenie kvalitnej a pestrej výživy.

Všetky tri predpoklady potravinovej bezpečnosti sú dnes v skoro plnej miere naplnené u zhruba miliardy ľudí obývajúcich najbohatšie krajiny sveta, teda v zásade Európsku úniu, USA, Kanadu, Austráliu, Japonsko a niekoľko málo ďalších krajín (**obr. 3:** na mape indexu potravinovej bezpečnosti sú to krajiny zelenej farby). Zhruba 5 miliárd ľudí žije v krajinách s malým alebo stredným rizikom potravinovej bezpečnosti (odtiena žltej a okrovej farby), čo v praxi často znamená, že sa u nich vyskytujú už nezanedbateľné počty občas hladujúcich alebo podvyživených ľudí (podvýživa už signalizuje dlhodobo nedostatočné stravovanie prípadne iné ochorenie). Do tejto kategórie krajín spadajú aj populačné giganty Čína, India, Indonézia a Brazília.

Podľa štatistík Svetovej banky, WHO alebo FAO v prvej dekáde 21. storočia na svete hladuje okolo jednej miliardy ľudí - mnohí z nich žijú práve v Indii alebo v Číne. Zvyšok z miliardy hladujúcich a zhruba miliarda ľudí, o ktorých sa dá odôvodnene predpokladať, že žijú na hrane, teda v dosahu „**zóny hladu**“, sú najmä obyvatelia krajín s vysokým a extrémnym rizikom pre potravinovú bezpečnosť. Ide najmä o krajiny tropickej Afriky a južnej Ázie, vrátane ďalších populačných obrov ako sú Pakistan, Bangladéš, Nigéria, Kongo a Etiópia.

Obr. 3: Index potravinovej bezpečnosti (Maplecroft 2013)

Škála: tmavočervená - extrémne riziko, hnedá - vysoké riziko, žltá - stredné riziko, zelená - nízke riziko (zdroj: http://maplecroft.com/about/news/food_security_risk_index_2013.html)

Dnes najčastejšia interpretácia problému potravinovej bezpečnosti je sociálna: hlad je výsledkom chudoby. Potravín je podľa nej na svete dostatok, problémom je, že si ich stá milióny ľudí nemôžu dovoliť. Keď aj týchto ľudí ekonomický rozvoj vytiahne z chudoby, stane sa hlad a riziko hladomorov aj pre nich minulosťou, tak ako je – alebo sa aspoň zdá byť – minulosťou povedzme pre Európanov.

Táto interpretácia vychádza z automatického predpokladu, že fyzický nedostatok potravín na svete neexistuje a už nikdy nebude existovať. Zem podľa neho dokáže uživiť aj viac ako súčasných vyše 7 miliárd ľudí (alebo 9 miliárd prognózovaných demografmi OSN do roku 2050). Zostáva len vyriešiť problém spravodlivej distribúcie. Takto postavený problém by mal byť – alebo aspoň teoreticky mohol byť – politicky riešiteľný.

Zásadná otázka je, či je táto interpretácia správna, či obstojí zoči-voči faktom. Aby sme dokázali dať odpoveď na túto zásadnú otázku, musíme sa bližšie pozrieť na hlavné mechanizmy, ktorými industriálna revolúcia ľudstvu umožnila radikálne zvýšiť produkciu potravín.

V roku 1950 žilo na Zemi asi 2,5 miliardy ľudí a svetová produkcia obilnín – základnej zložky výživy ľudstva – bola 630 miliónov ton. O 25 rokov neskôr ľudia dopestovali globálne okolo 1 250 miliónov ton obilnín a dnes je ich ročná produkcia okolo 2 000 miliónov ton. Asi 20 % tohto rastu sa dá pripísať zväčšovaniu rozlohy obrábanej pôdy – rozorávaniu stepí či kľčovaniu lesov. Avšak 4/5 rastu sú výsledkom intenzifikácii produkcie z dovedty existujúcej pôdy: trojnásobnému rastu rozlohy zavlažovanej pôdy, masívnej mechanizácii poľnohospodárstva, 10-násobnému rastu používania umelých hnojív, rastu využívania pesticídov a ďalších agrochemikálií, využívaniu nových odrôd plodín. Súčasne dochádzalo aj k zavádzaniu niektorých nových plodín, napríklad sóje, a tiež k obrovskému nárastu rybolovu na moriach a oceánoch celého sveta (práve na nich sme zostali dodnes prevažne tým, čo sme boli po veľkú väčšinu ľudskej histórie – lovcami a zberačmi. Aj keď dnes disponujeme naftou poháňanými flotilami rybárskych lodí).

Z hľadiska pokroku vedy a technológií, ktoré tento fenomenálny rast produkcie potravín umožnili, sa niekoľko málo javí byť kľúčovými. V druhej polovici 19. storočia nemecký chemik Justus von Liebig zistil, že dusík je jedným zo základných predpokladov rastu rastlín. Sformuloval *Zákon minima* (podľa ktorého rast rastliny limituje základný minerál, ktorého je v danej pôde najmenej) a položil základy budúceho priemyslu umelých hnojív. Z hľadiska mechanizácie ide predovšetkým o vývoj motorov s vnútorným spaľovaním hlavne dieselového motora, ktorý dnes poháňa celú ťažkú mechanizáciu výroby a distribúcie potravín od dovedty nepredstaviteľne výkonných traktorov cez kombajny, nákladné autá, kamióny až po lode rybárskych a dopravných flotíl. Patenty na dieselový motor získal nemecký konštruktér Rudolf Diesel na sklonku 19. storočia. Prvé lode s ním boli spustené na vodu v roku 1903, prvý traktor v roku 1922 – teda v dobe, keď na Zemi žilo stále menej ako 2 miliardy ľudí. Približne v tom istom čase (1909) nemecký chemik Fritz Haber objavil postup syntézy amoniaku, čo bol zásadný krok k výrobe dusíkatých hnojív (a výbušnín). Až dovedty bolo rozhodujúcim minerálnym hnojivom využívaným v poľnohospodárstve guáno dovážané z pobrežia Chile a Peru (paradoxne práve s guanom prišla do Európy aj spomínaná *Phytophthora Infestans*, ktorá spôsobila Veľký írsky hladomor). V rokoch 1909 až 1913 ďalší nemecký chemik a nositeľ Nobelovej ceny Carl Bosch doviedol Haberovu experimentálnu metódu výroby amoniaku do priemyselných dimenzií. Dnes ľudstvo pomocou Haber-Boschovej syntézy za použitia zemného plynu a energie každoročne produkuje okolo 100 miliónov ton dusíkatých hnojív: na polia po celom svete sa dostávajú za použitia dieselových motorov poháňaných naftou vyrábanou z ropy.

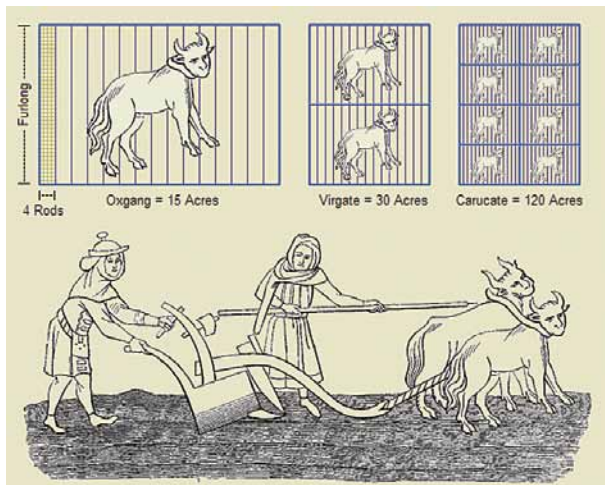
Aby sme pochopili význam strojov poháňaných naftovým motorom, treba si uvedomiť, ako naši predkovia obrábali pôdu ešte koncom 19. a začiatkom 20. storočia (**obr. 4**). Na oranie, bránenie, siatie, plečkovanie, žatie a ďalšie poľné práce dovedty používali len energiu svalov ťažných zvierat – predovšetkým silnejších koní a slabších volov. Tie museli pri hlbokjej orbe alebo orbe v nároč-

nejšom teréne vytvárať aj štvor- alebo osemzáprahy. Podľa historických záznamov bol jeden vól schopný ročne obrobiť asi 15 akrov, čiže 6 hektárov pôdy. Kôň dokázal za jeden deň zorať v stredne hlbokkej orbe asi jeden akker pôdy. Pre porovnanie, svetový rekord v stredne hlbokkej orbe (hĺbka minimálne 27 cm) je 321 hektárov za 24 hodín. Pokiaľ by sme chceli tú istú plochu poorať za 24 hodín s pomocou koní, museli by sme zohľadniť napríklad skutočnosť, že na rozdiel od traktora nemôže kôň pracovať 24 hodín bez prestávky - musí počas dňa jesť, piť, oddychovať. Na oranie by sme preto museli nasadiť kone v štvorzáprahoch a v najviac 8-hodinových zmenách: na uhranie remízy s traktorom by sme dohromady museli do súťaže nasadiť viac ako 3 000 koní a príslušný počet oráčov a pohoničov, tiež v troch zmenách. A samozrejme stovky postrojov a stovky pluhov.

Výsledná kalkulácia je fascinujúca: výkon, na ktorý by sme na začiatku 20. storočia potrebovali viac ako 3 000 koní a viac ako 1 000 oráčov, pohoničov a ďalšej ľudskej obsluhy plus stovky postrojov a pluhov - to dnes dokáže za 24 hodín urobiť jeden výkonný traktor s jednou veľkou zostavou pluhov, s jedným traktoristom vybaveným v jeho klimatizovanej kabíne bandaskou kávy a pár sendvičmi. A, samozrejme, s približne 2 500 litrami nafty.

Toto fascinujúce porovnanie výkonu tu neuvádzam samoúčelne: poľnohospodárstvo vždy záviselo a aj dnes závisí od počasia a schopnosť rýchlo v ňom využiť priaznivé podmienky na orbu, siatie či žatie je zásadne dôležitá. Dá sa špekulovať, že keby mali Európania v roku 1315 k dispozícii súčasnú technológiu - a naftu - možno by do dejín nevošla tragédia Veľkého európskeho hladomoru. Dá sa predpokladať, že aj v priebehu rokov 1315, 1316 a 1317 sa vyskytli okná dobrého počasia - dni, možno týždne - keď sa dalo orať, siať a žať. Lenže tieto hypotetické krátke okná záprahy volkov a koní nemali šancu stihnúť využiť.

Iný dôležitý faktor je, že traktor, ktorý je na zimu odstavený v garáži, nepotrebuje seno, vodu, slamu ani ľudskú starostlivosť. Voly a kone však potrebujú žrať, piť, mať menenú podstielku a ďalšiu nepretržitú starostlivosť. Nie je možné odložiť ich na niekoľko mesiacov bez potravy a vody bokom a vrátiť sa k nim len vtedy, keď potrebujeme ich prácu.

Obr. 4: Obrábanie pôdy pred dobou ropy a dieselových motorov. Oxgang = rozloha pôdy, ktorú dokáže za rok obrábať jeden vól (zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Anthropic_Farm_Units.png)

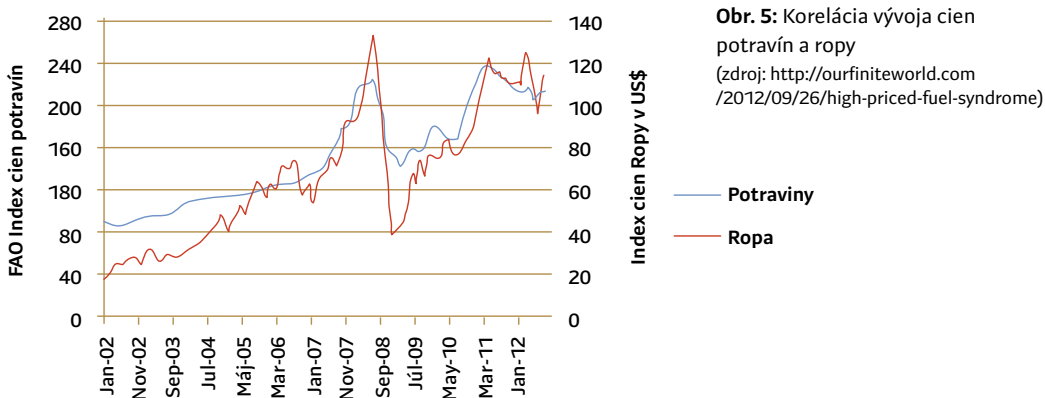
Energia a potraviny

Obrábanie pôdy nie je zďaleka jediný prvok, ktorý v procese zabezpečovania našej potravinovej bezpečnosti pohlcuje energiu. Odhaduje sa, že zhruba tretina všetkej energie, ktorú ľudstvo spotrebúva, slúži na zabezpečenie celého potravinového cyklu. Ešte skôr, než sa dostaneme na pole, je veľké množstvo ropy, plynu alebo iných zdrojov energie spotrebované pri ťažbe, výrobe, doprave a distribúcii umelých hnojív a palív na polia. Samotné poľnohospodárstvo spotrebúva len okolo 20 % celkového množstva energie spotrebovanej v potravinovom komplexe: energia v ňom neslúži len

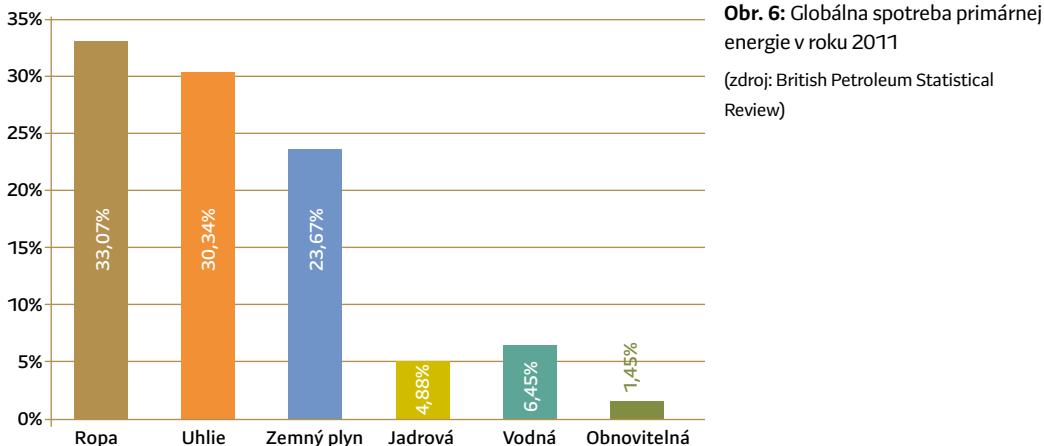
na pohon strojov, ale napríklad aj na pumpovanie vody do zavlažovacích sústav. Asi 14 % energie spotrebúva doprava produktov z poľí k zákazníkom: hrozno z Austrálie, mäso z Argentíny, banány z Kostariky a paradajky zo Španielska sa do najbližšieho supermarketu nedostali „peši“. Spracovanie potravín pohlcuje asi 10 % energie potravinového komplexu, konzervovanie, sušenie, mrazenie asi 17 %, balenie okolo 7 % – a to sa ešte jedlo nedostalo ani do najbližšieho obchodu. Tam si poň väčšina Európanov zájde automobilom a pokiaľ je čerstvé, uloží ho do chladničky.

T Viac napr. e-learning www.sokratovinstitut.sk a ŠLINSKÝ, GALLAYOVÁ v knihe *Súčasná spoločnosť – výzvy a vízie* (2013). Technická univerzita vo Zvolene, Živica, Zvolen.

Aforizmus hovorí, že najväčším žrútom energie na ceste potravín do našich žalúdkov nie je traktor, ale chladnička. Proces spravidla ukončuje tepelné spracovanie potravy – varenie, pečenie, smaženie... Najväčšiu potrebu paliva u väčšiny ľudí v mnohých rozvojových krajinách predstavuje práve palivo na varenie.

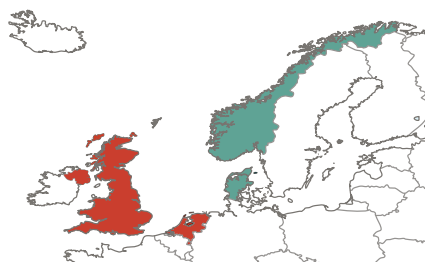
Naša potravinová bezpečnosť je dnes absolútne závislá od energie: bez energetickej bezpečnosti je nemysliteľná. Pre tých, ktorí si to uvedomujú, nie je prekvapujúci úzky vzťah medzi svetovými cenami potravín a ropy. Ropy preto, lebo práve ona je najvýznamnejším zdrojom energie súčasného ľudstva: tretina našej primárnej energetickej spotreby je pokrývaná ropou. Vyše 30 % pripadá na uhlie a okolo 24 % na zemný plyn. Z **obr. 6** je evidentné, že na fosílna palivá dnes pripadá okolo 87 % energetickej spotreby ľudstva.

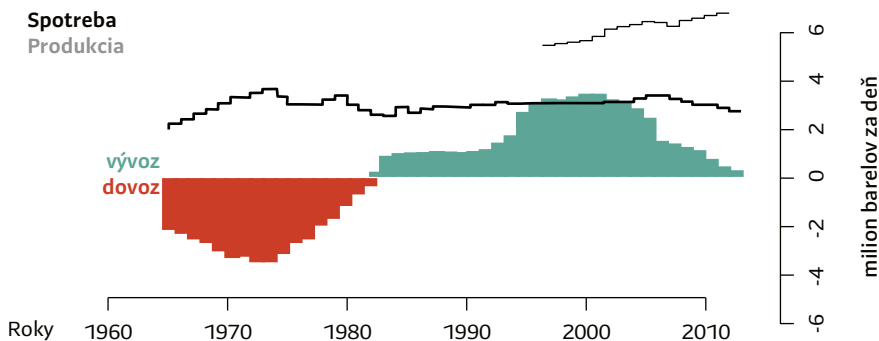
O fosílnych palivách však vieme bez najmenších pochyb jedno: ide z definície o neobnoviteľné zdroje energie. V podstate sa jedná o „energetické konzervy“ – solárnu energiu premenenú prostredníctvom fotosyntézy na chemickú energiu zakonzervovanú milióny rokov trvajúcimi geologickými procesmi v podobe organických zlúčenín vytvárajúcich uhlie, ropu a zemný plyn. Zásoby energie, ktoré sa hromadili milióny rokov, dnes ľudstvo spaľuje v časových horizontoch desaťročí. Uhlie vo veľkom spaľujeme zhruba dve storočia, ropu jedno storočie, zemný plyn zhruba pol storočia: za tieto krátke obdobia sme spálili značnú časť z ložísk, ktoré sú pre ľudí ľahko dostupné: v zemi je stále veľa fosílnych palív, ale ľahko dostupné a najkvalitnejšie ložiská ľudstvo už prevažne vyťažilo a zostávajú nám hlavne tie ťažko – a drahé – dostupné a menej kvalitné.

V roku 1956 americký geofyzik Marion King Hubbert, na základe analýz dynamiky ťažby ropy z tisícok jednotlivých ropných vrtov a poľí v USA, sformuloval teóriu ropného zlomu. Všimol si, že ťažba každého ropného vrtu alebo poľa spočiatku stúpa, potom dosahuje maximum a následne klesá po krivke zvonovitého tvaru. Bod, v ktorom ťažba dosahuje maximum a krivka začína klesať nazval ropným zlomom (v angličtine peak oil). Vychádzajúc z dynamiky produkcie ropných ložísk Hubbert predpovedal, že ropná produkcia USA dosiahne vrchol v roku 1970 a potom bude klesať. Neskôr prepočítal dynamiku produkcie všetkých vtedy známych ložísk na svete a na jej základe vyslovil predpoklad, že svetová produkcia ropy dosiahne maximum niekedy krátko po roku 2000.

Severné more, v roku 2012 vývoz ropy klesol o 39%

Obr. 7: Vývoj produkcie a exportu ropy z regiónu Severného mora

(zdroj: <http://mazamascience.com/OilExport>)

Graf produkcie ropy v Severnom mori – najväčšom ropnom regióne západnej Európy – názorne ilustruje fenomén ropného zlomu „v priamom prenose“ (obr. 7). Od objavenia a začiatku ťažby v Severnom mori produkcia ropy (šedé stĺpce) skoro plynule stúpala až do roku 2000, keď dosiahla vrchol. Odvtedy nepretržite a rýchlo klesá a do roku 2012 – behom krátkych 12 rokov – klesla zhruba na polovicu od maximálnej produkcie na úrovni približne 6 milión barelov denne v roku 2000. Čierna krivka označuje spotrebu ropy v krajinách Severného mora (Veľká Británia, Nórsko,

Dánsko a Holandsko). Rovnomerne s poklesom ťažby klesá aj export ropy z regiónu Severného mora: ak sa tak nestalo už v roku 2013, najneskôr v roku 2014 Severomorský ropný región prestane byť exportérom ropy – napriek pokračujúcej ťažbe sa stane jej dovozcom.

Ropným zlomom už prešla veľká väčšina krajín, ktoré niekedy v minulosti ropu ťažili. Mnohé z nich, ktoré v minulosti ropu exportovali – napríklad Veľká Británia alebo Egypt – sa po ropnom zlome stali jej dovozcami. Pokiaľ sú na svete stále krajiny schopné nasýtiť vlastné potreby a exportovať ropu, majú ju ostatné stále možnosť nakupovať.

Celosvetová produkcia konvenčnej ropy (zjednodušene ide o ropu, ktorú dokážeme ťažiť v tekutej podobe konvenčnými metódami) dosiahla v roku 2005 úroveň 74 miliónov barelov za deň a odvtedy kolíše medzi 72 a 76 miliónmi barelov za deň. Dlhé roky stagnácie ťažby konvenčnej ropy by neboli až tak zvláštne nebyť toho, že za uplynulých desať rokov stúpila priemerná cena barelu ropy z úrovne 20 až 30 dolárov za barel na dlhodobo viac ako 100 dolárov, teda štvornásobne (pozri obr. 5). Aký taký rast zaznamenala produkcia tekutých palív len vďaka rastu ťažby a výrobe nekonvenčnej ropy z ropných bridlíc a pieskov či biopalív – a to len vďaka tomu, že túto drahú ťažbu posunuli štvornásobné ceny ropy do ekonomického pásma.

Problém ale je, že rast ceny ropy pravidelne vedie ku globálnym ekonomickým recesiám: ekonomické krízy následne vedú k zníženiu kúpyschopného dopytu a k prudkému poklesu cien ropy. Deštrukcia dopytu a nízke ceny následne ničia ťažbu tam, kde je pre jej udržanie nevyhnutná vysoká cena.

Mýlil sa Malthus, alebo žijeme v ilúzii? Perspektívy potravinovej bezpečnosti

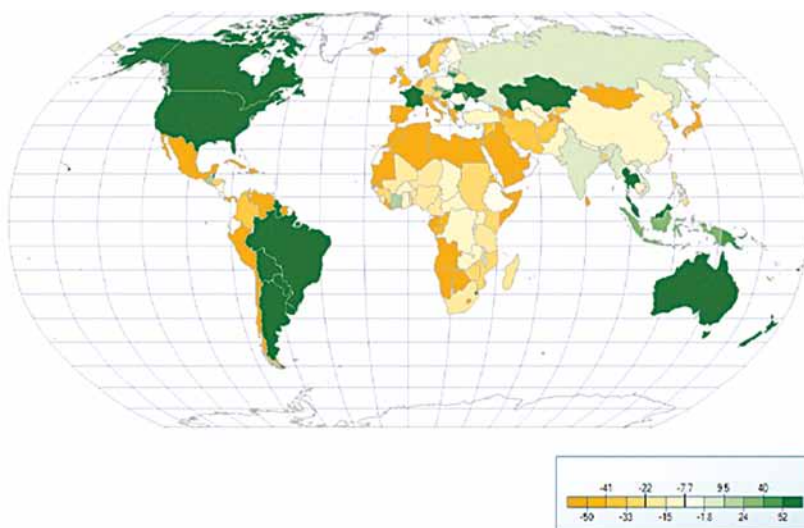
Anglický ekonóm a demograf Thomas Robert Malthus uverejnil začiatkom 19. storočia slávnu sériu esejí, v ktorých predpovedal, že pokračujúci populačný rast nebude dlhodobo udržateľný a nakoniec povedie prostredníctvom hladomorov a epidémií k redukcii počtu obyvateľov. V čase jeho predpovedí žilo na Zemi o niečo málo viac ako 1 miliarda ľudí: dnes je nás viac ako 7 miliárd. Nielenže je nás omnoho viac, ale nikdy predtým v dejinách nežilo tak veľa ľudí tak blahobytným spôsobom (to samozrejme platí najmä pre bohatú miliardu ľudí, menej pre ostatných 6 miliárd). Mnohí to považujú za dôkaz toho, že sa Malthus zásadne mýlil. Podľa tohto názorového prúdu je ľudská vynachádzavosť nekonečná a dokáže si poradiť s akýmkoľvek problémom.

Proti tomuto dominantnému názorovému prúdu – anglický filozof John Grey ho označuje ako moderné náboženstvo – stojí dnes dosiaľ menšinový prúd, ktorý varuje pred limitmi rastu, na ktoré ľudstvo skôr či neskôr narazí. Po tomto náraze na limity bude podľa tohto názorového prúdu nasledovať zrútenie ľudskej populácie tak, ako sa to v ekosystémoch deje vždy, keď sa niektorý druh premožie. Ikonickým dielom tohto prúdu je správa pre Rímsky klub *Limity rastu* uverejnená v roku 1972. Matematické modely spracované jej autormi predpovedali, že pokiaľ budú pokračovať už vtedy evidentné trendy, niekedy v prvých dekádach 21. storočia ľudstvo tvrdo narazí na limity rastu. V nasledujúcich rokoch a desaťročiach bolo uverejnených mnoho ďalších vedeckých prác, ktoré artikulovali tieto a ďalšie varovania.

Z vyššie uvedeného je zrejmé, že najneskôr vtedy, keď dôjde k výraznému poklesu ťažby ropy a následne aj uhlia a zemného plynu (na ktoré sa tak isto vzťahuje fenomén zlomu), dôjde aj k poklesu svetovej produkcie potravín. Už len samotný rast cien ropy je pritom dostatočný k tomu, aby sa ekonomická dostupnosť potravín pre stovky miliónov ľudí zhoršila. V mnohých krajinách veľká časť ich chudobného obyvateľstva už dnes vydáva väčšinu svojich príjmov práve na nákup potravín a akýkoľvek ďalší vzostup ich cien sa pre tieto rodiny stáva neúnosným. Na Slovensku dnes ide na nákup potravín v priemere štvrtina príjmov priemernej domácnosti – ale u chudobných domácností je tento podiel omnoho vyšší. S výnimkou úplne marginalizovaných sociálnych skupín, ako sú napríklad bezdomovci alebo

dlhodobo nezamestnaní obyvatelia rómskych osád, sú zatiaľ hlad a podvýživa na Slovensku pomerne zriedkavé. Ale pri dvoj alebo trojnásobne vyšších cenách potravín a nezamestnanosti, aká je dnes napríklad v Grécku alebo Španielsku, by počet hladných a zle živých ľudí u nás výrazne narástol. Ani jedno, ani druhé nie je nemožné. Skôr naopak: rast cien potravín a rast nezamestnanosti sa javia ako nevyhnutné dôsledky nezastaviteľného, aj keď zatiaľ skôr plíživému, rastu cien ropy a fosílnych palív.

Predvídateľný pokles ťažby ropy so všetkými dôsledkami pre produkciu potravín pritom - žiaľ - ani zďaleka nie je jedinou hrozbou pre potravinovú bezpečnosť ľudstva. V mnohých dôležitých regiónoch sveta (napríklad v Číne, Indii, USA) je nemalá časť poľnohospodárstva závislá na zavlažovaní polí z podzemných zásobární vody. Táto fosílna voda sa obnovuje len veľmi pomaly a pokiaľ je rýchlosť jej čerpania vyššia ako rýchlosť dopĺňania, hladiny aquiferov klesajú - niekde rýchlosťou niekoľko metrov za rok. Tam, kde studne narazia na dno, končí aj pestovanie plodín: odhaduje sa, že len v Indii je na rýchlo klesajúcej vode aquiferov závislá produkcia potravín pre 200 miliónov ľudí. Títo ľudia žijú v „potravinovej bubline“ vytvorenej klesajúcimi rezervami podzemných vôd. Ako iný limit sa môže ukázať ťažba fosfátov potrebných na výrobu fosforečných hnojív. Konečne je tu obrovská divá karta v podobe globálneho otepľovania a zmien klímy (viac kap. Ač, str. 52).

Obr. 8: Čistý obchod v potravinových kalóriách, 2010

Zelené sú krajiny s prevahou exportu potravinových kalórií, okrové krajiny s prevahou dovozu kalórií. Krajiny v najtmavšom odtieni okrovej dovážajú viac ako 50 % kalórií potrebných pre užitvenie ich obyvateľstva.

Zistíte vývoj globálneho indexu cien potravín v období 1990 – 2013.

Napr.: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>

Je potravinová bezpečnosť pre Európanov len akademickou témou?

Posledné dve – tri generácie obyvateľov západnej a strednej Európy považujú potravinovú bezpečnosť za samozrejmosť a ani neuvažujú o možnosti, že by to mohlo byť niekedy aj inak. Ešte pre generácie našich starých a prastarých rodičov však neustály dostatok potravín nebol vôbec samozrejmosťou: naopak, samozrejmosťou bola starosť o zabezpečenie dostatočných zásob potravín na zimu alebo všeobecne na horšie časy, s ktorými sa počítalo ako s možnosťou. Správať sa inak chápali ako prejav nezodpovednosti voči vlastnej rodine.

Špajza a pivnice našich starých a prastarých mám boli, zvlášť pred zimou, plné najrozličnejších zásob potravín - vriec a debničiek zemiakov, sudov nakladanej kapusty, kompótov a zaváranín, na tyčiach a povrazoch visiacich klobás a slanín, hrncov alebo pohárov plných masti, k tomu kíl múky, cukru a ďalších potravín. Akumulácia zásob základných potravín na niekoľko mesiacov života pre celú rodinu bola zaužívanou praxou väčšiny ľudí dokonca aj v mestách, nielen na vidieku. Ja sám si zo svojho detstva spomínam, že ešte v 60-tych a 70-tych rokoch 20. storočia bola špajza mojej starej mamy v banskobystrickom paneláku plná potravinových zásob. Generácia mojich starých rodičov (narodení 1904 a 1914) síce nezažila hladomor, ale pamätali časy dvoch svetových vojen a vedeli, že mnohých ľudí vtedy od hladu a podvýživy delilo veľmi, veľmi málo. Dnešná priemerná slovenská domácnosť vyzerá veľmi odlišne: väčšina ľudí v mestách aj na vidieku sa spolieha na fungujúci systém zásobovania potravinami a domáce zásoby potravín sú minimálne. Výrazne kleslo aj pestovanie plodín a chov zvierat pre vlastnú potrebu na vidieku. Nové domy sa už dlho aj na vidieku stavajú bez zdanlivo zbytočných chlievov, maštali, humien. Väčšina mladej generácie nemá s pestovaním a chovom žiadne skúsenosti. Znamená to, že naša potravinová bezpečnosť je dnes skoro úplne závislá na bezchybnom fungovaní priemyselného poľnohospodárstva a zásobovania potravinami. Kým tento zložitý globálny systém funguje a je schopný dodávať na naše stoly lacné a dostatočne kvalitné potraviny, je všetko v poriadku.

Zásadná otázka je, ako dlho bude tento výkonný, ale veľmi zložitý a energeticky náročný systém hladko fungovať. S rastom zložitosti sa každý systém stáva náchylnejším na poruchy: existuje mnoho spôsobov, ako by sa mohla súčasná potravinová bezpečnosť Európanov rýchlo zosypať. Rozsiahle dlhodobé zlyhanie internetu (vírusy, hackerské útoky) môže vyradiť bankový systém, bez ktorého nie sú dnes ľudia v obchodoch schopní platiť, obchody dopĺňať zásoby, dopravcovia natankovať kamióny prepravujúce potraviny do obchodov, zastavuje sa medzinárodný obchod. Obchody s potravinami a benzínové pumpy by boli v prípade veľkého výpadku komunikácie vykúpené ľuďmi s hotovosťou behom jedného - dvoch dní a zostali by prázdne až do obnovenia systému. Rovnaké dôsledky môžu mať výpadky iných systémov: napríklad bankového alebo menového, elektrickej siete, zásobovania čerpadiel naftou a benzínom... Nejedná sa o žiadnu science fiction - na lokálnej a regionálnej úrovni sa výpadky týchto systémov v minulosti opakovane stali a viedli k prázdny obchodom v bohatých krajinách. Našich predkov by niekoľko dní alebo týždňov trvajúci výpadok v zásobovaní obchodov nijako nevykoľajil: siahli by na vždy prítomné zásoby. V dnešných rodinách fungujúcich bez zásob potravín by bola situácia omnoho dramatickejšia a jej vážnosť by narastala každým ďalším dňom bez internetu, peňazí, elektriny, nafty... Po istej dobe trvania výpadku by začalo dochádzať k panike, chaosu, nárastu kriminality, nepokojom.

Na krátkodobé výpadky v zásobovaní existuje jednoduché riešenie, ktoré dokonale poznali bezpečetné generácie našich predkov - dostatočne plná komora. Ani plná komora však neznamená dostatočnú ochranu pred dlhodobým zlyhávaním potravinovej bezpečnosti v dôsledku poklesu globálnej produkcie potravín. Tento postupný pokles je vysoko pravdepodobný v dôsledku postupne sa prehĺbujúceho ropného zlomu, narastajúcej klimatickej krízy, vyčerpania zásob podzemnej vody v niektorých regiónoch sveta, zhoršujúcej sa degradácii a erózii pôd, hroziacemu zlomu v svetovej produkcii fosfátov, kolapsu populácií rýb v dôsledku nadmerného rybolovu v moriach a oceánoch a ďalším faktorom. Je vysoko pravdepodobné, že s ropným zlomom dôjde aj k zlomu schopnosti ľudstva produkovať rastúce množstvo potravín a pod vplyvom ďalších faktorov (vrátane zhoršovania klimatických extrémov, predovšetkým such) začne globálna produkcia potravín klesať. To povedie k rastu ich cien s destabilizujúcimi dôsledkami na mnohé krajiny sveta, vrátane ropných krajín. Destabilizácia ropných krajín (k jej prvej fáze došlo v podobe Arabskej jari) zníži ich schopnosť ťažiť a vyvážať ropu, čím sa bludný kruh uzavrie a špirála pádu produkcie a rastu cien potravín sa zrýchli.

Pokles globálnej produkcie potravín pritom nemusí mať iba postupný priebeh. Existuje viacero realistických scenárov, ktoré môžu pomaly sa vyvíjajúci trend klesania potravinovej bezpečnosti ľudstva akcelerovať do vážnej akútnej krízy. Takou „udalosťou X“ môže byť napríklad opakované extrémne sucho v centrálnych častiach USA (USA sú najväčším svetovým exportérom pšenice aj kukurice), náhla klimatická nestabilita a globálna neúroda vyvolaná veľkou sopečnou erupciou, extrémna solárna a geomagnetická búrka, ktorá by dlhodobo vyradila z prevádzky veľkú časť elektrických sietí na svete, násilná revolúcia v Saudskej Arábii vedúca k vyradeniu veľkej časti saudského ropného priemyslu alebo pandémie vyvolaná mimoriadne smrtiacim kmeňom chrípky. Náhly pokles svetovej produkcie potravín by v prípade takýchto udalostí uvrhol do hladomoru krajiny so stovkami miliónov obyvateľov. V prvej fáze by sa jednalo najmä o krajiny subtropického a tropického klimatického pásma už dnes enormne závislé na importe potravín, nedostatok a finančnú nedostupnosť potravín by však časom výrazne pocítili aj Európania. Na zvládnutie takejto krízy má štát k dispozícii strategické rezervy: tie predstavujú pri obilí zásoby na jeden mesiac života obyvateľov Slovenskej a Českej republiky, v prípade ropy sú európskym štandardom zásoby na 3 mesiace. Väčšina ostatného sveta nemá ani také rezervy.

Literatúra

- ANONYMUS, Použití potahu v zemědělství, aktualizované 24.12. 2012: Dostupné na http://www.permakulturacs.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=103:pouiti-potahu-v-zemdlstvi&catid=30:zviraata&Itemid=122
- BRAUDEL, F., 1981: Civilization and Capitalism 15th - 18th Century. Vol. 1: The Structures of Everyday Life. University of California Press, Berkeley
- BROWN, L., 2009: Plan B 4.0: Mobilizing to Save Civilization. W. W. Norton and Company, New York
- CASTI, J., 2012: Události X, Management Press, Praha
- CRIBB, J., 2010: The Coming Famine. University of California Press, Berkeley and Los Angeles
- DIAMOND, J., 2005: Collapse. How Societies Choose to Fail or Succeed. Viking, New York
- FAGAN, B., 2009: Floods, Famines and Emperors, Basic Books, New York
- FAGAN, B., 2007 (2000): Malá doba ledová. Academia, Praha
- GRAY, J., 2006 (2004): Kacífství. Eseje proti pokroku a jiným iluzím. Nakladatelství Dokořán, Praha
- GREER, J.M., 2008: The Long Descent. New Society Publishers, Gabriola Island, Canada
- HEINBERG, R., 2007: Peak Everything. New Society Publishers, Gabriola Island, Canada
- MESÍK, J., 2011: Keď nad Arábiou sadne prach. Dostupné na <http://www.jetotak.sk/ekonomika/ked-nad-arabiou-sadne-prach>
- MESÍK, J., 2013: Prijat budúcnosť. In BŮTORA, M. et al.: Odkiaľ a kam. Dvadsať rokov samostatnosti. Inštitút pre verejné otázky a Kalligram, Bratislava. Dostupné na <http://mesik.wordpress.com/2013/06/30/prijat-buducnost/>
- PEARCE, F., 2006: When the Rivers Run Dry. Beacon Press, Boston
- TAINTER, J.A., 2009 (1988): Kolapsy složitých společností. Nakladatelství Dokořán, Praha
- TVERBERG, G., 2012: High-Priced Fuel Syndrome. Dostupné na <http://ourfinitemworld.com/2012/09/26/high-priced-fuel-syndrome/>
- WEISMAN, A., 2013: Countdown. Little Brown and Company, London

Alexander Ač

Vyštudoval odbor environmentálna ekológia na univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Doktorát získal v odbore aplikovaná ekológia na Juhočeskej univerzite v Českých Budějoviciach. V súčasnosti pracuje v Centre výskumu globálnej zmeny Akadémie vied České republiky v Brne a venuje sa využitiu údajov diaľkového prieskumu Zeme pre odhad uhlíkového cyklu pozemských ekosystémov, ako aj energetickému využitiu rýchlo rastúcich drevín. Autor sa tiež venuje popularizácii tém klimatickej zmeny, vyčerpávaniu fosílnych zdrojov a ropného zlomu. Svoje aktuálne postrehy publikuje v podobe novinových článkov, alebo na blogu.

5)

Klimatické zmeny a ich vplyv na rozvojové krajiny

*Ľudia začnú brať klimatickú zmenu
naozaj vážne, až keď bude neskoro.*

5) Klimatické zmeny a ich vplyv na rozvojové krajiny

Rozvoj spoločnosti až do jej súčasnej podoby do značnej miery umožnilo dlhodobu stabilnú podnebie Holocénu, ktoré trvá posledných približne 10 tisíc rokov (MARCOTT *et al.* 2013; RIOUAL *et al.* 2001). Túto dlhodobú stabilitu, kedy globálna teplota kolísala v rozmedzí maximálne 1 °C, sme však narušili, a teplota začína presahovať maximálne teploty Holocénu (MARCOTT *et al.* 2013). Pri ďalšom náraste o menej ako 1 °C bude naša planéta v stave, v akom sa naposledy nachádzala pred 120 tisíc rokmi a hladina svetových oceánov bola oproti dnešnému stavu vyššia o 4 - 6 metrov (HEARTY *et al.* 2007). Takúto zmenu je možné z globálneho hľadiska považovať za nebezpečnú (HANSEN *et al.* 2013; HANSEN *et al.* 2006) a to pravdepodobne aj v prípade, že by na Zemi nežilo viac ako 7 miliárd ľudí, ktorí najvhodnejšie oblasti pre život už obsadili, a bezproblémová migrácia na nové územia je prakticky nemožná (REUVENY 2007). Vplyv ľudí na svoje životné prostredie dosiahol takých rozmerov, a to nielen z pohľadu klimatickej zmeny, ale aj ako dôsledok exponenciálneho rastu populácie, spotreby energie a využívania ostatných zdrojov a ekosystémových služieb, že vedci nazývajú súčasné obdobie ako „antropocén“, teda geologické obdobie s dominantným vplyvom človeka (CRUTZEN, STEFFEN 2003).

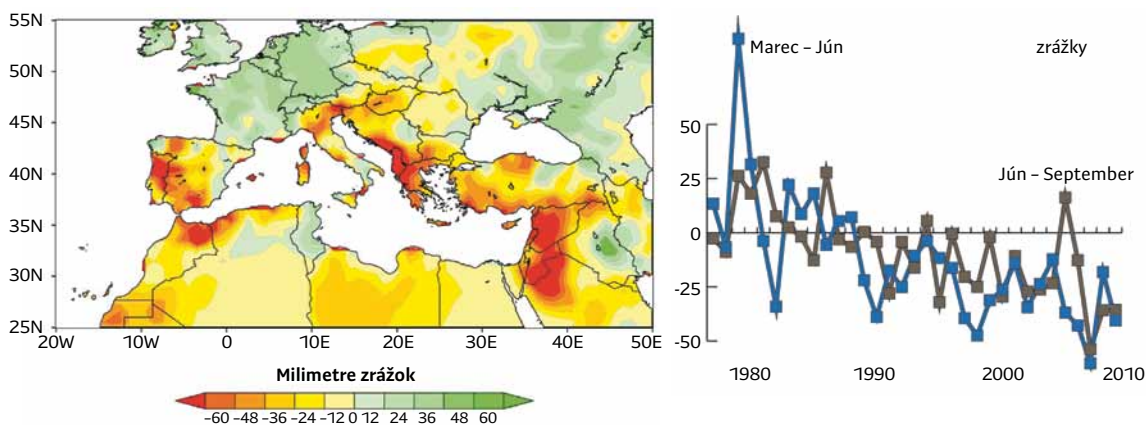
Keďže klimatická zmena naplno prebieha a jej úspešné riešenie, teda zastavenie rastu a naštartovanie dlhodobého poklesu koncentrácie skleníkových plynov v najbližších desaťročiach nie je reálne, nebude možné sa vyhnúť budúcim vplyvom klimatickej zmeny. Týka sa to všetkých krajín či regiónov sveta. Pribúdajúce vedecké dôkazy naznačujú, že tieto vplyvy sa budú výraznejšie prejavovať v rozvojových krajinách, ktoré vo všeobecnosti nemajú toľko finančných a technologických prostriedkov pre prispôsobovanie sa prevažne negatívnym dopadom klimatickej zmeny (SVETOVÁ BANKA, 2013). V skutočnosti množstvo prejavov ľuďmi podmienenej klimatickej zmeny možno pozorovať už dnes. Pozrime sa na niektoré jej vybrané súčasné vplyvy, dôsledky pre spoločnosť, ako aj možný výhľad do budúcnosti pre vybrané regióny sveta.

Klimatická zmena a sucho

Jedným z vážnych prejavov extrémneho počasia je výskyt sucha. Hoci ide o jav, s ktorým sa ľudské spoločnosti museli vyrovnávať od počiatku svojej existencie, zvýšený výskyt týchto extrémov môže byť zničujúci. **Globálne trendy** vo výskyte zrážok za posledné storočie ukazujú, že k dlhodobému nárastu výskytu sucha dochádza v oblasti Amazónie, takmer celej Afrike, v krajinách Blízkeho Východu, južnej a východnej Ázii, ako aj ostrovných krajinách oblasti Oceánie (DAI 2011).

Začiatkom roku 2011 vypukli v krajinách Blízkeho východu a severnej Afriky občianske nepokoje a protesty proti miestnym, prevažne autokratickým až diktátorským režimom, dnes nazývaných súhrnne ako tzv. „Arabská jar“. V rôznych krajinách mali nepokoje rozličný priebeh a rozsah, a niekde prerástli až do občianskej vojny. Sýria je 7. najľudnatejšia krajina Blízkeho východu s rýchlo rastúcou populáciou viac ako 20 miliónov ľudí. Práve tu nepokoje vyústili do občianskej vojny s viac ako 100 000 obeťami - do polovice roku 2013 - podľa odhadov Spojených národov (ALJAZEERA 2013). Analýza dlhodobého vývoja zrážok a sucha ukázala, že v období 1902 - 2010 sa 10 z 12 najsuchších zím v krajinách okolo Stredozemného mora vyskytlo v posledných 20 rokoch (HOERLING *et al.* 2012). Zrážky v zime sú v tejto oblasti kľúčové pre dostatok úrody. Medzi najviac postihnuté krajiny patrí práve Sýria, ktorú v rokoch 2006 až 2010 zasiahlo jedno z najhorších such v modernej histórii na 60 % územia (Obr. 1). Takýto vývoj zrážok nemožno vysvetliť iba prirodzenými zmenami podnebia, ale je nutné do neho zahrnúť aj antropogénnu klimatickú zmenu. Dlhotrvajúce sucho viedlo k tomu, že

takmer 75 % farmárov prišlo o všetko obilie (a pastieri v severo-východnej Sýrii prišli o 85 % svojho dobytku (ERIAN *et al.* 2010). To znamenalo extrémnu chudobu pre 2 až 3 milióny obyvateľov a masovú migráciu z vidieka do miest (FEMIA, WERRELL, 2013).

Obr. 1: vľavo: Znáznornenie priestorového rozloženia odchýlok zrážok v období 1971 až 2010 v porovnaní s dlhodobým priemerom za obdobie 1902 až 2010 v okolí Stredozemného mora. Červená farba znamená pokles zrážok, zelená znamená nárast (zdroj: NOAA 2011) Vpravo: Pokles zrážok od konca 70. rokov do roku 2010 od marca do júna (modrá čiara) a od júna do septembra (šedá čiara) vo východnej Afrike (zdroj: FUNK 2011).

Nastúpené trendy budú pokračovať aj do budúcnosti, ak nedôjde k obmedzeniu emisií skleníkových plynov. Podľa projekcií klimatických modelov môže v oblasti Sýrie dôjsť do roku 2050 k poklesu výnosov niektorých plodín o 29 až 57 % (BREISINGER 2011). To by samozrejme znamenalo ďalší obrovský tlak na rastúcu populáciu Sýrie.

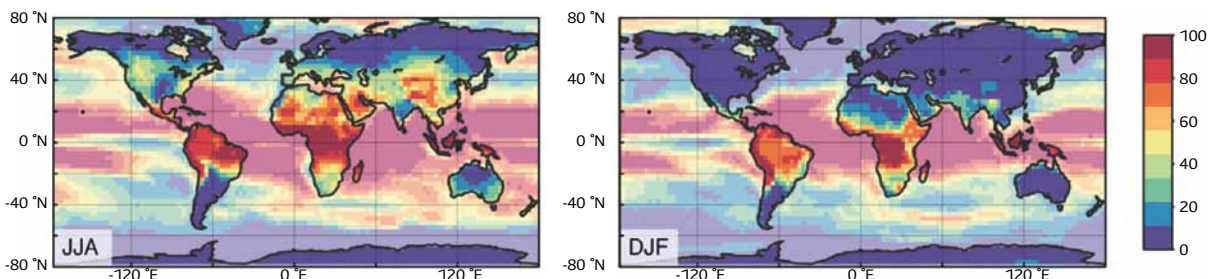
Podobný vývoj však zďaleka nečaká len túto, ale aj ďalšie krajiny Blízkeho východu a severnej Afriky (BREISINGER 2010). Líbyu, ktorá takisto prekonala v roku 2011 vojenský konflikt spojený so zvrhnutím Muammara Kaddáfího, čaká dramatický pokles zrážok do polovice tohto storočia (BUSBY *et al.* 2010). Podľa projekcií klimatických modelov sa pri pobreží Stredozemného mora počet suchých dní viac ako zdvojnásobí zo súčasných 101 dní, na 224 dní. V súčasnosti ide o zrážkovo najbohatšie a najľudnatejšie oblasti Líbye, aj keď pokles zrážok možno pozorovať už dnes (Obr. 1). Líbya bola až do zvrhnutia Kaddáfího jedna z najbohatších krajín Afriky a vyvážala viac ako milión barelov ropy denne. Po jeho zvrhnutí nebola ťažba ropy plne obnovená, a tento pokles Líbyu veľmi pravdepodobne ovplyvní aj do budúcnosti a zníži možnosti krajiny prispôbovať sa zmenám podnebia, keďže príjmy z vývozu ropy tvoria základ hospodárstva Líbye.

Ďalšou krajinou, ktorou otriasli miliónové protesty v uliciach, je Egypt. S populáciou okolo 85 miliónov ľudí patrí medzi najľudnatejšie krajiny Blízkeho východu. Udalostiam v Egypte predchádzalo sucho v Číne, najhoršie v krajine za uplynulých 100 rokov v zimnom období, a Čína musela výrazne zvýšiť dovoz pšenice (STERNBERG 2012). To vytvorilo tlak na rast jej ceny na svetových trhoch, čo zasiahlo chudobnejší Egypt, ktorý patrí medzi najväčších dovozcov tejto komodity na svete (STERNBERG 2013). Okrem takejto vzdalenej hrozby klimatická zmena pôsobí a bude systematicky pôsobiť aj na samotný Egypt. Do konca storočia tu vzrastie priemerná teplota o 3 až 3,5 °C a zároveň dôjde k poklesu zrážok (MET OFFICE 2011). To bude ďalej zhoršovať už tak veľmi zlú situáciu súvisiacu s potravinovou bezpečnosťou. Väčšinu populácie tvoria obyvatelia vidieka a väčšina poľnohospodárskej

pôdy sa nachádza v okolí delty Nílu, kde žije približne polovica obyvateľov. Rast hladín svetových oceánov, okrem množstva zjavných negatívnych vplyvov, je obzvlášť negatívny pre delty riek, keďže týmto spôsobom dochádza k ich zasofovaniu ďalej do vnútrozemia (v porovnaní s pobrežím) a vodu nie je možné používať na poľnohospodárske účely (MOUFADDAL 2014). K súčasnému trendu otepľovania za posledných 100 rokov treba brať do úvahy aj ďalší rast o 2 °C do polovice tohto storočia (ELSHENNAWY *et al.* 2013). Rast teplôt bude okrem iného znamenať aj rastúce zaťaženie energetickej siete, rastúce ceny elektriny a rastúce nároky na jej spotrebu, pričom už v rokoch 2010, 2012 a 2013 dochádzalo v lete k pravidelným výpadkom elektrického prúdu (ELSHENNAWY *et al.* 2013). Ekonomická štúdia dopadov klimatickej zmeny na Egypt ukázala, že pri započítaní vplyvov na produktivitu poľnohospodárstva, vplyvu rastu hladiny oceánu a s tým súvisiacich príbojov extrémnych búrok, ako aj vplyv stresu z tepla na produktivitu práce ľudí, by bol hrubý domáci produkt (HDP) v roku 2050 o 7,3 % nižší, ako bez klimatickej zmeny (ELSHENNAWY *et al.* 2013) Vhodné adaptačné opatrenia by mohli tieto negatívne dopady zmierniť, nie však celkom eliminovať.

V tom istom roku, v ktorom začala Arabská jar, postihla potravinová kríza oblasť východnej Afriky, ktorá mala za následok hladomor a nedostatok jedla najmä v Somálsku a Etiópii. Aj keď podobne ako v prípade Egypta či ďalších krajín aj tu k problémom prispeli vysoké ceny potravín a chronická chudoba, zásadnú úlohu zohrával nedostatok dažďa v zimnom a jarnom období na prelome rokov 2010/11 (FUNK 2011). Aj keď sucho nebýva v týchto oblastiach neobvyklé, problém bol v tom, že toto suché obdobie nasledovalo po suchých rokoch 2008 a 2009, najmä na jar a v lete. Rastúce sucho možno pozorovať aj na pozadí dlhodobého poklesu zrážok za posledné desaťročia (Obr. 1), ktorý samozrejme sprevádza postupný rast teplôt v tejto oblasti. Obyvatelia chudobných štátov Afriky nemajú takmer žiadne možnosti ako si v období sucha zaobstarať dostatok potravy a sú prevažne odkázaní na potravinovú pomoc od bohatších štátov.

Ďalšie analýzy naznačujú, že relatívne dopady klimatickej zmeny budú ešte výraznejšie v tropických oblastiach Afriky. Podľa správy Svetovej banky by koncom tohto storočia všetky mesiace v zime aj lete boli na väčšine územia tropickej Afriky výrazne teplejšie, ako dnes (Obr. 2). Na konci storočia by sa tak každoročne vyskytovali teploty, ktoré sa dnes v týchto oblastiach prakticky nevyskytujú a trópy by sa dostali do celkom nového klimatického režimu. Znamenalo by to tiež, že aj veľmi chladné mesiace na konci storočia, by boli výrazne teplejšie, ako sú dnes výrazne teplejšie mesiace. **Priemerné oteplenie** nad územím kontinentov o viac ako 4 °C by znamenalo obrovskú adaptačnú výzvu pre obyvateľov tropickej Afriky (SVETOVÁ BANKA 2012), ako potvrdzujú aj nedávne extrémne udalosti v týchto oblastiach a závery ďalších štúdií analyzujúcich dnešné a budúce vlny horúčav (DIFFENBAUGH a SCHERER 2011). Podobným dramatickým zmenám ako Afrika, by však museli čeliť aj ostatné oblasti tropického pásma, teda Amazónia, Stredná Amerika a Oceánia (Obr. 2).

Obr. 2: Porovnanie výstupov viacerých klimatických modelov podľa scenárov s vyššími emisiami, ktoré znázorňujú percento mesiacov v období 2080 – 2100 teplejších s odchýlkou 5-sigma oproti súčasným teplotám v priebehu leta (vpravo) a zimy (vľavo). Odchýlka 5-sigma znamená, že za normálnych okolností sa takýto jav vyskytne raz za 1 744 278 rokov

(zdroj: Svetová banka 2012).

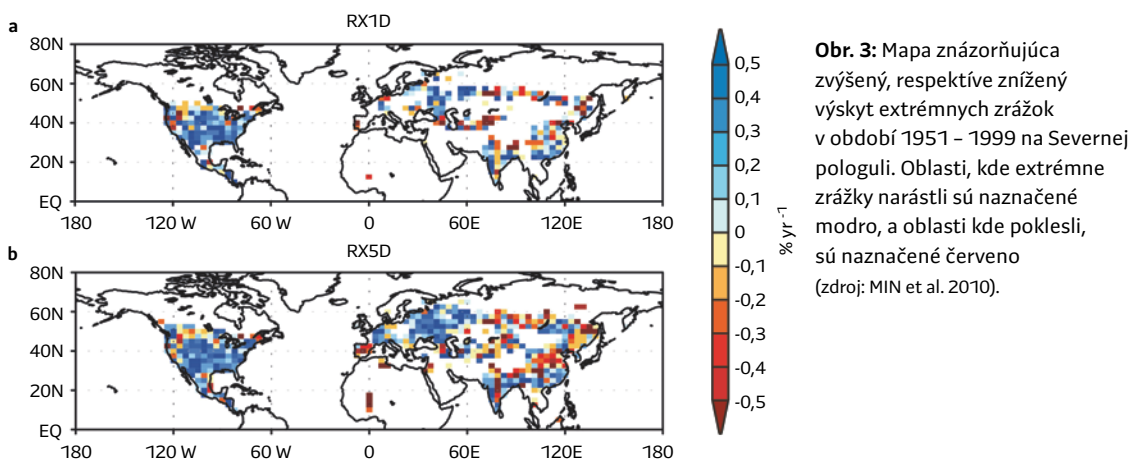
K podobným, veľmi znepokojujívým výsledkom dospela aj štúdia MORA *et al.* (2013). V nej autori analyzovali, kedy dôjde k nenávratnému prekročeniu prirodzenej premenlivosti podnebia, teda takého charakteru podnebia, ktoré ľudské spoločnosti zažívali za posledných 140 rokov, a na ktoré sú prevažne adaptované. Pri prekročení týchto hraníc totiž dochádza ku kritickým zmenám a narušeniam v oblasti ekologických a sociálnych vzťahov. Stanovený index určuje rok, od ktorého sa dané územie vyskytuje v historicky bezprecedentnom podnebí a kedy je každý nasledujúci rok v priemere teplejší, ako ktorýkoľvek rok v období 1860 až 2000. Rovnako ako v prípade predošlých štúdií, aj v tejto sa ukazuje, že tropické regióny sveta dosiahnu tejto kritickej hranice skôr, ako mierne zemepisné šírky a chladnejšie oblasti. Pri najpesimistickejšom emisnom scenári, teda toho v ktorom nedôjde k žiadnemu obmedzeniu emisií skleníkových plynov, by niektoré tropické oblasti prekonal hranice prirodzených zmien podnebia už začiatkom budúceho desaťročia, a prakticky všetky tropické oblasti v priebehu 40. rokoch tohto storočia. V miernych zemepisných šírkach by k tomu došlo v priemere o 15 – 20 rokov neskôr. Ak by svet nasledoval miernejší emisný scenár, prekroenie týchto hraníc by sa posunulo o 20 rokov do budúcnosti.

Sucho a s ním súvisiace vlny horúčav patria k tým prejavom extrémneho počasia, na ktoré sa ľudské spoločnosti prispôsobujú iba veľmi ťažko, ak vôbec. Ak trvá extrémne sucho niekoľko rokov, nevyhnutne musí dôjsť k migrácii aspoň časti populácie, keďže nie je možné dopestovať toľko potravín, ako za normálnych okolností. Známý prípad z minulosti ponúka rozsiahle sucho, ktoré postihlo veľkú časť USA v 30. rokoch minulého storočia, známe ako „Dust Bowl“. Vtedy išlo najmä o kombináciu extrémneho sucha trvajúceho niekoľko rokov a nevhodných poľnohospodárskych praktík, ktoré urýchlili eróziu pôdy a šírenie púští. Výsledkom bola migrácia obyvateľov. Dnes podobná migrácia väčšieho počtu ľudí nie je možná, aj preto dôsledky častejších a extrémnejších súch, nielen v rozvojových krajinách, je možné považovať za jeden z najväznejších prejavov klimatickej zmeny (ROMM 2011).

Zmeny zrážkového režimu vo vybraných oblastiach sveta

Tak, ako sa bude meniť výskyt sucha, ruka v ruku s týmito zmenami budú postupovať aj zmeny v zrážkach. Množstvo vedeckých štúdií poukazuje na skutočnosť, že v mnohých oblastiach sveta môžeme pozorovať častejší výskyt intenzívnejších zrážok, ktoré prichádzajú viac neočakávane, či v neobvyklom období. V oblastiach, kde už dnes prší veľa, možno pozorovať vzostupný trend zrážok, a tam, kde prší menej, existuje tendencia k dlhodobému poklesu zrážok. Dôvod, prečo rastie výskyt extrémnych zrážok, spočíva v tom, že teplejšia atmosféra udrží v sebe viac vodnej pary, a táto závislosť je exponenciálna. Globálne analýzy ukazujú, že klimatická zmena prispela k intenzívnejším zrážkam približne na dvoch tretinách meracích staníc na kontinentoch Severnej pologule (**Obr. 3**). Ukazuje sa tiež, že klimatické modely majú tendenciu pozorované zmeny v extrémoch zrážok podhodnocovať (MIN *et al.* 2010).

Medzi najdôležitejšie predpoklady pre dopestovanie dostatku poľnohospodárskych plodín patrí pravidelný príchod letných monzúnových dažďov do Indie. Závisí od neho prežitie veľkej časti populácie sveta. Aj malé zmeny v rozsahu či čase príchodu majú pre túto oblasť zničujúce dopady. Napriek tomu, že nebol pozorovaný **dlhodobý trend v celkových zrážkach**, za posledných 50 rokov dochádza k nárastu frekvencie a rozsahu extrémnych zrážok a množstvo dažďa v podobe miernych zrážok klesá. Každých desať rokov došlo k zvýšeniu intenzity 4 najintenzívnejších dažďov o približne 10 % (GOSWAMI *et al.* 2006). To znamená výrazné zvyšovanie rizika záplav, a s tým súvisiace ohrozenie ľudských životov, poškodzovanie poľnohospodárskej pôdy a majetku. Pri pokračovaní klimatickej zmeny bude v nadchádzajúcich desaťročiach celkové množstvo zrážok pribúdať a začiatkom 22. storočia bude rýchlo klesať, čo bude znamenať pravidelné zlyhávanie monzúnových dažďov (SCHEWE, LEVERMANN 2012). Už teraz znamenajú prebiehajúce zmeny pre indických farmárov veľkú výzvu a zhoršenie situácie by mohlo byť pre mnohých z nich neriešiteľné.

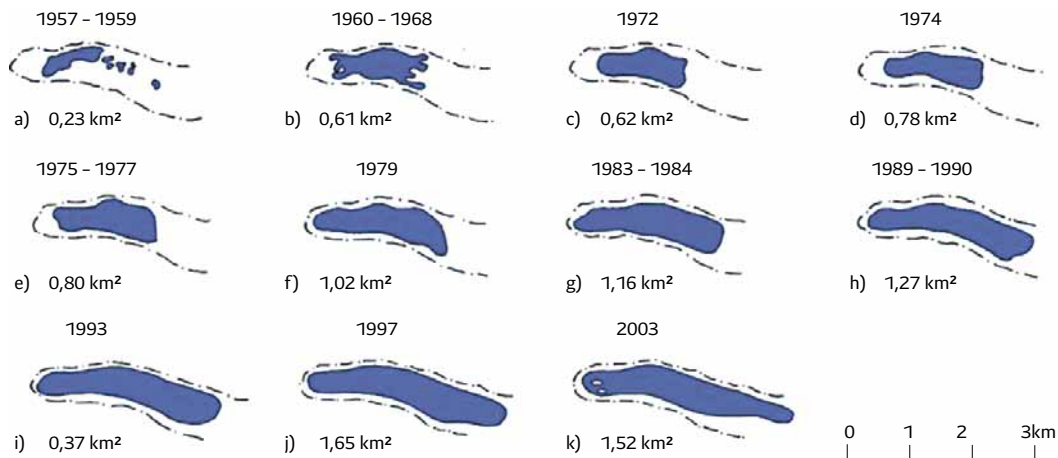
Podobné problémy však musia riešiť aj ľudia v iných častiach tropického pásma. Zmeny v súvislosti s globálnym otepľovaním boli zaznamenané aj v prípade silných tropických cyklónov, v Atlantickom oceáne nazývaných hurikány. Najsilnejšie z týchto cyklónov (t.j. na 4. a 5. škále Saffir-Simpsonovej stupnice intenzity) sú v posledných desaťročiach stále intenzívnejšie a to bez ohľadu na miesto svojho výskytu (ELSNER *et al.* 2008), a očakáva sa, že tento trend bude pokračovať aj do budúcnosti a to bez ohľadu na to, či sa nám podarí obmedziť rast koncentrácie skleníkových plynov v atmosfére. To znamená zvýšené nároky na prispôsobovanie sa ohrozených komunit v blízkosti pobreží a to aj v prípade, ak by nedochádzalo k narastaniu hladín svetových oceánov, čo predstavuje problém samo o sebe.

Náhle záplavy ľadovcových jazier

Ústup ľadovcov je dobre zdokumentovaný jav a dochádza k nemu prakticky po celom svete. Tento jav je považovaný za jeden z najspoľahlivejších dôkazov a indikátorov rýchlo sa meniaceho podnebia na Zemi, pomocou ktorého je možné odhadnúť aj rýchlosť klimatickej zmeny. Od 2. svetovej vojny vedci pravidelne monitorujú celkovú bilanciu asi 50 ľadovcov na svete. Priemerný úbytok ich hrúbky od 80. rokov zodpovedá asi 30 cm, a to znamená radiačné pôsobenie asi 3 Wattov na m² (MAISCH, HAEBERLI 2003), čo sa blíži odhadom radiačného pôsobenia skleníkových plynov v rozmedzí 2 až 2,5 W/m² (IPCC 2013). V súvislosti s ustupujúcimi ľadovcami v horských oblastiach, je jedným zo špecifických vplyvov, ktorý možno pomerne jednoznačne pripísať pôsobeniu klimatickej zmeny, fenomén náhlych záplav. Tak, ako je to aj v prípade iných extrémnych prejavov počasia, ani v tomto prípade nejde o jav, ktorý by sa v minulosti nevyskytoval, avšak frekvencia výskytu v teplejšom svete je výrazne vyššia (BAJRACHARYA, MOOL 2009). Tým, ako sa ľadovce postupne roztápajú, vytvárajú v priestoroch, v ktorých sa predtým nachádzali, v tzv. morénach, prirodzené hrádze s vodou (GERMANWATCH 2004). Takéto hrádze bývajú však veľmi nestabilné, a s pribúdajúcim objemom vody náchylnejšie na pretrhnutie a následné náhle záplavy. Pri ich pretrhnutiach môže dôjsť k uvoľneniu miliónov kubických metrov vody spolu s ďalším materiálom v priebehu niekoľkých hodín a katastrofickým záplavám po prúde rieky a škodám na životoch, majetku, lesoch, poľnohospodárskej pôdy, či infraštruktúre fariem. K týmto škodám môže dochádzať aj na miestach, ktoré sú vzdialené stovky kilometrov.

Jednou z ohrozených krajín je Nepál, keďže jedna z najvyšších koncentrácií záplav ľadovcového pôvodu je v stredných Himalájach v okolí hory Mount Everest (UNEP 2002; BAJRACHARYA, MOOL 2009). V Himalájach sa priemerná teplota za posledných 30 rokov zvýšila o 0,45 - 1,8 °C (BAJRACHARYA 2010). V roku 1985 došlo vo východnej časti krajiny k spadnutiu snehovej lavíny, ktorá spôsobila 5 metrov vysokú vlnu a tá prevýšila výšku hrádze. Jazero s rozlohou 1500 krát 300 metrov a hĺbkou 18 metrov sa prakticky úplne vyprázdnilo v priebehu niekoľkých hodín. Záplavy zničili mosty, domy, poľnohospodársku pôdu, a vodnú elektrárňu chvíľku pred jej dokončením. Šťastnou zhodou okolností prišlo o život iba 4 až 5 ľudí (GERMANWATCH 2004). Vedci odhadujú, že

len v Nepále je viac ako 2300 ľadovcových jazier, z ktorých je viac ako 20 potenciálne nebezpečných (UNEP 2002). Jedným z najnebezpečnejších je jazero Tsho Rolpa nachádzajúce sa v nadmorskej výške 4580 m. Ľadovec, ktorý jazero napája, ubúda priemernou rýchlosťou 20 metrov za rok, a v niektorých rokoch dokonca až o 100 metrov (UNEP 2002).

Obř. 4: Postupné zväčšovanie plochy jedného z najnebezpečnejších ľadovcových jazier v Himalájach v období 1957 - 2003 (zdroj: Iturrizaga 2011)

Od 50. rokov sa objem jazera zvýšil až 6-násobne z pôvodnej plochy 0,23 km² na 1,5 km² dnes (**Obř. 4a**), a pri potenciálnom pretrhnutí hrádze by sa uvoľnilo až 30 miliónov kubických metrov vody (RANA *et al.* 2000; SHRESTHA *et al.* 2013). Adaptačné opatrenia, ako nový výstražný systém pred záplavami, ako aj odvodňovací kanál, ktorý znížil hladinu jazera o 3 metre a znížil riziko zaplavenia približne o 20 % (RANA *et al.* 2000), bohužiaľ neposkytujú úplné riešenie problému. Pre elimináciu problému sú potrebné ďalšie investície a Nepál sa musí spoliehať na medzinárodnú finančnú pomoc (GERMANWATCH 2004). Tak ako v prípade väčšiny ostatných symptómov klimatickej zmeny, jediným dlhotrvajúcim riešením je zníženie emisií skleníkových plynov. Tiež platí, ako aj v prípade iných dopadov klimatickej zmeny, že bohaté krajiny, ako napríklad Švajčiarsko, sa dokážu s fenoménom možných ľadovcových záplav vyrovnávať efektívnejšie (GERMANWATCH 2004).

Dramatické dopady má a bude mať aj ústup ľadovcov v krajinách Južnej Ameriky, kde sa nachádza 99 % tropických ľadovcov (UNEP 2013). Dlhodobou sa tu otepľuje rýchlosťou asi 0,1 °C za desaťročie s výhľadom oteplenia bez obmedzenia emisií až o 4,5 - 5 °C do konca storočia (VUILLE *et al.* 2008). Úbytok ľadovcov v tejto oblasti je najrýchlejší najmenej od obdobia tzv. „Malej doby ľadovej“ (polovica 17. a začiatok 18. storočia), za posledné desaťročia sa zrýchlil a je o niečo rýchlejší ako je globálny priemer (RABATEL *et al.* 2013). Ľadovce v tropických oblastiach sú na zmeny teploty a zrážok obzvlášť citlivé, na rozdiel od oblastí, kde nedochádza k sezónnosti zrážok, ako sú Alpy či Skalisté hory, a dostupnosť vody bude predovšetkým ovplyvnená v období sucha. V súčasnosti dochádza však k rastúcemu odtoku vody z ľadovcov, ktorá v niektorých oblastiach tvorí až 50 % celkového odtoku vody, a miestne komunity sa paradoxne prispôbujú tomuto zvýšenému odtoku (MARK 2008), avšak v nadchádzajúcich desaťročiach budú čeliť opačnému problému. Väčšina ľadovcov bude naďalej ustupovať, a mnohé z nich zaniknú celkom. Množstvo vedeckej literatúry predpokladá významný vplyv na zníženú dostupnosť pitnej vody, produkciu vodnej energie, ťažbu minerálov a zavlažovanie (VUILLE *et al.* 2008).

Predzvesť toho, čo budeme pozorovať stále častejšie, priniesli aj záplavy v Indii v roku 2013. Nielenže tu došlo k pretrhnutiu hrádze ľadovcovým jazerom (OVERDORF 2013), ale navyše sa pridali ďalšie faktory, ktoré situáciu zhoršili a sú v súlade s očakávanými dopadmi klimatickej zmeny. Uprostred júna

počas monzúnovej sezóny spadlo v priebehu 4 dní takmer 9-násobne viac vody, ako za normálnych okolností (MASTERS 2013). V hlavnom meste provincie Uttarkhand spadlo v priebehu 24 hodín až 370 mm zrážok (t.j. 370 litrov na m²), čo tvorí doterajší rekord v histórii záznamov. Častejší výskyt intenzívnych zrážok je v súlade s dlhodobými pozorovaniami a je dôsledkom zvyšovania teplôt atmosféry, ktorá v sebe udrží väčšie množstvo vodnej pary a teda aj potenciálnych zrážok (MIN *et al.* 2013; ZHANG *et al.* 2013). Tieto nadmerné zrážky tiež urýchlili topenie ľadovca Chaujar v tejto oblasti, čo zvýšilo prietok rieky. A nakoniec, napriek obvyklému začiatku, sa monzún dostal do vnútrozemia vďaka rekordne rýchlemu postupu o mesiac skôr, ako za normálnych okolností, kedy v horských oblastiach ešte ležal sneh (MASTERS 2013). Kombinácia extrémnych zrážok, ustupujúceho ľadovca a topiaceho sa snehu spôsobila monzúnové záplavy a zosuvy pôdy s najvyšším počtom úmrtí v histórii Indie. Boli zničené stovky mostov, zosuvy pôdy pokryli tisíce kilometrov ciest, a zasiahnuté boli stovky dedín (OVERDORF 2013).

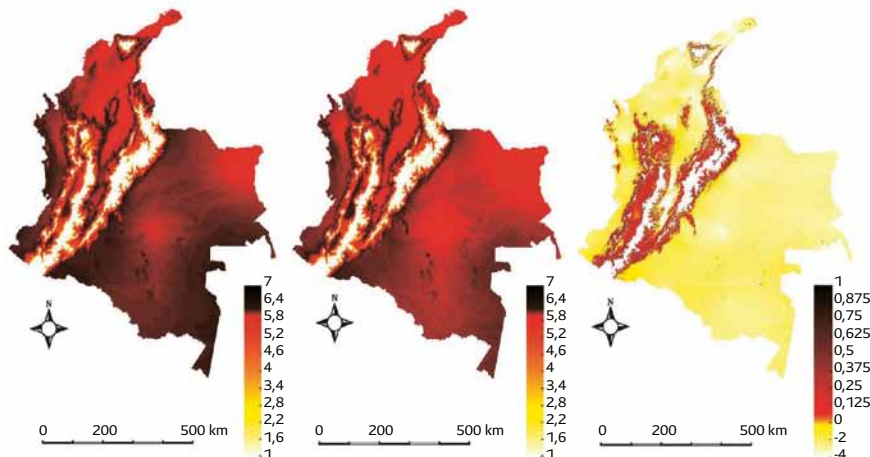
Klimatická zmena a šírenie infekčných ochorení

Posun klimatických pásiem smerom na sever a do vyšších zemepisných šírok znamená aj to, že sa budú presúvať aj rastliny a živočíchy. Tento presun (migrácia) nebude synchronný, ale bude prebiehať podľa citlivosti jednotlivých organizmov na prebiehajúce zmeny teploty a zrážok, ako aj podľa dynamiky a rozsahu samotných zmien. Za posledné desaťročia vedci zdokumentovali významný vplyv otepľovania v prípade viac ako 90 % druhov sledovaných organizmov (ROSENZWEIG *et al.* 2008). Najpomalšie na zmeny podnebia v suchozemských ekosystémoch reagujú rastliny (prispôsobovanie sa zmenám trvá rádovo roky až desaťročia), a najrýchlejšie hmyz (prispôsobovanie sa zmenám trvá v horizonte dní až mesiacov), prenášajúci množstvo infekčných ochorení. Väčšina druhov hmyzu dosahuje s vyššími teplotami rýchlejšie ukončenie reprodukčného cyklu a v teplejšom prostredí s dostatočnou vlhkosťou sa dokáže rýchlejšie množiť. Očakáva sa, že zmeny podnebia, najmä v súvislosti s rastom teplôt a zmenou režimu zrážok, výrazne ovplyvnia výskyt a riziko nákazy mnohých infekčných ochorení (GAGE *et al.* 2008).

Jedným z intenzívne skúmaných problémov je **šírenie malárie**, u ktorej sa očakáva zväčšovanie výskytu v dôsledku klimatickej zmeny (Confalonieri *et al.* 2007). Tejto chorobe je len v Afrike potenciálne vystavených viac ako 400 miliónov ľudí (ERMERT *et al.* 2013). V minulom storočí sa napriek otepľovaniu podarilo šírenie malárie na väčšine územia tohto kontinentu obmedziť, predovšetkým vďaka kontrole šírenia hmyzu (GETHING *et al.* 2010). Šírenie hmyzu je do značnej miery určené kombináciou dostatočne vysokých teplôt a zrážok, klimatické modely predpokladajú šírenie malárie v oblastiach, kde bude zrážok pribúdať, a naopak zníženie rizika v miestach s úbytkom zrážok (ERMERT *et al.* 2013). Toto je v súlade s pozorovaniami, kedy napríklad v prípade poklesu zrážok v oblasti Sahelu bol pozorovaný aj znížený výskyt malárie (MOUCHET *et al.* 1996) a s týmito pozorovaniami sú v súlade aj projekcie klimatických modelov. Podľa nich riziko výskytu a prenosu malárie klesne v západnej Afrike v dôsledku poklesu zrážok, v oblasti východnej Afriky, kde sa predpokladá rast teplôt pri podobných zrážkach ako v súčasnosti, bude šírenie malárie trvať dlhšie obdobie v roku a riziko sa výrazne zvýši aj vo vyšších nadmorských výškach (ERMERT *et al.* 2013; CHAVES, KOENRAADT 2010). Je zrejmé, že iné faktory môžu zásadne a z pohľadu človeka pozitívne ovplyvniť výskyt malárie a riziko nákazy, bude však potrebné prijímať vhodné adaptačné opatrenia.

Iný príklad ovplyvnenia výskytu infekčného ochorenia klimatickou zmenou predstavuje **Chagasova choroba**. Ide o chorobu vyskytujúcu sa v chudobných oblastiach Mexika, ako aj vo zvyšku Latinskej Ameriky. Pôvodca choroby je prenášaný hmyzom (podobne ako v prípade malárie). Podobne ako v prípade malárie, kde sa očakáva zvýšené riziko výskytu vo vyšších nadmorských výškach, aj v prípade Chagasovej choroby predpokladajú modely nárast výskytu najmä v horských oblastiach Kolumbie (Obr. 5). Hoci v nížinných oblastiach, kde je riziko ochorenia vysoké už dnes, prinesie klimatická zmena jeho zníženie, najviac osídlené sú oblasti, kde sa očakáva zvýšenie výskytu novej nákazy. V oblasti Amazonského pralesa je jeden z najvýraznejších súčasných faktorov,

ktorý prispieva k zvyšovaniu výskytu vektorov infekčných ochorení odlesňovanie, pričom samotná klimatická zmena v budúcnosti prinesie významné zníženie hustoty zalesnenia vo východnej časti Amazónie, ako dôsledok poklesu zrážok, a ďalšie zvýšenie rizika nákazou infekčnými chorobami (CONFALONIERI *et al.* 2014).

Obr. 5: Zmena výskytu Chagasovej choroby v Kolumbii. Mapy ukazujú tzv. základné reprodukčné číslo (R_0), ktoré určuje, či môže dôjsť k šíreniu patogénu, alebo nie. Zahŕňa v sebe komplex faktorov, a jedným z nich je aj priemerná teplota. Mapa vľavo ukazuje potenciálny výskyt patogénu v súčasnosti, mapa v strede ukazuje výskyt 20 rokov v budúcnosti, a mapa vpravo ukazuje zmenu výskytu patogénu. Číslo nižšie ako nula znamená pokles výskytu (zdroj: CORDOVEZ *et al.* 2014)

Napriek mnohým poznatkom je výhľad do budúcnosti stále neistý. Väčšina ekologických modelov v kombinácii s očakávaným vývojom klimatickej zmeny predpokladá všeobecne vhodnejšie podmienky pre výskyt mnohých druhov hmyzu a s nimi spojeného šírenia patogénov. Niektoré novšie výskumy však naznačujú, že rozhodujúcejším faktorom môže byť skôr zvýšenie premenlivosti teplôt a celkovo počasia, čo by viedlo skôr k zhoršeniu životných podmienok aj pre tieto druhy organizmov (VASSEUR *et al.* 2014).

1. Vymenujte hlavné dôvody, prečo sú ľudia v rozvojových krajinách náchylnejší na rozličné dôsledky klimatickej zmeny v porovnaní s ľuďmi v rozvinutých krajinách.
2. Uveďte dôvody, pre ktoré sú stabilné klimatické pomery nevyhnutné pre súčasnú spoločnosť.
3. Vymenujte javy, ktorými sú najviac ohrození ľudia klimatickou zmenou v týchto oblastiach:
 - a) v záplavových zónach riek, b) na okraji púští, c) pri deltách riek, d) vo vysoko položených horských dolinách, e) pri úpäti strmých svahov, f) v oblastiach s nedostatkom vody g) centrá veľkých miest h) ostrovy v oceánoch
4. Ktoré činnosti patria medzi adaptačné, a ktoré činnosti patria medzi mitigačné opatrenia? Diskutujte prínosy jednotlivých opatrení z pohľadu celkovej spotreby a uvažujte o ďalších aktivitách:
 - a) inštalovanie solárnych panelov na ohrev vody, b) natieranie striech obytných budov bielou farbou, c) zatepľovanie bytov, d) nahradenie automobilovej dopravy hromadnou dopravou, alebo dopravou bicyklom, e) obmedzenie leteckej dopravy, f) budovanie hrádzi alebo priehrad, g) zalesňovanie, h) zavedenie klimatizácie, i) nákup miestnych potravín j) recyklovanie
5. Uvažujte, ktoré sú rizikové faktory ohrozujúce stabilitu krajiny z pohľadu klimatickej zmeny a uveďte príklady ďalších komplikujúcich faktorov v nasledujúcich krajinách: Egypt, Sýria, Jemen, Filipíny, Brazília.

Literatúra:

- ALJAZEERA, 2013: UN: Syria death toll rises above 100,000. Dostupné online na (16. jan. 2014): <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/07/2013725142157450141.html>.
- BAJRACHARYA, S. R., MOOL, P., 2009: Glaciers, glacial lakes and glacial lake outburst floods in the Mount Everest region, Nepal. *Annals of Glaciology*, 50 (53): 81-86.
- BAJRACHARYA, S. R., 2010: Glacial lake outburst flood disaster risk reduction activities in Nepal, *International Journal of Erosion Control Engineering*, JSECE, 3 (1): 92-101.
- BREISINGER C., van RHEENEN, T., RINGLER, C., PRATT, A. N., MINOT, N., ARAGON, C., YU, B., ECKER, O., ZHU, T., 2010: Food Security and Economic Development in the Middle East and North Africa: Current State and Future Perspectives. IFPRI Discussion Paper 00985. Washington, DC: International Food Policy Research Institute.
- BREISINGER, C., ZHU, T., AL RIFFAI P., NELSON, G., ROBERTSON, R., FUNES, J., VERNER, D., 2011: Global and Local Economic Impacts of Climate Change in Syria and Options for Adaptation. IFPRI Discussion Paper 01091, dostupné online (17. jan. 2014): <http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/ifpridp01091.pdf>.
- BUSBY, J., WHITE, K., SMITH, T., G., 2010: "Mapping climate change and security in north Africa" (Washington: The German Marshall Fund, Washington, p. 40). Dostupné online na: <http://www.gmfus.org/publications/index.cfm>.
- CONFALONIERI, U. E. C., MARGONARI, C., QUINTAO, A. F., 2014: Environmental change and the dynamics of parasitic diseases in the Amazon. *Acta Tropica*, 129: 33-41.
- CONFALONIERI U. E. C., MENNE, B., AKHTAR, R., EBI, K. L., HAUENGUE, M., KOVATS, R. S., REVICH, B., WOODWARD, A., 2007: Human health. In: PARRY, M. L., et al. *Climate change 2007: impacts, adaptation and vulnerability. Contribution of working group II to the fourth assessment report of the intergovernmental panel on climate change*. Cambridge University Press, Cambridge, pp 391-431.
- CORDOVEZ, J. M., MARIA RENDON, L., GONZALEZ, C., GUHL, F., 2014: Using the basic reproduction number to assess the effects of climate change in the risk of Chagas disease transmission in Colombia. *Acta Tropica*, 129: 74-82.
- CRUTZEN, P. J., STEFFEN, W., 2003: How long have we been in the Anthropocene era? Comment. *Climatic Change*, 61 (3): 251-257.
- DAI, A. G., 2011: Drought under global warming: a review. *Wiley Interdisciplinary Reviews-Climate Change*, 2 (1): 45-65.
- DIFFENBAUGH, N. S., SCHERER, M., 2011: Observational and model evidence of global emergence of permanent, unprecedented heat in the 20th and 21st centuries. *Climatic Change*, 107 (3-4): 615-624.
- ELSHENNAWY, A., ROBINSON, S., WILLENBOCKEL, D., 2013: Climate change and economic growth: An intertemporal general equilibrium analysis for Egypt, Research Report of EU FEMISE program, Research n°FEM34-23, 34 pp.
- ELSNER, J. B., KOSSIN, J. P., JAGGER, T. H., 2008: The increasing intensity of the strongest tropical cyclones. *Nature*, 455 (7209): 92-95.
- ERIAN, W., KATLAN, B., BABAH, O., 2010: Drought vulnerability in the Arab region: special case study: Syria. U. N. Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction.
- ERMERT, V., FINK, A. H., PAETH, H., 2013: The potential effects of climate change on malaria transmission in Africa using bias-corrected regionalised climate projections and a simple malaria seasonality model. *Climatic Change*, 120 (4): 741-754.
- FEMIA F., WERRELL, C. E., 2013: Climate Change Before and After the Arab Awakening: The Cases of Syria and Libya, *The Arab Spring and Climate Change*, Center for American Progress, Washington, 58 pp.
- FUNK, C., 2011: Exceptional warming in the Western Pacific-Indian ocean warm pool has contributed to more frequent droughts in Eastern Africa. In T. C. PETERSON et al. *Explaining extreme events of 2011 from a climate perspective* (pp. 1049-1051): *Bulletin of the American Meteorological Society*.
- GAGE, K. L., BURKOT, T. R., EISEN, R. J., HAYES, E. B., 2008: Climate and Vectorborne Diseases. *American Journal of Preventive Medicine*, 35 (5): 436-450.
- GERMANWATCH, 2004. Glacial lake outburst floods in Nepal and Switzerland: New threats due to climate change. Bonn, 12 pp.
- GETHING, P. W., SMITH, D. L., PATIL, A. P., TATEM, A. J., SNOW, R. W., HAY, S. I., 2010: Climate change and the global malaria recession. *Nature*, 465 (7296): 342-U394.
- GOSWAMI, B. N., VENUGOPAL, V., SENGUPTA, D., MADHUSOODANAN, M. S., XAVIER, P. K., 2006: Increasing trend of extreme rain events over India in a warming environment. *Science*, 314 (5804): 1442-1445.
- HANSEN, J., KHARECHA, P., SATO, M., MASSON-DELMOTTE, V., ACKERMAN, F., BEERLING, D. J., HEARTY, P. J., HOEGH-GULDBERG, O., HSU, S.-L., PARMESAN, C., ROCKSTROM, J., ROHLING, E. J., SACHS, J., SMITH, P., STEFFEN, K., VAN SUSTEREN, L., VON SCHUCKMANN, K., ZACHOS, J. C., 2013: Assessing „Dangerous Climate Change“: Required Reduction of Carbon Emissions to Protect Young People, Future Generations and Nature. *Plos One*, 8 (12): 1-26.
- HANSEN, J., SATO, M., RUEDY, R., LO, K., LEA, D. W., MEDINA-ELIZADE, M., 2006: Global temperature change. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 103 (39): 14288-14293.
- HEARTY, P. J., HOLLIN, J. T., NEUMANN, A. C., O'LEARY, M. J., MCCULLOCH, M., 2007: Global sea-level fluctuations during the Last Interglaciation (MIS 5e). *Quaternary Science Reviews*, 26 (17-18): 2090-2112.
- HOERLING, M., EISCHEID, J., PERLWITZ, J., QUAN, X. W., ZHANG, T., PEGION, P., 2012: On the Increased Frequency of Mediterranean Drought. *Journal of Climate*, 25 (6): 2146-2161.
- CHAVES, L. F., KOENRAADT, C. J. M., 2010: CLIMATE CHANGE AND HIGHLAND MALARIA: FRESH AIR FOR A HOT DEBATE. *Quarterly Review of Biology*, 85 (1): 27-55.
- IPCC, 2013: Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. In M. ALLEN, BOUCHER, O., CHAMBERS, D., CHRISTENSEN, J. H., CIAIS, P., et al., Summary for Policymakers (p. 36). United Kingdom and New York, NY, USA: Cambridge University Press, Cambridge

- ITURRIZAGA, L., 2011: Glacier lake outbursts floods. In SINGH, V. P., et al.: *Encyclopedia of Snow, Ice and Glaciers*, Springer, Dordrecht. p. 381-398.
- Maisch, M.; Haeberli, W., 2003: Die rezente Erwärmung der Atmosphäre. Folgen für die Schweizer Gletscher. In: *Geographische Rundschau*, Vol. 55 (2), 4 - 13.
- MARCOTT, S. A., SHAKUN, J. D., CLARK, P. U., MIX, A. C., 2013: A Reconstruction of Regional and Global Temperature for the Past 11,300 Years. *Science*, 339 (6124): 1198-1201.
- MARK, B. G., 2008: Tracing tropical Andean glaciers over space and time: Some lessons and transdisciplinary implications. *Global and Planetary Change*, 60 (1-2): 101-114.
- MASTERS, J., 2013: India's June 2013 Flood: Earth's 4th Deadliest Weather Disaster Since 2000. Dostupné online na (22. jan. 2014): <http://www.wunderground.com/blog/JeffMasters/indias-june-2013-flood-earths-4th-deadliest-weather-disaster-since>
- MET OFFICE, 2011: *Climate: Observations, Projections and Impacts*. Egypt. Met Office: Exeter.
- MIN, S.-K., ZHANG, X., ZWIERS, F., SHIOGAMA, H., TUNG, Y.-S., WEHNER, M., 2013: Multimodel Detection and Attribution of Extreme Temperature Changes. *Journal of Climate*, 26 (19): 7430-7451.
- MIN, S.-K., ZHANG, X., ZWIERS, F. W., HEGERL, G. C., 2010: Human contribution to more-intense precipitation extremes. *Nature*, 470 (7334): 378-381.
- MORA, C., FRAZIER, A. G., LONGMAN, R. J., DACKS, R. S., WALTON, M. M., TONG, E. J., SANCHEZ, J. J., KAISER, L. R., STENDER, Y. O., ANDERSON, J. M., AMBROSINO, C. M., FERNANDEZ-SILVA, I., GIUSEFFI, L. M., GIAMBELLUCA, T. W., 2013: The projected timing of climate departure from recent variability. *Nature*, 502 (7470): 183-187.
- MOUFADDAL, W., 2014: The Nile delta in the anthropocene: drivers of coastal change and impacts on land-ocean material transfer. In BIANCHI T. S., et al.: *Biogeochemical Dynamics at Major River-Coastal Interfaces: Linkages with Global Change*, Cambridge University Press, Cambridge. p. 584-605.
- MOUCHET, J., FAYE, O., JULVEZ, J., MANGUIN, S., 1996: Drought and malaria retreat in the Sahel, West Africa. *Lancet*, 348(9043): 1735-1736.
- NOAA, 2011: Human-caused climate change a major factor in more frequent Mediterranean droughts, Oct. 27. Dostupné online na: http://www.noaanews.noaa.gov/stories2011/20111027_drought.html
- OVERDORF, J., 2013: Himalayan tsunami: Climate change triggers deadly floods among the world's highest peaks. *Global post*, 18. nov. 2013. Dostupné online na: <http://www.globalpost.com/dispatch/news/science/131112/himalayan-tsunami-climate-change-floods>.
- RABATEL, A., FRANCOU, B., SORUCO, A., GOMEZ, J., CACERES, B., CEBALLOS, J. L., BASANTES, R., VUILLE, M., SICART, J. E., HUGGEL, C., SCHEEL, M., LEJEUNE, Y., ARNAUD, Y., COLLET, M., CONDOM, T., CONSOLI, G., FAVIER, V., JOMELLI, V., GALARRAGA, R., GINOT, P., MAISINCHO, L., MENDOZA, J., MENEGGOZ, M., RAMIREZ, E., RIBSTEIN, P., SUAREZ, W., VILLACIS, M., WAGNON, P., 2013: Current state of glaciers in the tropical Andes: a multi-century perspective on glacier evolution and climate change. *Cryosphere*, 7 (1): 81-102.
- RANA, B.; SHRESTHA, A. B., REYNOLDS, J. M.; ARYAL, R., POKHRELA, A. P., BUDHATHOKI, K. P., 2000: Hazard assessment of the Tsho Rolpa Glacier Lake and ongoing remediation measures. *Journal of Nepal Geological Society*, 22: 563-570.
- REUVENY, R., 2007: Climate change-induced migration and violent conflict. *Political Geography*, 26 (6): 656-673.
- RIOUAL, P., ANDRIEU-PONEL, V., RIETTI-SHATI, M., BATTARBEE, R. W., DE BEAULIEU, J. L., CHEDDADI, R., REILLE, M., SVOBODOVA, H., SHEMESH, A., 2001: High-resolution record of climate stability in France during the last interglacial period. *Nature*, 413 (6853): 293-296.
- ROMM, J., 2011: The next dust bowl. *Nature*, 478 (7370): 450-451.
- ROSENZWEIG, C., KAROLY, D., VICARELLI, M., NEOFOTIS, P., WU, Q., CASASSA, G., MENZEL, A., ROOT, T. L., ESTRELLA, N., SEGUIN, B., TRYJANOWSKI, P., LIU, C., RAWLINS, S., IMESON, A., 2008: Attributing physical and biological impacts to anthropogenic climate change. *Nature*, 453 (7193): 353-U320.
- SHRESTHA, B. B., NAKAGAWA, H., KAWAIKE, K., BABA, Y., ZHANG, H., 2013: Glacial hazards in the Rolwaling valley of Nepal and numerical approach to predict potential outburst flood from glacial lake. *Landslides*, 10 (3): 299-313.
- SCHEWE, J., LEVERMANN, A., 2012: A statistically predictive model for future monsoon failure in India. *Environmental Research Letters*, 7 (4): 044023.
- STERNBERG, T., 2012: Chinese drought, bread and the Arab Spring. *Applied Geography*, 34: 519-524.
- STERNBERG, T. 2013: Chinese Drought, Wheat, and the Egyptian Uprising: How a Localized Hazard Became Globalized?, *The Arab Spring and Climate Change*, Center for American Progress, Washington, 58 pp.
- SVETOVÁ BANKA, 2012: Turn down the heat: Why a 4°C warmer world must be avoided. Správa Svetovej banky v spolupráci s Postupimským inštitútom pre výskum vplyvov podnebia a klimatickú analýzu, Washington, 84 pp.
- SVETOVÁ BANKA, 2013: *Building Resilience: Integrating Climate and Disaster Risk into Development*, Washington, 44 pp.
- VUILLE, M., FRANCOU, B., WAGNON, P., JUEN, I., KASER, G., MARK, B. G., BRADLEY, R. S., 2008: Climate change and tropical Andean glaciers: Past, present and future. *Earth-Science Reviews*, 89 (3-4): 79-96.
- UNEP, 2002: Global warming triggers glacial lakes flood threat. Himalayan mountain lakes at high risk of bursting their banks with devastating consequences for people and property. *UNEP News Release*, Geneva, London, 16. April 2002.
- UNEP, 2013: Where will the water go? Impacts of accelerated glacial melt in the Tropical Andes. *UNEP Bulletin*, September, 2013, 13 p.
- VASSEUR, D. A., DELONG, J. P., GILBERT, B., GREIG, H. S., HARLEY, Ch. D. G., MCCANN, K. S., VAN SAVAGE, TUNNEY, T. D., O'Connor, M. I. 2014: Increased temperature variation poses a greater risk to species than climate warming. *Proceedings of the Royal Society B*, 281: 1471-2954.
- ZHANG, X., WAN, H., ZWIERS, F. W., HEGERL, G. C., MIN, S.-K., 2013: Attributing intensification of precipitation extremes to human influence. *Geophysical Research Letters*, 40 (19): 5252-5257.

Václav CÍLEK

Václav Cílek pracuje jako environmentální geolog se specializací na vývoj krajiny a klimatu v Geologickém ústavu Akademie věd ČR. Publikoval asi 400 vědeckých sdělení, spolupracoval na řadě knih (Krajiny vnitřní a vnější, Borgesův svět, Neklidný plamen, Pravěká Praha, Kolapsy a regenerace civilizací a další). Žil a pracoval v Tanzánii, Egyptě, Vietnamu, Rusku, Nepálu, USA a dalších místech. Spolupráce s archeology a egyptology jej přivedla ke studiu vazeb mezi společností, klimatem a energetickými zdroji i k otázkám dalšího vývoje naší společnosti.

6)

Přístupy, rizika a hodnoty – od zahraniční pomoci k domácím krizím

*Pozoruji civilizaci jako kolaře, který na svém
bicyklu zostra šlape po úzké zdi ráje a trnu,
zda se na ní udrží, anebo na kterou stranu
sklouzne. Nic nového pod sluncem... možná.
Václav Cílek (Tsunami je stále s námi, 2006)*

6) Přístupy, rizika a hodnoty – od zahraniční pomoci k domácím krizím

Jak pomáhat a neublížit ani sobě, ani chudšímu bližnímu

BRUTÁLNÍ ÚVOD O EMOČNÍM PARAZITOVÁNÍ

Abychom se vůbec dokázali orientovat v otázce pomoci jiným lidem, musíme se nejprve orientovat v sobě, jinak je poměrně velká šance, že naše pomoc skončí nějakým neporozuměním. Budu zde mluvit z osobní zkušenosti člověka, který býval jediným bílým studentem na černošské střední škole v Tanzánii, často pracoval v zahraničí a jehož příbuzní se živí pěstováním rýže na Sumatře. Chci tím říct, že jsem se častěji pohyboval v prostředí, kam je pomoc určena a ne, odkud přichází.

Především je nutné říct, že z místního pohledu je na pracovnících humanitární pomoci skoro vždy něco divného, co si zaslouží opatrnost a nedůvěru. Mnoho z těchto lidí hledá *svůj* smysl života v tom, že pomáhají jiným a *bližní je jim prostředkem* k dosažení vlastního cíle. Jedna z humanitárních pracovníků mi nadšeně líčila, jak s kolegyní z humanitární organizace jezdily velkým bílým landroverem a vesničané na ně upírali zraky a zdravili je. Zde je princip celkem jasný. Ten, kdo pomáhá, se automaticky vyvyšuje na ostatními a pokud on sedí v autě a vesničané ne, tak přijíždí jako monarcha, v tomto případě jako dvě princezny. Má navrch a ještě k tomu může být ušlechtilý. Slovo „pomoc“ je proto zrádné a v okamžiku, kdy jej slyším, se mi už začíná otevírat kudla v kapse. Toto vyvyšování však není obsaženo v pojmu „služba“.

Obr 1: Jakákoliv pomoc vždy vyžaduje diskuzi a vyvažování požadavků a postojů (zdroj: Václav Cílek)

Další důležitý aspekt je ten, kdo se účastní zahraniční mise, skoro vždy získává ve svém domácím prostředí vyšší společenský status, protože stavět školu v Keni je přeci jen něco úžasnějšího, než s Romy v Duchcově řešit náhradní bydlení a přídatky na děti. Na misích proto celkem často potkáme milé, inteligentní lidi, kteří potřebují pomoci sami sobě a činí to tak, že pomáhají jiným a pak jsou za to doma chváleni a považováni za „lepší lidi“. Tento druh poměrně rozšířené pomoci, kterému podléhají nejenom jednotlivci, ale občas i celé instituce, je do určité míry emočním parazitováním na chudším bližním a zvyšováním vlastního sociálního statutu.

Místní chudina si toho je na nějaké úrovni vědoma a tak za projevenou pomoc často není vděčná, jak bychom automaticky očekávali, ale může reagovat až nenávisť. Dobrovolníci si mnohdy přejí získat úctu a lásku prostých vesničanů se širokým úsměvem, ale místo toho dostanou někdy a to po právu do zubů.

Jak se dá s touto situací ku prospěchu věci zacházet? Dobré výsledky jsem viděl u lidí, kteří pomáhali mimoděk, bez velkých emocí, skoro cynicky, jako by je to trochu obtěžovalo. Prakticky všichni domorodci jsou lepší praktičtí psychologové než my a dokážou jasně vycítit sílu upřímnosti. K tomu ale doopravdy potřebujeme rozumět sami sobě, svým pohnutkám a sebeklamům o vlastní dobrotě či dokonce posvátnosti.

Je téměř nezbytné nechat se před odjezdem od někoho poučit a k pomoci přistupovat jako k práci, ne jako k nějakému vyššímu poslání. Nejlepší způsob, jak se s místními lidmi seznámit, je společná práce, anebo u žen společné vaření. Velmi bych si rozmyslel jít ostatním příkladem, člověk by neměl být příliš dobrý, protože to opět zavání vyvyšováním. Pracovník zahraniční mise je zároveň dobrá partie, se kterou se dá odjet se země, anebo získat nějaké výhody, takže je potřebné, aby člověk byl proškolen o pohlavních chorobách, jimiž jsou některé populace promořeny (Tibet, rovníková Afrika). Viděl jsem okázalé příjezdy zahraničních učitelů a humanitárních pracovníků a tiché tajné odjezdy na léčení domů.

Britové ve východní Africe v posledním desetiletí své nadvlády přesto ukázali, že pomáhat se dá, aniž by povýšeně ubližovali. Jinak zkušenosti s koloniálními Brity byly skoro vždy špatné, protože do kolonií často odcházeli méně kvalitní lidé, kteří by se v Británii příliš neuplatnili. Je zapotřebí být dlouho na jednom místě, rozumět mu, pomáhat nějak skoro neuvědoměle a byrokraticky a moc se s lidmi nekamarádit. Rovněž bývalí kolonizátoři – Holanďané – mají v Indonésii dobrou pozici, protože nedávají jenom z nadbytku pro utišení zlého svědomí, ale dělají něco, co je samotné „bolí“ a přináší jim problémy. Umožňují přístup do země a podíl na vzdělání. Nijak se přitom neomlouvají a nekají se, ale jednoduše a účinně poskytují pomoc. Indonésané jsou rovněž rádi, že se nemusí vracet k bolestivým historiím a hrát hru na to, kdo je viník a kdo je oběť.

Situace a strategie

V zásadě můžeme rozlišovat tři základní situace, které vyžadují různé strategie:

1. **Přírodní pohroma** jako je zemětřesení nebo tsunami. V tomto případě neřešíme žádné emoční problémy, šetříme vlastními city a pomáháme, jak se dá. Tady se jedná o fyzickou pomoc, ne o nějaké psychologizování. Nepomáháme do úplného vyčerpání a hrdinským skutkům se vyhýbáme. Zhroucený humanitární pracovník je problém.
2. **Dlouhodobý pobyt v chudém nebo narušeném prostředí**, kde se člověk musí nějak integrovat do místních sociálních sítí je psychologicky a emočně nejsložitější, ale člověk si může nechat poradit od zkušenějších kolegů.
3. **Pobyt ve společnosti, která se rozkládá** a již jako celku už není možné pomoci, určitě ne v krátkodobém měřítku. Jedná se například o Egypt, jehož ekonomika je slabá, úrodné půdy je málo, země závisí na jednom velkém vodním zdroji - Nilu a ročně přibývá skoro milion obyvatel. V tomto případě bych volil jinou, zatím nevyzkoušenou a ze současného hlediska politicky nekorektní cestu pomoci. Zkusil bych zachránit egyptské křesťany - Kopty - kteří jsou pracovití, mají pověst dobrých lékařů, právníků a ekonomů. Pomoc ve stylu Noemovy archy bych organizoval tak, že jednotlivá česká či slovenská města a vesnice by ohlásily, kolik lidí mohou zaopatřit a integrovat a podle toho bych selektivně (celý tento postup je z hlediska dnešní doby politicky nekorektní) vybíral ne jednotlivce, ale celé vhodné rodiny a to včetně starších lidí. Zároveň bych v nějakém místě vybudoval kulturní koptské centrum s klášterem, aby si tato společnost zachovala svoji kulturní a náboženskou identitu, která nás může obohatit.

V dalším textu se soustřeďuji zejména na přírodní katastrofy, kterých s přibývajícím množstvím lidí i prohlubujícími se klimatickými a environmentálními změnami přibývá.

Dva modely katastrofy

Americký sociolog David Alexander (BÁRTA, KOVÁŘ 2011), navrhl dva mediální modely katastrofy. **V prvním modelu** vnímáme neštěstí jako představení či jako akční příběh hollywoodského typu. Katastrofa vede ke zhroucení společnosti, která se dělí na bandity a hrdiny. Mezi hrdiny se objeví

charismatický, silný vůdce, který ochrání slabší a zavede pořádek. Tento model je donekonečna opakován, takže prostřednictvím mediálního vtisku může fungovat jako návod, jak se chovat, jako sebenaplňující se proocvtí. Média v takovém prostředí přímo slídí po přízracích anarchie a např. náhodné výstřely označí jako střelbu či rovnou jako „válku v ulicích“. Libují si v záběrech na ozbrojené hlídkující vojáky. Po zemětřesení v San Francisku v roce 1906 byli jako lupiči zastřeleni lidé, kteří se ve svých vlastních domech snažili zachránit svůj majetek.

Druhý model vychází z pozorování, že většina lidí se v okamžiku katastrofy dobře přizpůsobuje situaci a snaží se zachránit. Dochází sice k rabování obchodů, ale lidé nekradou, aby se obohatili, spíš se snaží zásobit vodou a potravinami. Hlavním problémem nejsou násilné hordy, ale prostý nedostatek vody, příkrývek a dalších nezbytných věcí. Pokud do této přírodou vyhraněné situace vtrhnou ozbrojení vojáci, kteří mají pocit, že každý je potenciální kriminálník, jen zhorší situaci.

Podle Alexandra se jedná o rozdíl mezi civilní obranou a ochranou, tedy v angličtině mezi pojmy „defense“ a „protection“. **Obranu** můžeme v podstatě vnímat jako vojenskou operaci, zatímco **ochranu** jako posilování vazeb ve společnosti a vzájemnou pomoc podporovanou zejména neuniformovanými dobrovolníky. Chudé, černošské New Orleans bylo dobrým příkladem komunity, která se bála vojáků i policistů a kde i psychologům se lépe vystupovalo pod označením dobrovolníci. V jiných státech se hovoří o připravenosti na krizi a tím se otupuje paravojenský náboj obou pojmů. V zásadě je velice důležité rozlišovat mezi akčním a málokdy použitelným pojmem „survival“, přežití od pravděpodobnějšího a pracnějšího scénáře komunitní či rodinné připravenosti (preparedness, family preparedness).

OD NEŠTĚSTÍ K SOCIÁLNÍ NEMOCI

Několik přírodních katastrof v přímém mediálním přenosu – hurikán Katrina, asijské tsunami a řada zemětřesení a povodní přivedla mnoho zemí nejenom k revizi záchranného systému, ale také otázkám, co lidé po katastrofě cítí a kdy je možné pomoc definitivně ukončit. Vcelku panuje shoda v tom, že když udeří přírodní katastrofa, tak to trvá 2 – 3 roky, než jsou zhlazeny nejhorší materiální a psychické škody a než se místní samosprávy mohou ujmout řešení zbytkových problémů.

Reakce lidí jsou individuální podle jejich rozsahu katastrofy a sociálního zázemí. Zdá se, že hlavně bohatší společnosti jsou vůči psychickým stresům méně odolné. Snad je to tím, že v této době převládající duševní práce se naše mysl snáz vyčerpá. Rovněž rozvodovost hraje velkou roli, protože děti z neúplných rodin, které nepoznaly harmonické emoční prostředí, jsou psychicky labilnější. Chudý Američan afrického původu snáší katastrofu hůř než chudý Američan evropského původu, což je asi dáno rodinným zázemím (PERIN 2008).

Základním okolností duše po katastrofě je existence posttraumatické stresové poruchy neboli PTSD, což je zkratka z anglického výrazu Post Traumatic Stress Disorder. Jedná se o dlouhodobé psychické problémy, které se projevují nervozitou, nespavostí, vlnami náhlých vzpomínek, ale i vyšší sebevražedností, partnerskými problémy či nějakou formou nevhodného chování. Ještě několik let po povodních mělo s katastrofou problémy skoro 10 % mladé populace. V New Orleansu se u starších lidí počet srdečních příhod zvýšil na trojnásobek počtu před katastrofou. Odezva na katastrofu trvá celé roky (PERIN 2008).

Po Katrině

Zhruba rok před Katrinou probíhala velká diskuze o možnosti evakuace pobřežních měst v případě zatopení. Analýzy možného neštěstí byly, jak se ukázalo, detailní a přesné. Prakticky jim nebyla věnována větší pozornost, protože náprava by byla dlouhodobá a drahá. Projevovala se přehnaná důvěra v hráze a obecně technická opatření. Pomoc městu byla organizována pozdě a ve stylu prvního hollywoodského scénáře, který byl víc zaměřen na obnovení zákona a pořádku, zatímco město si rovněž potřebovalo obnovit sebedůvěru, bezpečí a zdraví.

V prvních dnech a týdnech katastrofu snášeli lépe muži než ženy, ale zhruba po třech měsících se situace otočila. Na mužích ležela zodpovědnost za opravu domu a získání financí. V prvních měsících po katastrofě násilná kriminalita klesla, pravděpodobně z toho důvodu, že jako první se do města vrátili lidé s citovým vztahem k místu a své komunitě. Ale situace se začala rychle měnit k horšímu. Počet vražd rok po Katrině stoupl o 70 % a dosáhl úrovně 97 zavražděných na sto tisíc obyvatel, tedy zhruba osmkrát víc než je americký průměr. Celkově se dá říct, že společnost v New Orleansu je po katastrofě víc nehomogenní a podstatně násilnější, než byla před katastrofou. Zárodky tohoto stavu si však nesla dávno před hurikánem a Katrina sociální nemoc jen zvýraznila. Málokdo si dnes myslí, že toto neštěstí může být v myslích lidí zahlazeno dřív než během nejméně deseti dalších let (PERIN 2008).

Po českých a moravských povodních

Povodně se v letech 1997 - 2013 několikrát opakovaly a to jak v měřítku míst, tak celých regionů. Byly studovány v rámci řady výzkumných projektů a shrnuty například ve sborníku „Psychologie katastrofické události“ (KOHOUTEK, ČERMÁK 2009). Podobně jako u Katriny se ukázalo, že psychická náprava škod je běh na dlouhou trať. Těsně po povodni můžeme očekávat, že zhruba čtvrtina či třetina lidí trpí nějakou formou posttraumatického stresu. Toto číslo během dalších dvou let klesá zhruba na 10 %, což i tak představuje stovky či tisíce lidí.

K další obtížné fázi dochází teprve po dvou či třech letech, kdy je konečně trochu času věnovat se sobě. Nejprve bylo třeba opravit domy, ale teprve teď se lidé pozorují, hodnotí své bližní a „opravují“ sami sebe. Zhruba ve 30 % případů povodeň upevnila rodinné svazky, ale v 15 % dochází k rozpadu rodin a zhoršování vztahu s přáteli. I zde povodeň vynáší na povrch a zesiluje dřívější problémy.

Zkušenost ukazuje, že posttraumatickými stavy rovněž trpí záchranáři, hasiči a policisté. I jim je třeba věnovat pozornost. Samotné oběti katastrofy mívají silně individuální reakce, ve kterých nechybí radost a klid nad tím, že přežili i pocity metafyzické viny, že svým chováním urazili boha či přírodu a že si tedy za neštěstí mohou sami. Nechybí obvyklý řetězec emocí – od bezmoci, vzteku, hledání viníků, závislosti, že soused sehnal lepší pomoc až k částečnému smíření. Je zajímavé, že nejvíc se osvědčila střední a nikoliv vysoká dávka emoční podpory, protože lidé cítí, že se mají o koho opřít, ale zároveň vědí, že si věc musí vyřešit sami. Nově se rozvíjí psychologický obor, který se zabývá posttraumatickým růstem osobnosti, tedy situací, kdy katastrofa nabídně jiný způsob života či alespoň vnímání světa (KOHOUTEK, ČERMÁK 2009).

Co lidé po katastrofě potřebují?

Dotazníky ukázaly, že lidem postiženým českými i moravskými povodněmi v prvních okamžicích nejvíc scházely informace, co se děje. Skoro všichni potřebovali nějaké bezpečné, hlídané místo, kde by si mohli nechat věci a mít klid, že nepřijdou o to, co stěžejí zachránili. Když opadne voda, tak je zhouba tak rozsáhlá, že nevědí, kde by měli začít. Tady pomůže rychlá praktická pomoc, nabídka oprav a stavebních prací (KOHOUTEK, ČERMÁK 2009).

Je dobré, když se komunita snaží sama sobě být pomalu a nepříliš účinně pomoci, protože tím si buduje sebedůvěru a na roky dopředu určí fungování místní společnosti. Naneštěstí se často stává, že místní, trochu zmatení dobrovolníci jsou odháněni profesionálními pomahači, aby nebránili účinnější vnější pomoci, která však fixuje závislost na státu.

Za pár týdnů odjedou vyčerpaní dobrovolníci, jejichž dobrá vůle má své meze. Někteří z nich odjíždějí s pocitem nevděku a neporozumění, protože někdy fungovali jako hromosvody – jako viditelný důkaz neobvyklé situace a navíc jejich domovy nebyly zaplaveny, takže oni se mají kam vrátit. Další měsíce či roky je zapotřebí, aby do zaplavené obce přijížděl někdo zvenčí a alespoň se ptal, co lidé potřebují. Pro folkloristy je zajímavé pozorovat ozdravující roli malých rituálů podobných

třeba dožínkám. Může se jednat o vzpomínkové slavnosti, mše za zemřelé či oslavy ukončení jedné fáze pomoci – jakési povodňové bály. Celou situaci totiž zklidňuje, když se osobní trauma stane součástí kolektivní paměti. Tak třeba rozumím vlně budování pomníků padlým po I. světové válce.

Hovory lidí

V prvních týdnech po katastrofě je posttraumatickým stresem postižena až polovina účastníků. Toto číslo se kupodivu týká i mladých lidí, kteří neštěstí přímo neprožili, ale byli na blízku – například skoro 40 % mladých Newyorčanů hlásilo po 11. září problémy a rovněž až 50 % tureckých studentů mělo po teroristickém útoku v Istanbulu poruchy, i když pocházeli z jiné čtvrti.

V okamžiku katastrofy jsou lidé sice zmatení a pomalí, ale obvykle překvapivě odolní. Polovina z nich pomáhá druhým, sociální řád se nehroučí. To vše přichází později a v různých stádiích trvá další roky, kdy se obnovují nejenom budovy, ale také vztahy. Důležité je rovněž od koho pomoc přichází. V Jihovýchodní Asii postižené tsunami lidé vnímali zahraniční pomoc jako stresující podobně jako se černí Američané v New Orleansu báli vojáků, kteří je měli chránit.

Jedna věc lidem pomáhala prakticky všude na světě a v jakékoliv fázi katastrofy – obyčejný, empatický rozhovor, který neotevíral hluboká traumata, ale pomáhal lidem uvědomit si situaci a jemně je připravoval na další stádia krize, protože opadnutím povodně hlavní práce teprve začíná.

Věci, které v krizi první dny pomáhají:

1. Svítilna na kličku, která nepotřebuje baterky.
2. Rádío nabíjené podobným, obvykle pákovým pohybem kvůli informacím.
3. Keramický filtr nejčastěji značky Katadyn, který umožňuje získat pitnou vodu z louže.
4. Lehké spacáky a nafukovací karimatky, které je možné neustále nosit sebou.
Rovněž se prodávají lehké baťohy a další vybavení, které nezabere moc místa ani váhy.
5. Blok a tužka na vzkazy, telefonní čísla, jména, rozpisy potravin apod.
6. V zásadě tedy potřebujeme světlo, vodu, informace, lehké přenosné bydlení a papír na vzkazy.

OD UTOPIE K DYSTOPII: HLAVNÍ GLOBÁLNÍ RIZIKA

Několik desítek vládních a zejména nevládních institucí každoročně publikuje svoji obvykle zhruba stostránkovou zprávu o stavu světa. Mezi nejčastěji sledované dokumenty tohoto typu patří zprávy Mezinárodní energetické agentury, Světové banky či Worldwatch Institute nebo Světové organizace pro výživu a zemědělství (FAO). Studium těchto dokumentů patří v západní Evropě mezi služební povinnosti nejenom manažerů, ale také vyšších státních úředníků. Pokud se mi podařilo zjistit, tak žádná podobná zpráva o stavu světa ze středoevropské perspektivy nevychází nejenom u nás, ale rovněž v Polsku, Maďarsku či na Slovensku. Důvod je pravděpodobně dvojitý – nezáměr o záležitosti přesahující region a nedůvěra k podobným materiálům, které bývají zkresleny zájmy lobystických skupin.

Jeden z nejpropracovanějších a zároveň nejsrozumitelnějších dokumentů tohoto typu je každoroční zpráva Světového ekonomického fóra (World Economic Forum) jednoduše nazvaná *Globální rizika*. Plné znění této zprávy společně s dalšími navazujícími dokumenty je volně stáhnutelné na www.weforum.org (globalrisks). Vyjímčnost této studie je dána množstvím spolupracujících expertů, kterých je zhruba 500 i kvalitou organizací jako jsou např. Finanční služby v Zurychu, tedy institucí, které již z povahy své práce musí mít dobrý, politicky nezkrácený přehled o světě.

Zpráva Světového ekonomického fóra počítá s tím, že rizika přicházejí v celých skupinách, např. že dopad špatného počasí bude mít kombinovaný účinek na cenu a dostupnost potravin a tím i míru korupce a rozpad státní kontroly. Snaží se proto nalézt „problémová centra“ (gravity centres) a to v pěti oblastech, které budou dále popsány. Pro každou oblast je definováno deset nejdůležitějších

faktorů a každý z nich je pro přehlednost označen dvěma veličinami – pravděpodobností, že se v příštích deseti letech přihodí a očekávanou velikostí škody. Je užitečné číst i dřívější zprávy, protože rizika jsou stanovována na deset let dopředu, ale přesto se každým rokem poněkud proměňuje.

Obr. 2: Roznětkou sociálních nepokojů je stále častěji korupce. Padang Panjang, Sumatra
(zdroj: Václav Cílek)

Za globální rizika jsou považována taková rizika, která mají globální geografický dopad na více odvětví a vysokou úroveň ekonomického a sociálního nebezpečí. Není u nich jasné, kdy a jakým způsobem mohou přijít a rovněž jejich řešení vyžaduje mezioborový přístup. Rizika můžeme dělit na známá a neznámá (tzv. X-faktor) a zacházet s nimi podle velikosti či pravděpodobnosti.

Pořadí rizik podle pravděpodobnosti výskytu:

1. Vážná příjmová nerovnost („1 % lidí vlastní 50 % světového bohatství“)
2. Chronická fiskální nerovnováha (hodně dluhů málo příjmů)
3. Zvyšující se úroveň skleníkových plynů v atmosféře
4. Kyber-útoky
5. Krize z nedostatku vody

Pořadí rizik podle očekávané výše škod:

1. Zhroucení významné části finančního systému
2. Krize z nedostatku vody
3. Krize z nedostatku potravin
4. Chronická fiskální nerovnováha
5. Extrémní kolísání cen potravin a energií

Pokud se podíváme na šest dřívějších zpráv, tak mezi nejčastěji uváděnými riziky jsou finanční problémy, meteorologické a klimatické katastrofy a náhlé výkyvy cen ropy.

První případ: Semena Dystopie

Dystopie je opak Utopie. V Utopii je každý šťastný, v Dystopii se nejlepší úmysly mění ve stresující podmínky. To se týká zejména států, které dřív těžily ze ziskových stránek globalizace, ale dnes jsou ohroženy hlavně přelévající se finanční krizí. Semena dystopie se množí tím, že státy nezvládají nezaměstnanost mladých lidí, stárnutí populace a rostoucí nerovnost. Pro toto stádium je typická stupňující se frustrace, která je doprovázená možností rychlé veřejné mobilizace např. pomocí mobilních telefonů. Společenská smlouva, které jsme desítky let věřili, se začíná otrásat třeba již tím, že nebude na penze. Firmy potřebují kvalifikované pracovníky, ale ze škol vycházejí lidé s nehodícím se vzděláním.

V roce 2050 bude v městech žít asi 6 miliard obyvatel. Znamená to, že během této doby musíme postavit zhruba tolik domů jako za celou historii lidstva. Množství lidí nad 60 let roste tempem 2,6 %, což je víc než je demografický přírůstek. Za poslední dva roky přišlo následkem krize o práci 27 milionů lidí, ale mnohem víc pracuje na částečný úvazek či ve zhoršených podmínkách a bez naděje na kariéru. Mezinárodní organizace práce (International Labour Organisation) varuje před celou „ztracenou generací“. Všude na světě pociťují mladí, ambiciózní a pracovití lidé, že se nemohou ani prosadit, ani pokojně změnit systém. Nespokojenost se snadno stává roznětkou násilí. Problémem jsou i dluhy – průměrná západní domácnost dluží částku odpovídající 1,5 roku jejich celkové mzdy (GLOBAL RISK 2012 REPORT, World Economic Forum, www.weforum.org/reports/global-risks-2012-seventh-edition).

Obr. 3: Desetiletí tuniští chlápci si před měšitou hrají na demonstraci. Co budou dělat, až jim bude dvacet?

(zdroj: Václav Cílek)

Experti všude na světě se shodují v možnosti řešení, kterým je vhodné vzdělání mladých lidí – může to být i řemeslo či tzv. méně kvalifikovaná práce – a možnost, aby tito lidé bezpečným legálním způsobem odešli tam, kde jsou zapotřebí.

Druhý případ: Jak nebezpečná jsou bezpečnostní kritéria ?

Jako jeden z významných problémů byly identifikovány neočekávané důsledky regulace. Jedná se o situaci, kdy předpisy a zákony, které nás mají chránit, vytvářejí svá vlastní neočekávaná rizika. V březnu 2010 pokryl prach z islandské sopky část severní polokoule. Letiště byla uzavřena, což bylo zprvu vnímáno jako vhodné opatření. Jenže tisíce letů bylo zrušeno a na letištích uvízlo několik milionů pasažérů. Pod tlakem nezbytnosti a po několika pokusech se sopečným prachem se opět začalo létat, protože se ukázalo, že původní nařízení bylo příliš přísné. Jenže jaká byla alternativa? Nemít žádné předpisy a pak nechat pár letadel spadnout? Takto volný přístup by část lidí odradil od létání navždy a konečné ztráty leteckých společností by byly ještě větší.

Naštěstí v tomto případě byl tlak společností i pasažérů tak velký, že během několika dní došlo ke zmírnění normy a letadla opět začala létat. V méně viditelných případech s nižší publicitou však k nápravě alibistických a zbytečných příkazů, vytvořených buď z byrokratické svévole nebo proto, „aby mně nikdo nemohl soudit“ dochází mnohem později, anebo nikdy. Lékař nejenom léčí, ale také se musí starat o to, aby jeho postoj nikdo nemohl napadnout, což může pro něj znamenat víc než zdraví pacienta. Všichni známe situaci, kdy chybné řešení je formálně v pořádku.

Lékem na tuto neustále se rozšiřující nákazu přílišné regulace je způsob vedení, který je označován jako „předvídatavé řízení“ (anticipatory governance). Chybným či nepřesně stanoveným kritériím bezpečnosti se totiž v takto komplikované společnosti nelze vyhnout, ale je možné je rychle opravit. Proto je součástí regulačního mechanismu průběžné sledování výsledků a dojde-li k chybě i mož-

nost rychlé nápravy. Naproti tomu v mnoha evropských státech dochází k nápravě nebezpečných zákonů a pravidel až v měřítku 3 – 5 let. Dopad je dvojitý – škoda způsobená chybným rozhodnutím a neúcta k zákonu. Expertům Světového ekonomického fóra se však jednalo o víc než kritiku jednotlivých zemí – o upozornění, že kombinace globálně chybně nastavených regulací může vyústit v synergickou globální krizi.

Případ třetí: Temná strana propojenosti

V moderním světě se mění koncepce moci, která se posouvá z fyzického světa do virtuální oblasti, kde je nutné zachovávat určitou kyberprostorovou hygienu a zdravé digitální prostředí. Dnes je nějakým způsobem připojena k internetu třetina světové populace. Před deseti lety to bylo jen 8 % populace. Na světě existuje pět miliard mobilních telefonů a z toho do konce roku 2011 bylo prodáno 470 milionů chytrých telefonů. Internet rovněž dnes propojuje pět miliard různých zařízení jako jsou stroje v továrnách, čerpadla, klimatizace a zavlažovací systémy. Během několika příštích let bude na síti zhruba třicet miliard různých „věcí“. Mezi rokem 2010 a 2011 se množství kyber-útoků zvýšilo o 44 % a v samotných USA skoro o dvě třetiny (Global Risks 2012 Report, World Economic Forum, <http://www.weforum.org/reports/global-risks-2012-seventh-edition/>)!

Mezi mnoha experty panuje přesvědčení, že rychlý vývoj internetu zloduchy – ať již jde o nudící se adolescentní hackery, zloděje či politické manipulátory a vyděrače – poněkud zaskočil, ale přizpůsobují se situaci a vyvíjejí nové, mnohem účinnější útočné programy, se kterými budeme již brzy konfrontováni.

Případ čtvrtý: co se dělo po Fukušimě

Jedním z méně známých dopadů velkého východojaponského zemětřesení bylo uzavření automobilky v Detroitu, která nedostávala čipy vyráběné v japonské továrně poničené zemětřesením. Tato situace není nová, protože zemětřesení na Tajvanu v roce 1999 načas omezilo celosvětovou výrobu mobilních telefonů a podobná nehoda potkala japonský automobilový průmysl v roce 2007, kdy byla zemětřesením poškozena továrna na výrobu pístů do většiny druhů japonských automobilových motorů.

Na druhou stranu velké zemětřesení dobře přežil japonský obchodní řetězec „Lawson Stores“, který během pouhých čtyř dní obnovil 80 % svých služeb, což si natrénoval při zemětřesení v Kobe. Každá pobočka Lawson Stores dvakrát ročně vypracovává detailní krizové plány. Například obchody musí mít povinně bicykly, protože při minulém zemětřesení to byl jediný fungující dopravní prostředek. Obchody rovněž mají zásobu krizových balíčků a potřebného zboží. Jsou řízeny podle systému rozptýleného velení (distributed leadership), při kterém každý z pracovníků ví, co má při katastrofě dělat. Vychází přitom z předpokladu, že krize se nikdy nedá dopředu odhadnout, takže je mnohem výhodnější vytvořit síť informovaných, za sebe plně zodpovědných pracovníků, než proškolit několik skvělých krizových manažerů.

Při velkém východojaponském zemětřesení se plně osvědčila „rozptýlená“ strategie organizace podobné naší civilní obraně – Spojených sil Tohoku (Joint Task Force Tohoku). Základem její filosofie je operovat bez centrálního velení. Její členové se učí zacházet s velkou neočekávanou krizí „bez plánu, strategie, tréninku a zpravodajství“, jinými slovy fungovat uprostřed chaosu. Tyto decentralizované organizace jsou přirovnávány k mořské hvězdici, která přežívá, i když přijde o jedno své rameno. Lépe spolupracují s dalšími organizacemi a dobrovolníky, protože „nemají své rozkazy“.

V současném informačním prostředí se očekává, že vláda nejpozději během 24 hodin informuje o nastalé situaci. Povědomí o vážnosti havárie ve Fukušimě získali Japonci až čtvrtý den, kdy vláda USA doporučila svým občanům opustit 80 km široké pásmo kolem elektrárny. Fukušima ukázala, že lidé od vlády chtějí otevřený a čestný přístup a to i v situaci, kdy je nucena říct – litujeme, ale zatím

sami pořádně nevíme, co se děje. Britská vláda zavedla funkci hlavního vědeckého poradce (Chief Scientific Advisor) a doporučila jednotlivým ministerstvům, aby měly svého specializovaného vědeckého mluvčího. Musí se jednat o nezávislou, důvěryhodnou osobu, která při jakémkoliv problému jako byla kulhavka, klimatické extrémy či výbuch sopky opakovaně a pravidelně informuje veřejnost.

Rizikové oblasti

Experti Světového ekonomického fóra ve svých zprávách o globálních rizicích (GLOBAL RISKS, WORLD ECONOMIC FORUM 2012, <http://www.weforum.org/reports/global-risks-2012-seventh-edition>) identifikovali pět hlavních oblastí rizik.

- 1. Ekonomická sféra:** za nejméně rizikové jevy jsou zhruba ve stejné míře považovány nerovnoměrnost příjmů mezi chudými a bohatými občany, která vytváří něco, co by 19. století nazvalo „třídním bojem“ a nerovnováha mezi dluhy a příjmy a to jak na úrovni států, tak i domácností. O něco menší rizika se týkají volatility cen potravin a energií a opakujících se krizí likvidity.
- 2. Environmentální sféra:** nejzávažnější problém je vzrůstající koncentrace skleníkových plynů v atmosféře a neschopnost zvládat klimatickou změnu. S tím úzce souvisí narušení vodního hospodářství země a snižování úrodnosti půd. Rovněž ve městech pozorujeme nezvládnutou urbanizaci projevující se růstem okrajových čtvrtí. Mezi menší, ale stále ještě významná rizika patří nové kmeny bakterií odolných proti antibiotikům a možnost slunečních bouří, které naruší dopravu a komunikaci včetně výpadků bankomatů.
- 3. Geopolitická sféra:** tři závažné rizikové faktory se týkají koncentrované, cílené korupce, existence „křehkých“ států na pokraji rozkladu a terorismu. Další rizikovou oblastí je ztráta světové vlády či alespoň koordinace mezi státy, tak, jak ji kdysi v silnějších letech vykonávalo např. UNESCO nebo v menším měřítku NATO.
- 4. Sociální sféra:** vévodí jí dva faktory, na které si Evropa zatím nezvykla – nedostatek vody a nedostatek potravin. Většina expertů však pochází mimo Evropu, kde je tento problém pocíťován velmi intenzivně. Méně významná rizika jsou tak jako tak odvozená od nedostatku vody a potravin – náboženský fanatismus, nezvládnutá migrace lidí, zranitelnost vůči epidemiím, neschopnost poradit si se stárnutím populace.
- 5. Technologická sféra** má jedno hlavní riziko – kyberútoky a několik o něco méně pravděpodobných událostí, jako je zhroucení infrastruktury, masivní krádeže dat a dezinformační a manipulativní kampaně. Roste rovněž zranitelnost v zásobování minerálními zdroji a objevují se obavy z dopadů nanotechnologií.

Mezi neznámé či málo prozkoumané faktory patří například dopady genetických modifikací, ekonomická nevzdělanost či možnost sopečné zimy. Zprávy Ekonomického fóra jsou výmluvné v tom, že řešení věnují jenom jednu stranu. Možnosti řešení jsou naznačena v samotné formulaci rizik a v případových studiích. Zpráva jakoby říkala: „Jste rozumní lidé, teď o trochu lépe víte, jak to je se světem, tak s tím něco udělejte“. Mezi řádky však čteme zhruba toto sdělení: „Problémů je mnoho a jsou propojené. Celý svět se ocitá v nějakém novém režimu, na který je nutné reagovat posunem mentality a stovkami promyšlených velkých i drobných kroků, jejichž průběh musí být průběžně sledován a omyly pružně opravovány.“

OD ZAHRA NIČNÍ POMOCI K DOMÁCÍMU VYUŽITÍ

Dobrovolníci vyslaní do zahraničí získávají jednu důležitou vlastnost, kterou je znalost krizových prostředí. Klimatický vývoj v Evropě směřuje k rozkolísanému klimatu typu „povodně a sucha“. Rovněž roste nebezpečí cenových výkyvů, sociálních a etnických bouří a dalších ekonomických krizí, během kterých se řízení dosud normálně fungujícího státu či regionu posouvá stále víc do oblasti krizového managementu. Domnívám se proto, že dovednosti nabitě v zahraničí se stále víc budou hodit i v domácím prostředí, kde pravděpodobně nejlepším modelem je japonský způsob decentralizované ad hoc vytvářené organizace podobné jednak systému „Lawson stores“ nebo „Joint Task Force Tohoku“.

1. Zkuste popsat situaci po blackoutu v Bratislavě první den, třetí a desátý po úplném odpojení proudu (mobilní, spojení, čerpání vody, kanalizace, bezpečnost, sociální soudržnost, role dobrovolníků).
2. Zkuste popsat situaci v imaginární vesnici na východním Slovensku, kde v centrální části vsi žije 400 starousedlíků, ale romská osada za vsí má dnes již rovněž 400 lidí. Nezaměstnanost je vysoká, potraviny jsou drahé a do toho přijde delší suché období, které způsobí potravinovou nouzi. Co se bude dít a jak mohou pomoci dobrovolníci?
3. Odjíždíte na záchranou misi do jihovýchodní Asie postižené zemětřesením a tsunami. Jakou solární nabíječku na telefon a baterku si sebou vezmete? Jaký typ nástrojového nože budete volit – Leatherman, Gerber nebo třeba švýcarský vojenský nůž Hercules? Jaký keramický filtr na vodu si koupíte? Máte nepromokavé pouzdro na doklady?
4. Zkuste sestavit seznam třiceti věcí, které by každý Slovák měl mít doma pro případ přírodní katastrofy. Inspirovat se můžete např. americkými webovými stránkami typu „50 tools everybody should have“.
5. Představte si humanitární katastrofu v Egyptě doprovázenou rabováním, vypalováním kostelů a násilím. Budete chtít těm lidem pomoci a některé z nich trvale přesídlit na Slovensko. Vyberete si Kopty, protože jsou křesťané, lépe se integrují do naší kultury a mnozí jsou vzdělaní lékaři a ekonomové. Budete mít zájem hlavně o mladší, kvalifikované lidi, ale v tom okamžiku narazíte na pravidla politické korektnosti i obecné demokracie týkající se rovnosti lidí. Jak zdůvodníte v podstatě diskriminační opatření, že chcete právě Kopty a ne muslimy? (podotýkám, že část mé rodiny jsou muslimové)

Závěrečný citát:

„Největším překvapením celého mítinku bylo to, že si nikdo z nás nedovedl představit žádný přirozený mechanismus, který by zastavil vývoj vedoucí k novému klimatickému systému.“

Jonathan Overpack, dlouholetý výzkumník arktické oblasti, řekl po návratu z klimatického sympozia v Grónsku

Literatura:

KOHOUTEK, T., ČERMÁK, I. (eds.), 2009: Psychologie katastrofické události. Academia, Praha. 372 s.

PERIN, P., B. et al., 2008: Voices from the Post-Katrina Ninth Ward: An Examination of Social Justice, Privilege and Personal Growth. Journal for Social Action in Counseling and Psychology 1,2, 48-61.

www.weforum.org/reports/global-risks-2012-seventh-edition

Odporčená literatura:

BÁRTA M., KOVÁŘ, M. (2011): Kolaps a regenerace. Cesty civilizací a kultur. 814 pp. Academia. Praha. Základní sborníková kniha o vývoji civilizací v přechodných dobách.

BANERJEE, A., DUFLU, E., 2011: Poor Economics, rethinking poverty & ways to end it. Vydal PublicAffairs. 320 pp. Kniha o chudobě získala cenu listu Financial Times.

CÍLEK, V., 2006: Tsunami je stále s námi. Eseje o klimatu, společnosti a katastrofách. Alfa Publishing. Praha. 256 pp. Kniha o tom, že krize a katastrofy jsou součástí života.

CÍLEK, V., ed. a kol., 2012: Tři svíce za budoucnost. Novela Bohemica. Praha. 356 pp. Kniha třiceti autorů pojednává o „konci světa“ a jak jej přežít a to z pohledu filosofie, ekonomiky a praktického života. Obsahuje velice užitečný seznam literatury a webů na téma „family preparedness“.

HARTFORD, T., 2011: ADAPT. Why success always starts with failure. Farrar, Strauss and Giroux. 320 pp. Důležitá kniha o tom, jak je možné se přizpůsobit proměňujícím se podmínkám, jedna z ekonomických knih roku, viz též vlivný blog: Marginal revolution.

KOL., 2010: Natural Hazards, unnatural disasters. The economics of Effective prevention. The World Bank. Executive summary in www.worldbank.org. Důležitá práce pro ekonomy, summary se dá stáhnout zadarmo.

KOL., 2003: Stavby a jejich odolnost proti povodním, Sekurton, Písek. 140 pp. Někdy je třeba žít i v zaplavovaných oblastech.

KOVÁŘ, M., 2004: Ochrana před povodněmi, nakladatelství TRITON, s.r.o. 160 pp. Velmi dobrý popis, jak mohou dobrovolníci fungovat v prostředí, které jim nevěří.

SCHWARTZ, G., NICHOLSD, J.J. eds., 2010: After Collapse. The Regeneration of Complex Societies. The University of Arizona Press. Tuscon. 320 pp. Sborník zabývající se regenerací společnosti.

SOROKIN, P. A., 1968: Man and Society in Calamity: The Effects of War, Revolution, Famine, and Pestilence upon Human Mind, Behaviour, Social Organization and Cultural Life, Greenwood Publishing Group. 220 pp.

YERGIN, D., 2011: The Quest: Energy, Security and the Remaking of the Modern World. Penguin Press. 360 pp. Je to sice kniha o energetice, ale protože ta podkládá celý svět, tak se závěry o nové energetické situaci světa promítají do celého života. Změny cen ropy nás ovlivní víc než výměna jedné politické strany za jinou.

Tomáš RYŠKA

Tomáš Ryška je sociální antropolog a ekonom. Uskutečnil dlouhodobý, multi-sited, etnografický výzkum v jihovýchodní Asii, kde se věnoval problematice mezinárodního rozvoje. Od roku 2001 strávil v terénu téměř tři roky. Svoji disertační práci *Enterprising Faith: Ethnography of Faith-Based Development in Contemporary Thailand* napsal na University of California - Berkeley. V disertační práci rozvíjí Foucaultovu perspektivu na případu sociálních změn v Thajsku za užití konceptů biopolitiky, governmentality a „technologií já“. Je autorem knihy *Svět bílého boha: příběh moci bezmocných* a několika dokumentárních filmů pro Českou televizi a soukromou produkci. Za svoji filmovou tvorbu získal řadu mezinárodních cen, např. Grand Prix na Ruském filmovém antropologickém festivalu (ruská Akademie věd) či na mezinárodním filmovém festivalu Ekofilm. Jeho filmy se zařadily do „special selection“ Evropské asociace sociálních antropologů (EASA) nebo mezinárodního filmového festivalu vizuální antropologie ASTRA. Mezi lety 2005 a 2012 zastával pozici ředitele mezinárodní nevládní organizace UWIP (United World of Indigenous Peoples). Své aktivistické „já“ nyní investuje do výuky antropologie a práce se studenty. Pevně věří v tradici etnografického výzkumu. V současné době působí na Katedře sociálních věd Filozofické fakulty, Univerzita Pardubice.

7)

*Imaginace pomoci,
rozvoje a humanitarismu*

Cesta do pekla je dlážděna dobrými úmysly.

7) Imaginace pomoci, rozvoje a humanitarismu¹

„[...] musíme se pustit do nového smělého programu, jenž povede k tomu, že užitek z našeho vědeckého pokroku a industriálního vývoje bude sloužit prospěchu a růstu nerozvinutých oblastí.

Více než polovina lidí ve světě žije v podmínkách blížících se bídě. Mají nedostatek jídla. Jsou obětmi nemoci. Jejich ekonomický život je primitivní a ustrnulý. Jejich chudoba představuje znevýhodnění a hrozbu pro ně i pro prosperující oblasti.

Poprvé v dějinách má lidstvo k dispozici znalosti a dovednosti, které mohou zmírnit utrpení těchto lidí.” (inaugurační projev prezidenta Spojených států amerických, Harryho S. Trumana, ze dne 20.1.1949).

Před více než šedesáti lety, nedlouho po ukončení druhé světové války, pronesl americký prezident Harry Truman svůj legendární inaugurační projev. V něm představil program na pomoc světu nazvaný Slušné zacházení, který zahájil novou éru vnímání a řešení záležitostí ekonomicky méně úspěšných zemí. Tento ambiciózní záměr spatřoval nezbytné podmínky pro zbytek světa v úsilí dosáhnout ‘vyspělé’ společnosti ve vysoké míře industrializace a urbanizace, v technologizaci zemědělství, prudkém růstu materiální produkce a životní úrovně a široce rozšířeném přijetí moderního vzdělání a kulturních hodnot. „Pro Trumana představoval kapitál, věda a technologie hlavní ingredience nezbytné k naplnění takto masivní revoluce. Pouze tímto způsobem mohl být Americký sen míru a hojnosti rozšířen mezi všechny lidi na této planetě”, píše ESCOBAR (1994:4). Tehdy, obrazně řečeno ze dne na den, začal západní svět nahlížet na zbytek světa prostřednictvím nových brýlí. Zatímco jsme si naši nadřazenosti byli vědomi již dlouho, pocity plynoucí z představ spojených s pomocí “zaostalým”, zdály se být povznášející. Právě tento povznesený, nadřazený postoj definoval vztah mezi bohatým Západem a těmi “druhými” již dlouho. V souladu s evolucionistickou logikou byl zbytek světa zaostalý v porovnání se zeměmi Západu, které představovaly samý vrchol na pomyslné ose rozvoje. S koncem 20. století se však mělo mnohé změnit.

Sedmdesátá léta byla provázána celosvětovou hospodářskou krizí, která se v industriálních zemích podílela na deziluzi z ekonomického rozvoje a úspěšného konceptu sociálního státu. **Osmdesátá léta** následně přinesla novou společenskou atmosféru ve znamení klasických ekonomických teorií. Teorie ‘volné ruky trhu’ Adama Smithe se stává hlavním intelektuálním řešením ekonomických problémů. Britská ministerská předsedkyně Margaret Thatcherová se nechává v průběhu interview pro časopis Woman’s Own slyšet, že cosi jako „společnost“ neexistuje a odpovědnost byla přenesena na bedra jednotlivce (KEAY 1987). Úspěch či neúspěch člověka se pod tíhou neoliberalismu stává výlučně výsledkem jeho snahy a vynaloženého úsilí. V rámci logiky “blame the victim” jsou přehlížena strukturální znevýhodnění, kterým jsou někteří sociální aktéři odsouzeni čelit.

Ruku v ruce s výše uvedenými změnami, ve kterých hráli prim ekonomická liberalizace, volný obchod a otevřené trhy, privatizace či deregulace, vstoupily na scénu **nevládní organizace** (NGO). Neoliberalní snaha přenést sociální a ekonomickou odpovědnost veřejného sektoru do privátních rukou se tak projevila také na poli rozvoje. Malé, efektivní instituce s nízkými provozními náklady, přítomné v samotném centru dění, jak o nich mnozí smýšleli, obsadily nejvyšší pozice aparátu mezinárodní rozvojové pomoci. Došlo tak k významným změnám rozvojové politiky, které vedly ke snížení role států a větší roli nestátních agentur. Nevládní organizace získaly důvěru donorů, že právě ony zajistí lepší životy potřebným. Vlády je začaly pověřovat rozvojovými aktivitami, a zbavily

1) Tato esej vychází z textu připraveného pro projekt RESAREAS realizovaného Ústavem mezinárodních vztahů.

se tak odpovědnosti za problémy, které rozvojové snahy přináší. Osmdesátá a devadesátá léta bývají označována jako „dekáda nevládních organizací“ (HEARN 2002). Právě ony tehdy získaly moc a již v roce 1989 přispěly na „pomoc třetímu světu“ více než Světová banka (EDWARDS, HULME 1994).

„Vládní úředníci jsou si vědomi, že největší NGOs poskytují více pomoci než některé dárcovské vlády. NGOs působí ve více zemích než mnoho vlád a dostává se jim více důvěry ze strany daňových poplatníků než vládním rozvojovým agenturám. Skutečně, některé NGOs mají projekty s většími rozpočty než ministerstva vlád, se kterými spolupracují,“ uvádí SMILIE, MINEAR (2004). Mezi nejvlivnější organizace dnes patří ty, jejichž přístup k rozvoji je založen na náboženské víře. Dnes se jim již neříká „misie“, ale „Faith-Based NGOs“². Světová banka v roce 2009 vyzývá k větší spolupráci s náboženskými rozvojovými organizacemi (WORLD BANK 2009; UK Department for International Development), aniž by kdokoli blíž věděl, co jsou tyto organizace vlastně zač a jaké jsou jejich praktiky (BORNSTEIN 2005; BRADLEY 2009; CLARKE 2007; HEARN 2002).

O rozvoji již bylo napsáno mnoho. Existuje velké množství textů, jež se zabývají rozvojem za použití různých přístupů a metod. Řada prací ovlivněná marxistickou ideologií využívá politicko-ekonomický rámec, aby zdůraznila historické důsledky vykořisťovatelských koloniálních trhů na místní politické entity a ekonomiky (např. AMIN 1976; HYDEN 1980; RODNEY 1974). Byl popsán diskurz kultury rozvoje (např. ESCOBAR 1995; FERGUSON 1994) a můžeme číst práce kritických ekonomů jako např. EASTERLY (2006). Odborná literatura věnující se „rozvoji“ bývá až příliš často rozdělena ostrými ideologickými hranicemi do dvou základních táborů. Na jedné straně stojí příznivci rozvojových aktivit, kteří ji považují za součást důležitých snah boje proti chudobě, zlepšování životní úrovně nebo další verze pokroku (např. MORSS 1976, MYRDAL 1957, ROBERTSON 1984, SACHS 2006, COLLIER 2008). Pro tyto autory představují rozvojové organizace nástroj prospěšných změn. Důvodem k analýzám rozvoje a jeho nositelů je snaha odhalit slabá místa těchto snah, zabránit selhání a přispět k maximálnímu úspěchu. V tomto typu literatury se autoři vždy snaží odhalit, co se nezdařilo, proč a jak tomu předejít. Druhý přístup ke konceptualizaci rozvoje bývá kritický a vychází z neomarxistických teorií a teorií závislosti (např. HEATLEY 1979, LAPPE, COLLINS 1979, EASTERLY 2007). Smysl rozvoje spatřuje ve zneužívání a vykořisťování prostřednictvím začleňování nových území do světového systému, zabraňování zásadních sociálních změn, podplácení národních elit, atd. **Rozvoj** v tomto pojetí nepředstavuje nástroj ke zlepšení životních podmínek a k potírání chudoby, ale je naopak jeho překážkou. LAPPE, COLLINS (1979) tvrdí, že chudoba není daný fakt nebo důsledek globálního nedostatku, ale pouhý symptom nerovných vztahů moci. Mezinárodní rozvojové projekty z podstaty nedosahují významných změn v politických a ekonomických strukturách, které by mohly pomoci chudým, a proto není možné očekávat, že by rozvojové projekty pomohly vymýtit chudobu, jelikož ve skutečnosti posilují systém, který chudobu způsobil. Rozvoj tedy nepomáhá hladovým, tak jak by měl, ale pouze posiluje mocné. „Argument je stále postaven na politicky naivní otázce: ‘Pomáhají skutečně rozvojové projekty chudým lidem?’ Pozornost je tedy věnována tomu, co projekty dělají, ale pouze proto, aby bylo poukázáno na jejich neúspěch“, píše FERGUSON (1994:12). HEYER tvrdí, že zkušenost ukazuje „málo důkazů pro předpoklad, že rozvojové projekty vedou ke zlepšení blahobytu rurální populace a už vůbec ne vesnických chudých“ (1981:10).

Co nás přivedlo k momentu, kdy starost a péče o cizí lidi hraje tak významnou společenskou roli? Jak je možné, pokud zkušenost ukazuje, že naše snaha pomáhat druhým nepřináší očekávané výsledky, máme tak velkou potřebu v těchto aktivitách pokračovat? To, nad čím bych se chtěl na následujících stranách zamyslet, se pojí s otázkou: Co nás motivuje k tomu, abychom pomáhali druhým? Jaké mechanismy a morální ekonomie nás přivádí k jednání, při kterém se dobrovolně dělíme o náš majetek s lidmi, které neznáme a nikdy jsme neviděli? V souladu s tradicí sociální antropologie budu svůj argument demonstrovat etnograficky, na příkladu křesťanského dětského domova New Life v severothajském městě Chiang Rai.

2) Directory of Faith-based Organizations, Světová banka, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/PARTNERS/EXTDEVDIALOGUE/0,,contentMDK:22363829~pagePK:64192523~piPK:64192458~theSitePK:537298,00.html>

Globální humanitarismus v novém plášti

“Morální sentimenty se staly esenciální silou dnešních politik. Podněcují své diskurzy a legitimizují vlastní praktiky, především tam, kde se tyto diskurzy a praktiky soustředí na znevýhodněné a dominované, ať již doma či na vzdálenějších místech”, píše francouzský antropolog FASSIN (2012:1) o současné tváři humanitarismu. ‘Morálními sentimenty’ má na mysli emoce vedoucí naši pozornost a zájem k utrpení druhých. Tyto emoce následně motivují naše jednání a nutí nás, abychom lidem v nouzi pomohli. Soucit, pomoc či zodpovědnost ochraňovat druhé se staly klíčovou součástí dnešního jazyka. Právě tyto a podobné termíny obklopující hodnoty a ideje humanitarismu vymezují témata a přisuzují významy činěným rozhodnutím. Ať se jedná o povodně v České republice, potlačování lidských práv na Západní Papui, chudobu horských dětí v severním Thajsku, epidemii HIV/AIDS kdesi v Africe nebo potíže imigrantů do Francie, potřeba intervence je artikulována ‘humanitárním důvodem’ (FASSIN 2012). Stejně tak jako obhajoba bombardování Kosova. ‘Humanitární bombardování’, tento ironický oxymoron přisuzovaný Václavu Havlovi, se stal symbolem dnešních vojenských intervencí (západními hlavami států opakovaně označovaných jako humanitární války) vedených z čistě humanitárních důvodů. Přestože myšlenky spojené s péčí o potřebné nejsou zdaleka novým fenoménem, humanitární diskurz, jenž se stal součástí našich světů a více či méně přímo řídí naše jednání, touhy, představy, nálady i praktiky, je pro současnou společnost specifický. Právě humanitární diskurz konstruuje pocity potřeby pomoci a péče, který se zrcadlí v jasnými konceptuálními konturami rámovaných intervencích a mechanismech kapitálem řízené neoliberální tržní ekonomiky, představuje zcela specifický moment současné historie.

Těžko si představit, že by příběhy vojáků v průběhu první světové války byly nabízeny televizním divákům po celém světě v přímém přenosu způsobem, který od devadesátých let minulého století, respektive od války v Perském zálivu, představuje očekávaný standard mediálního zpravodajství³. Podobně absurdní se může jevit situace, ve které by univerzitní studenti v 17. století dobrovolně, na vlastní náklady, odcestovali do některé z kolonií pečovat o nemocné a potřebné domorodce a přitom veškeré náklady spojené s cestou, pobytem a prací hradili kanceláři koloniální správy z vlastních úspor. Právě tak, jak dnes činí tisíce humanitárních dobrovolníků. Jen o málo snazší může být představa kampaně na pomoc sirotkům v předviktoriánské Anglii, která by přilákala zájem a soucit veřejnosti do takové míry, až by rodiny (s pocitem uspokojení) sponzorovaly cizí, potřebné děti, se kterými by se nikdy nesetkaly, přičemž by jim zajistily ubytování, jídlo, zdravotní péči, šaty a vzdělání. Tento požadavek na čtenářovu imaginaci, který žádá po jeho fantazii spojení historických událostí s dnešními praktikami humanitarismu, se může jevit až příliš absurdním. Absurdita však nemusí být zakotvena pouze v dramatickém vývoji technologií, které dnes výše zmíněné aktivity a praktiky umožňují.

Propojení světa, kterého jsme v posledních dekadách svědky, umožnilo širokým vrstvám populace téměř ve všech koutech Země levné, rychlé a dostupné přesuny lidí, myšlenek, zboží či nálad. Imaginace výše zmíněných historických momentů ovšem ukazují více než historicky unikátní technologické posuny. Otevírají před nás otázky či pole k přemýšlení nad tím, nakolik myšlenky, představy a pocity plynoucí z reprezentací problémů globálního Jihu, mohou nabírat zcela odlišných významů v prostředí Severu. Jaké mohou mít aplikace Severního pohledu důsledky na Jih, nakolik problematická je představa dnes tak samozřejmě přijímaných lidských citů nebo zda s nimi související intervence jsou opravdu obecnými způsoby odpovědi na lidské utrpení.

Stále častěji jsme svědky humanitárních aktivit realizovaných globálními celebritami. Prostřednictvím mediálního zpravodajství se dozvídáme, že hollywoodská superstar Angelina Jolie, ambasadorka dobré vůle UNHCR (Úřad vysokého komisaře OSN pro uprchlíky), adoptovala děti ze sirotčinců v Kambodži a Etiopii, sledujeme komplikace legendární zpěvačky Madony při snaze o adopci chudé holčičky z Mallawí, zatímco se na nás z televizních obrazovek a časopisů usmívá

3) Diváci se stávají svědky záběrů válčení, především odosobněných záznamů naváděných raket nebo nočních bojů, zatímco jsou ušetřeni pohledů na umírající vojáky a civilisty.

mezi černými dětmi bělostí zářící celebrita. Jsme svědky lidského dobra a lásky, které se materializují v altruistické pomoci chudým, africkým dětem⁴. Televizní stanice MTV zve diváky na jednu z dalších verzí legendárního koncertu Live Aid, konaného v osmdesátých letech minulého století na podporu hladomorem zasažené Etiopie, přičemž populární hudebník Bono společně s ekonomem Jeffreyem Sachsem (autorem bestselleru *The End of Poverty*, pro který psal populární zpěvák předmluvu) slibuje divákům konec světové chudoby. Po boku pohledných, slavných a úspěšných osobností showbusinessu získává humanitarismus společensky atraktivní image, která láká zájem a pozornost široké veřejnosti podobně jako výrobky, kterým populární celebrity propůjčují svoji tvář. Z utrpení, soucitu a pomoci se stávají populární témata hodná pozornosti nejen mladých.

Obr. 1: Akhaská vesnice,
Luang Namtha, Laos
(zdroj: Tomáš Ryška)

Jako student a později také jako vyučující jsem si často všímal těsného vztahu mezi neziskovým sektorem a studenty antropologie. Mladší studenti bakalářských programů mnohdy touží po zapojení do humanitárních aktivit, aniž by disponovali hlubším porozuměním či orientací ve službách a programech různých organizací. Studenti magisterských a doktorských programů již mají poměrně často přímou zkušenost se spoluprací s některou z četných NGOs a nežádka mají v úmyslu ve svých aktivitách pokračovat, i když si v mnoha případech dokázali vytvořit určitý kritický nadhled. Tato generace je více či méně okouzlena motivy míru a lásky a motivována nezkrtnou snahou podílet se na aktivitách směřujícím k těmto ušlechtilým cílům. Ať se již jedná o vzdělávání chudých dětí kdesi vysoko v Himalájích, práci se somálskými běženci, kopání studen a stavby vodovodních systémů v Laosu nebo pomoc lidem zasaženým vlnou tsunami na Sri Lance, jejich fascinace je natolik silná, že jsou ochotni za svoji dobrovolnou pomoc dobrovolně zaplatit. Ve stejnou chvíli jsme svědky mistrně řízených globálních konzumních praktik, které kombinují snahy o snižování chudoby, boj proti HIV/AIDS či "Vzdělání pro všechny" (World Bank) s čistě obchodními praktikami. Jak jsme informováni, pomoc bližním není o mnoho náročnější než pouhé kliknutí tlačítka myši, odeslání dárcovské SMS, vytažení kreditní karty nebo nákupu vhodného zboží. Žijeme v době 'kulturního kapitalismu', který nám nabízí přímou "volbu" rozšířit naše spotřebitelské uspokojení o uspokojení, které je zakódováno ve vlastní spotřebě nebo lépe v produktech, které jsou předměty naší spotřeby. Můžeme tedy společně se Slavojem Žižekem (<http://www.youtube.com/watch?v=hpAMbpQ8J7g>) sledovat, jak fair-tradeový šálek kávy Starbucks či botky firmy Toms snižují světovou chudobu, jak se výrobky firmy Body Shop pozitivně podílí na enviromentálních praktikách nebo jak elegantně dokáže iPod bojovat s epidemií HIV/AIDS.

4) Ve stejnou chvíli se "material girl" stává středem diplomatického konfliktu, při kterém ji prezident Mallavi obviňuje ze zneužívání humanitárních činů pro osobní publicitu, zveličování charitativních úspěchů a nedodržení slíbeného projektu na výstavbu nové, moderní dívčí školy v hodnotě 10 milionů liber (<http://www.dailymail.co.uk/news/article-2308382/Madonna-Malawi-When-adopted-children-posed-saviour-So-President-accused-patronising-arrogance.html>).

Dobrovolnictví, respektive popularita, které se dnes těší, představuje další z příkladů historicky unikátní tváře humanitarismu. Jak demonstruje příběh George Orwella (respektive jeho dobrovolnická kariéra ve Španělsku, kde působil v milicích *Workers Party of Marxist Unification*) pomoc obětem konfliktů a útlaku bývala realizována zejména prostřednictvím politického či armádního úsilí. Dnes, na rozdíl od minulých let, bývá dobrovolnická práce realizována prostřednictvím různorodých humanitárních organizací a tzv. *advocacy groups*. Pod vlivem médií, pop celebrit, nevládních organizací a obchodních společností dochází také k zásadním posunům v jejím významu a praxi. Z pomoci bližním se stala žádaná atrakce, a to natolik, až jsou za ni zájemci ochotni zaplatit. Podobně jako za návštěvu safari nebo za trek do hor s místním průvodcem. Přímá zkušenost s utrpením a pomocí se stala obchodním zbožím, které podléhá pravidlům kapitálem řízené tržní ekonomiky. Vysoký zájem o dobrovolnou pomoc tak nabídl řadě organizací zcela novou možnost generování finančních zdrojů - příjem z dobrovolnictví.

Obr. 2: Akhaské dívky, Muang Long, Laos
(zdroj: Tomáš Ryška)

K novým formám konceptualizace lidského utrpení nezůstaly imunní ani sociální vědy. Ba právě naopak. Humanitární diskurz, jenž spolukonstruuje jedinečné formy dynamik, je podporován a rozvíjen veřejnými orgány a soukromými skupinami, které vytváří reprezentace světa, zatímco jim sociální vědy nabízí autoritu spojenou s jejich teoretickou reflexí a empirickým výzkumem. Právě prostřednictvím legitimizace ze strany politiků a vědců se určité pohledy upevňují a jsou postupně považovány za samozřejmé. „Nerovnost je nahrazena vyloučením, nadvláda se mění v neštěstí, nespravedlnost je artikulována jako utrpení, násilí je vyjadřováno termíny trauma“, píše FASSIN (2012:6). Praktiky intelektuálů a výzkumných pracovníků, jež překládají sociální realitu do nového jazyka soucitu, ovlivňují epistemologické i psychologické vnímání a praktiky dnešní společnosti. Jako součást světa, na jehož posunech se aktivně podílí, nejsou ani oni ušetřeni vlivů technologií (FOUCAULT 1988, DEAN 2009), které „humanitární vláda“ uplatňuje na dnešní společnost. Jazyk a konceptualizace sociálního utrpení, exkluze, trauma či neštěstí se v posledních letech staly součástí mnoha výzkumů, studií a vědeckých publikací (např. SCHEPER-HUGHES 1995, BOURGOIS 1996, BOURGOIS, SCHONBERG 2009, WACQUANT 2009). Tato dnes běžná a mnohými žádaná součást sociovědního myšlení, propojila udělování akademického uznání s novým politickým diskurzem.

“Když uviděl zraněného, bylo mu ho líto”, čteme v podobenství Lukáše (10:30-37). Dobrý samaritán evangelia je pohnut v momentě, kdy vidí ležet u cesty zbídačeného nebožáka. Ošetří mu zranění, najde mu střechu nad hlavou a zaplatí péči. Toto podobenství žíví paradigma soucitu, tak samozřejmé pro západní morálku. Jak ovšem píše BORNSTEIN (2011), bylo by nesprávné domnívat se, že tato doména křesťanské doktríny starosti o neštěstí druhých, je výsadou křesťanství. Kořeny humanitarismu lze nacházet v různých náboženských filozofiích a praktikách. Vedle charitativního řádu Matky Terezy je možné zmínit například islámský zekat, humanitární hnutí Mahayana Buddhist nebo hinduistický dán,

kteře se soustředí na péči o duši a duchovní službu v pozemském, materiálním světě. Byť smyslem mé úvahy není přinést přehled historických kořenů humanitarismu, neodpustím si zmínit formy utrpení, které na sobě páchají nositelé různých náboženství jako součást či projev upřímné víry. "Bylo vám totiž dopřáno, abyste v Krista nejen věřili, ale také pro něho trpěli", káže BIBLE (Filištinským, 1:29). Artikulace lidského utrpení jako duchovní nerovnováha nabízí trpícím možnost kosmologického vysvětlení či dokonce okamžitou úlevu. Pro poskytovatele pomoci založené na náboženské víře však zároveň může, jak ukáží prostřednictvím etnografického příkladu křesťanského domova pro děti z hor severního Thajska, představovat cestu k šíření vlastní víry. "Já sám přece vím, jak o vás přemýšlím, praví Hospodin. Mám v úmyslu váš prospěch, a ne neštěstí; chci vám dát budoucnost a naději. Když budete ke mně volat a přicházet ke mně s modlitbami, já vás vyslyším. Budete mě hledat a najdete mě, když mě budete hledat celým srdcem. Dám se vám najít, praví Hospodin, a přivedu vás zpět ze zajetí", poskytuje Jeremiáš naději potřebným (29:11-14). S jistou dávkou provokace tak může být lidské utrpení vnímáno jako příležitost k duchovní očistě či dokonce k "věčné spáse".

Myšlenky, které nabízím v tomto textu, se rodily a formovaly nejen prostřednictvím samotných výzkumných aktivit, jež jsem v uplynulých letech realizoval. Prezentované argumenty se utvářely jako souhra řady různorodých prožitků a zkušeností, mezi kterými sehrávala nemalou roli víceletá zkušenost s fungováním a působením aktivit humanitárních projektů, na kterých jsem se aktivně podílel⁵. Souhry těchto prožitků a zkušeností mě postupně vedly k uvědomění, že humanitarismus v jeho dnešních podobách je až příliš často o málo více, nežli "navoňená zdechlina"⁶. Nemám nyní na mysli mocenské nerovnosti mezi dárci a poskytovateli pomoci, které jsou maskovány slovníkem jejich nositelů, ve kterém se humanitární "pomoc" mění na "spolupráci". Nesnažím se ani poukázat na záměry a úmysly, které vedou nositele dobra k jejich jednání. Spíše se zamýšlím nad samotnými podmínkami sociálních vztahů, které se utváří mezi různými účastníky těchto aktivit. Aniž bych pochyboval o zájmech či motivech nositelů humanitárních iniciativ, pomoc potřebným vylučuje možnost reciprocity⁷. Podle MAUSSE (1999) je právě vzájemná reciprocita mezi sociálními jednateli tím, co vytváří společenskou rovnováhu. **Poskytovaná pomoc** (byť nestranná, bez očekávané odměny) propojuje příjemce s mecenášem a klade na příjemce darované pomoci reciproční závazek zpětného daru. Byť se může jednat o "pouhý" závazek příjemce podělit se o svůj životní příběh, častěji jde o změnu (rozuměj nápravu či zlepšení) životního stylu a jednání. Vztahy mezi příjemci a poskytovateli pomoci jsou tak definovány podmínkami, ve kterých zůstává vzájemná směna hluboce nerovná. "Tudíž, pokud je součástí nárůstu soucitu nadvláda, je to spíše objektivní než subjektivní (a dokonce se ani subjektivní nemusí stát). Tato asymetrie je více politická než psychologická: kritika soucitu je nezbytná ne z důvodu nadřazeného postoje, který je jeho součástí, ale protože vždy předpokládá vztah nerovnosti ... Pokud je soucit uplatňován ve veřejném prostoru, je proto vždy zaměřen ze shora dolů, od mocnějších ke slabším, křehčím, zranitelnějším - vůči těm, kteří mohou být obecně utvářeni jako oběti čiré víry", tvrdí FASSIN (2012:4). Na tomto základě, čerpaje z Foucaultových myšlenek, zavádí koncept "humanitární vlády", který do současných politik zavádí morální sentimenty (FASSIN 2012:1).

Při svých přednáškách na College de France mezi lety 1979 - 1980, nazvaných *Government of the Living* argumentuje Foucault, že "vláda" sestává z "technik a postupů navržených takovým způsobem, aby řídila chování člověka", přičemž hovoří o "vládě dětí, duší či svědomí, vládě domácnosti, státu či sebe sama." (2007:154). "Vládu" je podle Foucaulta potřeba chápat v širším smyslu jako soubor postupů a jednání zavedených k řízení a regulaci lidí, ať se již jedná o státní intervence, místní správu, mezinárodní orgány a politické instituce obecněji. Fassinův koncept "humanitárního diskurzu"

5) Pro detailnější popis historií, jež formovaly moje habituální dispozice, odkazuji na kapitolu Spojující se body aneb pokus o etnografii jinakosti (RYŠKA 2013) v kolektivní monografii *Etnografie: improvizace v teorii a terénní praxi* (STOCKELOVÁ, ABU GHOSH 2013).

6) Oliviero Toscani používá tuto metaforu v souvislosti s reklamou (TOSCANI 1996).

7) Problematické reciprocity mezi antropologem a jeho výzkumnými partnery se obšírněji věnuji v článku *Angažovaná antropologie: Dar i jed* (RYŠKA 2011).

jde tedy za obvyklé vnímání spojené s pomocí v zemích třetího světa. "Totiž, humanitarismus se stal jazykem, který neoddělitelně propojuje hodnoty a city a slouží k definování a ospravedlnění diskurzů a praktik vládnutí lidským bytostem" (FASSIN 2012:2).

V další stranách se pokusím, na základě etnografického výzkumu, který jsem realizoval mezi lety 2001 a 2012 mezi účastníky projektů vedených křesťanskými organizacemi v severothajské provincii Chiang Rai, popsat dynamiky, které podporují 'humanitární sentiment', představují 'humanitární důvod', a tak umožňují získávat zájem a podporu k implementaci projektů mířených na lidi z hor Zadní Indie. Cílem následujícího textu je tak snaha etnograficky uchopit a demonstrovat humanitární vládu s jejími různorodými projevy, odhalit spletitost morálních ekonomii ovlivňujících jednání sociálních aktérů aktivně participujících na projektu křesťanského dětského domova New Life a jejich nezřídka odlišné conceptualizace v zemích globálního Severu a Jihu a tak přispět k antropologickým debatám obklopujícím problematiku humanitarismu.

Oslava

Venkovní prostor dětského domova New Life se postupně zaplňoval lidmi různých národností, věkových skupin či historií, které spojoval společný zájem o tuto křesťanskou rozvojovou organizaci. New Life toho dne slavil patnácté výročí své existence. Hosté postávali v menších skupinkách, aby více či méně nuceně konverzovali. Každá skupina představovala vlastní, specifické množiny zájmů a motivací. Jak jsem pozoroval lidi stojící okolo, nositelé těchto různorodých a nezřídka odlišných zájmů a motivací se drželi pospolu. Křesťanští humanitární pracovníci a misionáři se bavili s takovým nadšením, až jejich konverzaci prostupoval hlasitý smích. Thajští vládní úředníci postávali tiše bokem. Děti běhaly okolo, některé postávaly po boku zahraničních hostů a podporovatelů, kteří působili spíše nejistě, s rozpačitými úsměvy na tvářích. Ředitel domova, osmačtyřicetiletý Američan jménem John, pozoroval nervózně své zaměstnance, kteří dokončovali poslední přípravy, aby slavnost mohla začít, zatímco si vyměňoval přátelské pozdravy s významnými hosty. Pozornost médií upoutala malá skupinka bokem stojících členů horského etnika Akha v tradičních krojích, jejichž děti patřily mezi chovance domova.

Dveře budovy, která stála uprostřed areálu New Life a sloužila domovu jako kostel i místo pro každodenní lekce studia Bible, se konečně otevřely a hosté byli pozváni dovnitř. Zcela nově vymalovaný interiér tematicky zkrášlovaly fotografie patnáctileté historie dětského domova. Skutečnost, že jsem znal většinu dětí z fotografií, pro mě byla milým překvapením. Uvědomil jsem si, že jsem také součástí historie této rozvojové instituce. Hosté se postupně usazovali na židle dekorované bílými, slavnostními potahy. Podobně jako před chvílí venku, i zde si jednotlivé skupiny sedaly pospolu. Vládní úředníci a významní donoři zaujali místo v čele, akhaští rodiče naopak využili místa v poslední řadě, ostatní hosté se usadili uprostřed. Čelní stěnu prostorného interiéru zdobil velký dřevěný kříž a žlutá stuha s vyšitým sloganem '15th New Life Children's Home Anniversary'. Ceremonie začala zpěvem a modlitbami. Následovalo několik projevů.

První proslov přednesl zástupce thajské vlády, který dychtivě poděkoval vedení domova New Life za záslužnou práci pro chudé. Zdůraznil vládní snahu umožnit lidem z hor školní vzdělání a rozvoj, neopomněl poukázat na klíčový význam blízké spolupráce mezi domovem a thajskými úřady. Dalším řečníkem byl člen správní rady New Life. Poukázal na úžasnou práci, kterou domov vykonává pro potřebné a zdůraznil, že pokud by horské děti nezískaly příležitost, kterou jim New Life nabízí, neměly by příležitost získat vzdělání. Poslední projev byl v režii ředitele domova, Johna:

"Vy i já máme zodpovědnost vůči světu kolem nás. Po celém světě jsou skupiny lidí, zejména děti, vystaveny utrpení. [...] Většina dětí, které jsme mohli přivítat v našem domově, jsou sirotci nebo děti v ohrožení. Jejich rodiče jsou narkomané, kteří nemají o vlastní děti vůbec žádný zájem. Některé děti viděly své rodiče umírat. Ostatní jsou ve vězeních za různou trestnou činnost. Někteří rodiče své děti dokonce prodali. Od prvního okamžiku, kdy

nám bylo požehnáno, abychom zahájili naši činnost, jsme dokázali zachránit mnoho dětských životů. Kromě lásky a péče, kterou ve svých domovech nikdy nepoznaly, získaly příležitost studovat. Vzdělání jim zajistí dobrou budoucnost. Pokud by neexistoval New Life, naše děti by neměly žádnou šanci získat vzdělání.”

Zatímco ředitel dojemně popisoval nešťastné osudy dětí, pozoroval jsem publikum. Některé starší dámy ze zámoří utíraly slzy malými kapesníčky, Thajci v prvních řadách nehybně seděli, zatímco misionáři za nimi pokyvovali souhlasně hlavami. Rodiče akhaských dětí seděli tiše vzadu. Jelikož většina proslavů byla pronesena v angličtině a zbytek v Thajštině v doprovodu anglicky mluvícího tlumočnicka, horší rodiče hovořící pouze jazykem Akha neměli možnost projevům rozumět. Zatímco se v představách okolo sedících posluchačů měnili ve zlá monstra, která dokážou vyměnit vlastní děti za televizi či v narkomany a kriminálníky, horší rodiče byli hrdí, že nyní jejich děti patří do světa, který jejich ratolestem zajistí zářivou budoucnost. Nebylo nic lepšího, co by mohli udělat pro blaho svých dětí, než jim zajistit příležitost vyrůstat v křesťanském domově, domnívali se. Seděl jsem po boku Akhaských rodičů a pozoroval dynamiku, která obklopovala tento paradoxní moment. Právě tehdy jsem si uvědomil, že zájmy každé z výše zmíněných skupin, byť mohou být vysoce protichůdné, vytváří synergií, která umožňuje dětskému domovu New Life úspěšně prosperovat.

Obr. 3: Hlava akhaské ženy s čepcem z laoského distriktu Muang Long, severolaoské provincie Luang Namtha. Přestože se vesnice, kde byla fotka pořízena, nachází od nejbližšího městečka cca dva dny chůze, mince z dob francouzské koloniální správy na „tradičním“ akhaském čepci je příkladem přesahů mezi „globálním“ a „lokálním“ (zdroj: Tomáš Ryška)

Etnografický moment oslavy výročí dětského domova New Life by nám měl posloužit jako odrazový můstek k zamyšlení nad tím, jak mohou jazyk a hodnoty humanitarismu vycházet ze zcela odlišných motivací, představ a zájmů a jak se odlišné morální ekonomie setkávají na poli humanitárního diskurzu. Jak ukážu v následujícím textu, humanitarismus, jakkoli může být globální, není jednoduše univerzální.

Stát, mezinárodní závazek a humanitarismus

Do šedesátých let minulého století neprojevaly státní autority o lidi z hor severního Thajska zájem. Většina vesnic ‘chao khao’⁸(lidí z hor) nebyla do první poloviny dvacátého století ani zahrnuta v thajském administrativním systému (STURGEON 1999: 2). Od roku 1960, kdy byl založen Výbor sociálního zabezpečení horských kmenů, byly horské etnické skupiny opakovaně obviňovány z kácení lesů, výroby opia, obchodu s drogami a dokonce byly označovány za riziko národní bezpečnosti. Frekvence těchto obvinění postupně rostla a stala se součástí mediálního zpravodajství a běžného myšlení většiny thajské populace. Generálporučík Ruamsak

⁸ Označení horských minorit jako chao khao jde ruku v ruce s termíny chao pa (wild people) a nak anurak (benign savage) (DELANG 2003). Přesto, že se stal termín chao khao oficiálním, horalé ho vnímají jako pejorativní.

Chaikomín, velitel Třetí armády, představil vládní perspektivu: "Národ neničí ti, kteří nelegálně pokácí 20 nebo 30 stromů, ale horské kmeny". Phairot Suvanakon, zástupce generálního ředitele Královského odboru lesní správy zašel natolik daleko, že navrhl řešení tohoto problému: "Abychom skutečně ukončili problém horských kmenů, musí být násilně sterilizovány, aby se nemohl jejich počet zvyšovat. [...] Kromě toho se je musíme pokusit asimilovat" (KESMANEE 1988: 2). Snaha integrovat členy horských etnických skupin zahrnovala podporu základních škol a zdravotních center, podobně jako zemědělské konzultace (PASUK, BAKER 1997; KUNSTADTER 1967; BUERGIN 2000).

Mezi **rozvojové snahy**, kterým byli lidé z hor vystaveni, patřily zákazy tradičních zemědělských metod (rozvojovým expertům se jevily jako nevhodné), omezení v užívání zemědělské půdy a nedobrovolné přesuny celých vesnic. Demografické změny, ať již plynoucí ze stěhování nížinné populace do hor nebo příchod lidí, kteří utíkali před násilím a politickou nestabilitou v Barmě, se také zařadily mezi faktory, jež učinily život pro členy horských etnik náročnějším. Zvyšující se tlak na zemědělskou půdu a růst hustoty zalidnění v horských oblastech způsobil její relativní úbytek, a tak se pěstování jídla pro vlastní spotřebu stalo pro lidi z hor složitější. S přísným zákazem výroby opia, které představovalo formu finančního zabezpečení a alternativní finanční prostředky pro horaly v dobách nedostatku rýže, se stal život v horách velmi náročným. Hodnota zemědělství začala v očích horských farmářů upadat, jiná alternativa ovšem nebyla v dohledu. To, co mělo nabídnout spolehlivou cestu k lepším životům, mělo být školní vzdělání.

Pod vlivem mezinárodního společenství (viz přijetí UNCRC) se stalo vzdělání v devadesátých letech v Thajsku, podobně jako v mnoha dalších zemích, jednou z vládních priorit. Stavba škol i v nejdlehlších oblastech země se brzy stala nedílnou součástí klíčových rozvojových snah vládních úřadů. Mezi hlavní milníky patřilo přijetí EFA (Education For All) v roce 1990, UNCRC (Úmluva OSN o právech dítěte) v roce 1992 a AC (Education Act) v roce 1999. V souvislosti s ústavou z roku 1997 a tzv. Vzdělávacím počinem (AC) se thajská vláda rozhodla iniciovat vzdělávací reformy. Jejich cíl byl rozvinout Thajsko směrem ke vzdělané společnosti jako předpoklad vzdělanostní ekonomiky. Tyto reformy měly poskytnout thajské veřejnosti rovný přístup k celoživotnímu vzdělání, jež by umožnil získat znalosti a kapitál potřebný k tvorbě důchodu, aby se mohla země vymanit z ekonomické a sociální krize. S tímto cílem následovala vláda zásadu: "Vzdělání buduje národ, posiluje jednotlivce a vytváří pracovní místa". (<http://www.mfa.go.th/web/17.php>, August 2, 2010).

Tehdy již většina Thajců dlouho věřila ve význam vzdělání pro své děti⁹, nicméně mezi horskými rodiči vůči formálnímu vzdělání přetrvávala nedůvěra. Aby bylo možné tuto bariéru překonat, organizovali vládní úředníci mítinky s náčelníky vesnic, kde bylo vzdělání představováno jako všelék na všechny sociální a ekonomické problémy, kterým byli chudí horalé vystaveni¹⁰. Tito vesničtí vůdci následně vysvětlovali obyvatelům svých vesnic, že je to právě školní vzdělání, co dokáže zajistit lepší budoucnost pro jejich děti. Nicméně, finanční a materiální důvody neumožňovaly (jak tvrdila thajská vláda) v některých odlehlejších oblastech země školy zajistit. Právě tehdy, v devadesátých letech minulého století, začaly v severním Thajsku růst projekty na pomoc dětem z hor jako houby po dešti. Vládní úředníci s nadšením vítali křesťanské rozvojové pracovníky a misionáře jako partnery v jejich snaze vzdělat a asimilovat 'chao khao'.

9 V průběhu šedesátých let došlo v Thajsku k nárůstu studentů terciárního stupně z 15 000 na počátku dekády na 55 000 k roku 1970. Od té doby byl růst velmi prudký, s téměř 600 000 studenty vysokých škol v roce 1990. K nim je třeba přidat podstatně menší, přesto velmi důležitou elitní skupinu studující v zahraničí odhadovanou na přibližně 8000 lidí v polovině devadesátých let (MULDER 1998:16).

10 Diskurz, který obklopoval a ovlivňoval tato sdělení, vyjadřuje myšlenka: Porozumění, že vzdělání dokáže zajistit bezpečnější, zdravější, úspěšnější a environmentálně správnější svět, zatímco ve stejnou chvíli přispívá k sociálnímu, ekonomickému a kulturnímu pokroku, toleranci a mezinárodní spolupráci (WORLD CONFERENCE ON EDUCATION FOR ALL 1990, Thailand).

Dětské domovy se staly vládním úředníkům partnery. Projekty, které tyto náboženské skupiny začaly rozvíjet, se soustředily na školní vzdělání, čímž pomáhaly vládě v rozvoji 'chao khao' a v jejich snahách dostat mezinárodní závazkům - jako například Úmluvě OSN o právech dítěte (UNCRC). Jak ukáží na následujících stranách, motivace křesťanských rozvojových pracovníků, aby přijeli do Thajska a provozovali domovy pro děti z hor, byly vedeny zcela odlišnými důvody.

Náboženská válka a humanitarismus

Od poloviny devadesátých let začalo v severním Thajsku výrazným způsobem přibývat aktivit křesťanských organizací. V průběhu posledních patnácti let byly v Chiang Rai založeny desítky křesťanských dětských domovů, které umožnily zejména dětem horských etnických minorit žít v městském prostředí a získat vzdělání ve státních školách. Jak se však pokusím vysvětlit, formální školní vzdělání nepředstavovalo původní myšlenku a motivaci, které stály za aktivitami křesťanských rozvojových pracovníků. Většina misionářů a ředitelů křesťanských dětských domovů mi v průběhu let (kdy jsem studoval křesťanský rozvoj) sdělila, že původním důvodem pro jejich rozhodnutí přijet do Thajska nebyla motivace pomáhat nějaké konkrétní skupině, ale spíše uposlechnout Pánovo přání. To také platilo pro Johna, ředitele dětského domova New Life.

John: „Přibližně čtyři roky jsem cítil, že si Pán přál, abych se stal misionářem, ale při podobné představě jsem se cítil nepatříčně. Nedokázal jsem uvěřit, že by mě Bůh povolal do terénu, abych pracoval jako misionář. Když jsem se nakonec vzdal všech důvodů proč bych neměl, odjel jsem na Hawaii na DTS (Discipleship Training School). Tehdy jsem vůbec netušil, že budu jednou pracovat s dětmi. V druhé fázi mého výcviku v rámci DTS jsem přijel sem do Chiang Rai a pracoval v jednom sirotčinci a při tom vyjžděl do hor, přibližně padesát kilometrů odsud na sever. A stalo se to v jedné z těch vesnic, kdy jsem ucítil, že budu povolán zpět do tohoto regionu, abych pomáhal.“

Mnoho křesťanských rozvojových pracovníků absoluuje přípravné kurzy dříve, než opustí své země, aby se vydali konat misijní práci. Jedním ze světově proslulých výcvikových kurzů je Discipleship Training School řízený organizací YWAM (Youth With A Mission). Jak napovídá propagační materiál přípravného kurzu: "Discipleship Training School (DTS) je koncipován tak, aby pomohl hlouběji porozumět Bohu, žít jako Ježíš a poznat své jedinečné dary a jejich účel pro misie. DTS je rezidenční výcvikový kurz, který začíná jedenácti nebo dvanácti týdenní fází ve školní třídě, následovanou osmi až dvanácti týdny v terénu. DTS klade důraz na mezikulturní a globální uvědomění, čímž připravuje studenty na to, aby byli schopni odpovědět volání 'Jděte ke všem národům a získávejte mi učedníky, křtěte ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého (Matouš 28:19)'".

Publikace YWAM jasně demonstrují cíl svého vzdělávání i diskurz, jenž jej obklopuje. V průběhu přípravného tréninku se studenti seznámí s konceptem 'Okno 10/40' a studují ideologii přetrvávající duchovní a náboženské války. Termín 'Okno 10/40' znamená území s největší nekřesťanskou populací na světě. Tato oblast se táhne od desátého do čtyřicátého stupně severně od rovníku a rozpíná se od Severní Afriky až po Čínu. V jedné ze svých publikací Praying Through the 100 Gateway Cities, YWAM vysvětluje:

„Proč se potřebují oddaní křesťané zaměřit na Okno 10/40? Protože to je útočiště Satana. Lidé žijící v Okně 10/40 trpí nejen hladu a nižší kvalitou života ve srovnání se zbytkem lidstva, ale byla jim také odepřena transformující, život dávající, komunity měnící síla evangelia.“

Bible, prostřednictvím psaní apoštola Pavla, jasně říká: "Těmto nevěřícím zaslepil Bůh tohoto světa mysl, aby jim nezazářilo světlo evangelia slávy Kristovy, který je obrazem Božím" (2 Korintským 4:4).

Ve stejné části apoštol píše: „Žijeme sice v těle, ale nebojujeme podle těla. Zbraně našeho boje nejsou tělesné, ale od Boha mají sílu k boření hradeb. Jimi boříme výmysly i každou nadutost, která se staví proti poznání Boha.“ Z pozorného sledování Okna 10/40 se zdá, že Satan dokázal vybudovat teritoriální opevnění, aby zamezil rozšíření evangelia do této oblasti. V průběhu této dekády musíme výrazně zvýšit naše snahy, abychom se přiblížili k těm, kteří jsou v Okně 10/40. Pokud máme být věrni Písmu a poslušni příkazu Krista, pokud máme spatřit ustavení misionářskou myslí vedeného hnutí směřujícího k výstavbě kostelů mezi všemi nezasaženými lidmi a městy do roku 2000, pokud máme dát všem lidem důvodnou příležitost zažít lásku, pravdu a spásnou sílu Ježíše Krista, musíme se dostat přímo do centra nedosažených – do Okna 10/40“ (WAGNER, PETERS, WILSON 2010:15).

Konceptualizace konstruovaná tímto ideologickým diskurzem, společně s Božím voláním, podpořila Johnovy úmysly opustit rodnou zemi a odcestovat do dalekého Thajska. Nicméně, být dobrým misionářem a naplnit požadavky duchovní války, vyžaduje nejprve vyřízení thajského víza, financování a bezpečí. Sirotčinec umožnil naplnit všechny tyto nezbytnosti.

 John: „Když jsem sem přijel poprvé, říkal jsem si ‘oh, musíme udělat power-pointové prezentace, letáky a brožurky, webové stránky a všechno ostatní. Většinou to ale byly vyhozené peníze. Pomalu, ústním sdělováním, se stalo naše jméno známé a navštěvuje nás více lidí. Rozhlédni se kolem teď (John se hrdě rozhlíží po areálu domova z prostorné terasy své luxusní vily). Jsme zcela zaopatřeni a ani jsme nijak neinzerovali. Neděláme vůbec žádnou reklamu. Bůh poskytuje peníze podle vlastního uvážení. Bůh nám poskytne dostatek peněz, které potřebujeme na udržení tohoto domova, celého projektu a všeho kolem, co s tím souvisí“.

Devadesátá léta dvacátého století byla pro Johna a další křesťanské rozvojové pracovníky tím správným momentem k založení domovů pro děti z hor severního Thajska. Thajská vláda přijala novou politiku vůči školnímu vzdělání, nevládní organizace se staly významnými hráči na poli mezinárodního a regionálního rozvoje, média se podílela na produkci diskurzu, ve kterém jsou horské děti relativně běžně prodávány na prostituci jejich na drogách závislými rodiči. To vše doplněné snahou poskytnout „kostel všem lidem a evangelium každému člověku do roku 2000“ (AD2000, BEYOND, <http://www.ad2000.org/tut0701t.htm>).

Sirotčince v prostředí globálního Severu naplňují (s touto institucí historicky spojené) emoce a zároveň představují skvělou cestu k naplnění náboženských poslání křesťanského rozvoje: „Zasvěcuj dítě do jeho cesty – nesejde z ní, ani když zestárne.“ (Příslaví 22:6). Aktivita křesťanských organizací v severním Thajsku naplnily vládní zájmy a potřeby, jež souvisely s asimilací horských minoritních etnik prostřednictvím školního vzdělání a oddělením dětí od jejich rodičů a komunit. Nicméně, hlavní cíle misionářů souvisely spíše s jejich náboženskými a duchovními imaginacemi. Zatímco pro thajské vládní úředníky bylo zásadním důvodem pro podporu křesťanských domovů školní vzdělání dětí horských minorit, jak ukáží v další části, zahraniční dárci motivovali humanitární soucit a náboženská povinnost, která vedla jejich praktiky směrem k chudým a potřebným dětem.

Dar, závazek a věčná spása

Jedním ze základních předpokladů a vlastností humanitarismu je dar. Právě dar spojuje ty, kterým je omezen přístup ke zdrojům s těmi, kteří mají možnost a jsou ochotní se aktivně angažovat. Ekonomický rozvoj, charita, filantropie nebo humanitarismus jsou částmi společného světa darování, pro který je charakteristická reciproční směna, sociální závazek a světské odříkání. V Eseji o daru ukázal MAUSS (1999), jak dar konstruuje sociální vztahy a závazky. Úvod k Maussově anglickému vydání začíná Mary Douglas slovy: „Charita je myšlena jako nezištný dar, dobrovolný, neopětovaný odvod prostředků“, na druhé straně však, jak ukazuje Maussova práce, „je celá myšlenka nezištného daru založena na nedorozumění“ (MAUSS 1990: vii). Mauss ukázal, jak je ekonomie daru

oddělena od jiných forem distribuce, provázena sociálními závazky darování, přijímání a vracení. Dar vytváří sociální vztahy mezi darujícím a obdarovaným. Směnu daru od směny zboží odlišuje zejména vznik stabilnějších a trvalejších vztahů. Dar je jakousi půjčkou s odloženou splatností, kdy jeho příjemce, tj. obdarovaný, zůstává dlužníkem do chvíle, kdy svůj dluh darujícímu splatí. Společnosti, které Mauss studoval, takto neměnily pouze majetek, bohatství a zboží. Předmětem směny byla také zdvořilost, kde přenášení bohatství bylo pouze jedním z rysů obecnější a trvalejší smlouvy. Dary a protidary se zdály být dobrovolné povahy, ale ve stejném okamžiku byly povinné. Jednu z "mocí" daru, která motivuje příjemce, aby jej opětoval, nazýval Mauss duchem daru. Dar nemůže být zcela oproštěn od dárcce, což znamená, že mezi darem a jeho dárcem vždy existuje pouto. Právě tato vlastnost daru jej odlišuje od směny zboží. Mauss nazývá systém směny daru v archaických společnostech systémem totálních závazků, jenž dosahuje několika vlastností: směny a distribuce, udržování míru, solidarity a přátelství a potvrzování společenského postavení.

Obr. 4: Vesnická škola v akhaské vesnici, Luang Namtha, Laos, (zdroj: Tomáš Ryška)

Po nejdelší část své existence byl New Life financován prostřednictvím darů od jednotlivců, křesťanských škol, kostelů a křesťanských organizací ze zámoří. Výše a četnost darů byly posilovány návštěvami misionářů v těchto institucích. Nicméně, běžnější byly cesty opačným směrem, představované návštěvami skupin z podporujících institucí ze zámoří, které přijely navštívit domov přímo do Thajska. Tyto skupiny, které zaměstnanci a ředitel New Life nazývali 'křesťanskými týmy', navštěvovaly domov relativně často. Na rozdíl od některých jiných případů (BORNSTEIN 2005), dárci New Life nenavštěvují "své děti", ale přijíždí pomoci "potřebným dětem" a projektu jako takovému. Nedochází tak k propojování konkrétních dětí a dárců. Představy, které sebou dárci přiváží, jsou založeny na pohledu, ve kterém Thajsko představuje chudou a zaostalou zemi. Významnou roli v motivacích pomáhat druhým hrají také emoce spojené s koncepty sirotčince a zneužívaného dítěte.

Sirotek se stal smyšlenou postavou řady románů, které umožnily poznat měnící se společenský význam dítěte a zároveň ovlivnily západní konceptualizaci trpícího dítěte. Opuštěný, bez rodičů, představuje sirotek dítě potřebné ochrany, péče a vedení. Přestože se debaty o ochraně dítěte často týkají sirotek, tento termín se ukazuje být napříč kulturami (v historii i současném světě) nejasný. Dětský dům či sirotčinec jsou v západním kontextu velmi zatížené termíny evokujícími instituci pečující o děti bez rodičů, nechťené děti nebo děti v nouzi. Přes několik případů skutečných sirotek nebo opuštěných dětí, funkce dětských domovů v severním Thajsku připomíná spíše "západní" internátní školy. S jedním rozdílem: děti se obvykle domů nevracejí častěji než jednou ročně a

pouze na pár dní. Obvykle je termín 'sirotčinec' používán křesťanskými rozvojovými pracovníky i přes to, že většina dětí má rodiče a mnozí z nich za pobyt v domově platí nemalé peníze s vidinou lepšího vzdělání pro své děti. BURR (2006) upozorňuje na různé vnímání termínu 'sirotek'. Na základě výzkumu ve Vietnamu argumentuje, že v rámci lokálního kontextu je za sirotka považováno i dítě, které ztratilo pouze jednoho z rodičů. V případě Akha je za sirotka považováno nezaopatřené dítě, které přišlo o oba ze svých rodičů. Nazývání křesťanských domovů jako sirotčinec evokuje v dárcích podobné emoce jako u dítěte v nouzi.

Ve chvíli, kdy se začaly v Chiang Rai objevovat dětské domovy, informovala mediální zpravodajství již delší dobu o dětech horských minorit prodávaných vlastními rodiči. Jelikož děti, chudoba, HIV/AIDS, obchod s lidmi a vzdělání představují klíčové zájmy rozvojové pomoci a protože media tato témata zpracovávají s radostí, dárci jsou ochotní přispívat na projekty, které se těmito problémy zabývají. Potvrzováním a podporováním stereotypních představ prostřednictvím projektového marketingu se rozvojoví pracovníci stávají pro své dárcy, media a někdy také pro ostatní organizace hlavními tvůrci věděním o světech horských lidí. V rozporu s veřejným diskurzem ukazuje antropologický výzkum výrazně odlišná data. "Po pěti letech výzkumu podporovaného Organizací spojených národů (UNESCO) došel Feingold k závěru, že na tomto scénáři je pouze málo pravdy", píše Silverman (SILVERMAN 2003; http://www.america.gov/st/washfile-english/2003/September/20030911115501namrevlisv0_2781031.html; 12/20/11) o mediálním obrazu života v horách, na jehož vlně se vezou projekty nevládních organizací.

Ve studii *The Hell of Good Intentions (Peklo dobrých úmyslů)* americký antropolog David Feingold popisuje klasický model mediální reprezentace:

"Legendární narativ o narkotikách a sexuálním úpadku (a jako mnoho legendárních narativ obsahuje části 'reality') můžeme číst v novinách, citovat z reportů nevládních organizací nebo sledovat v televizi: Miba, nevinná a prostá dívka z 'pestrobarevného' horského kmene Akha, byla zachráněna z nevěstince (často na BBC, CH-4, ABC nebo '60 Minutes'). Byla prodána vlastním tátou, bezohledným narkomanem závislým na heroinu. Svoji zoufalou závislost však nehodlá nasytit vlastní prací. Vlastní dceru údajně považuje za úrodu, která může být po dozrání sklizena. Obvykle následuje učený rozhovor, který volá po nápravě patriarchálních společností a vysvětluje, že 'asijské kultury' (všechny!) opovrhovaly dcerami, což je hlavní důvod Mibina prodeje. Zpravodajství obvykle končí nadějí na Mibin nový život: pomohou jí šicí dovednosti, kterých nabyla díky (s ohledem na západní publikum) řádovým sestrám, misionářům nebo svěžím nevládním organizacím. Nicméně pro případ, že bychom zůstali lhostejní, nám rozvázný mužský hlas připomene (přes prostřihy šťastných holčiček) 'všechny ty další Miby' čekající na upoceně obětí funících pedofilů z Peterborough nebo jejich amerických protějšků" (1997:1).

Mosse argumentuje na základě svého výzkumu významného britského humanitárního programu v rurální Indii v devadesátých letech, že úspěch projektu závisí na založení přesvědčivé interpretace událostí, která se musí stát klíčovou reprezentací, a na zajištění široké sítě podporovatelů (2005:158). Události v horách nemusí souhlasit s výkladem, který je obklopuje. Přesto byly zahájeny desítky projektů, které zachraňují horské děti před neexistujícími hrozbami a situacemi, zatímco samotné děti jsou oddělovány od svých rodin a komunit.

V listopadu roku 2009 navštívila New Life dvanáctičlenný 'křesťanský tým' z amerického Texasu. Podobným návštěvám sloužila obvykle jako hostitelka a průvodkyně Amue (vedoucí zaměstnankyně domova), protože mluvila nejlépe anglicky. Tak jako vždy pověděla hostům několik příběhů dětí, které měl domov ve své péči.

"Mai je deset. Přijali jsme ji sem přibližně před třemi roky", začala Amue. "Narodila se v Thajsku, ale její rodina je z Barmy. Podobně jako mnozí další Akhaové jsou barmští uprchlíci. Našli jsme ji ve vesnici – jejich babička nás prosila, abychom se postarali o její vnučku a ochránili ji. Maina máma je

nakažená virem HIV a pracuje jako prostitutka v Bangkoku. Její otec je agresivní narkoman, který se rozhodl prodat vlastní dceru, aby získal peníze na drogy. Chystal se Mai prodat thajskému obchodníkovi. Zachránili jsme ji na poslední chvíli. Od té doby je tu s námi. Nyní je v bezpečí a raduje se z toho, že může chodit do školy a má co jíst“, ukončila Amue příběh jednoho z dětí. “To je strašné“, řekla starší žena, zatímco jí slzy rozpouštěly make up na tváři. “Žádné dítě si nezaslouží tak tragický osud. Co můžeme udělat, abychom pomohli?“, pokračovala s tváří zkroucenou emoční bolestí. “Musíme zajistit, aby Pán těmto dětem poskytl vzdělání. Vzdělání je jejich budoucnost“, řekla s jistotou v hlase směrem k Amue, zatímco jí něžně tiskla ruku.

Tento etnografický moment ukazuje typ informací, které jsou poskytovány dárcům. Zároveň také demonstruje míru, s jakou mohou být dárci hluboce ovlivněni diskurzem, objímajícím daný projekt. Právě tento a podobné příběhy jsou hnací silou za konceptualizací vědění a představ ‘dětského domova’, jeho ‘dětí’ a ‘vzdělání’. Přestože ve skutečnosti pouze několik dětí žijících v domově New Life pocházelo z tzv. ‘vysoce nebezpečného prostředí’, představy zahraničních dárců projektovaly diskurz zneužívání, utrpení a chudoby na všechny děti v domově.

Několik sociálních vědců (ARIES 1965; ZELIZER 1994; MALKKI 1995, 1997) poukázalo na význam sociálních a historických procesů, jež stály za konstrukcí konceptu dítěte na Západě. Do osmnáctého století, tvrdí ZELIZER (1994), byla smrt dítěte v Anglii a Evropě nepříliš podstatnou událostí, doprovázenou směsí lhostejnosti a rezignace. Montaigne uvádí: „Ztratil jsem dvě nebo tři děti. Ne bez lítosti, ale bez většího utrpení.“ V některých částech Francie bylo podle PHILIPPA ARIESE (1965) tělo dítěte, které zemřelo příliš brzy, pohřbeno na dvoře, stejně jako dnes kočka či pes. V knize *Pricing The Priceless Child* se Zelizer zabývá kontroverzním a důležitým tématem měnící se ekonomické a sociální hodnoty západního dítěte. V ostrém kontrastu proti současnému vnímání bylo narození dítěte v osmnáctém století v rurální Americe vítáno jako budoucí pracovní síla a jistota pro rodiče ve stáří. Konstrukt ekonomicky bezcenného dítěte byl v polovině devatenáctého století vytvořen z velké části americkou městskou střední třídou. Zájem se přesunul ke vzdělání dítěte jako determinantu budoucí tržní hodnoty. V devatenáctém století došlo také k dramatické revoluci v truchlení nad ztrátou dítěte. Mezi rodinami vyšší a střední třídy v Anglii, Evropě a Spojených státech se stala smrt dítěte nejbolestivější a nejhůře přijímanou ze všech smrtí. V prvních třech desetiletích dvacátého století se stalo ekonomicky užitečné dítě početní i kulturní výjimkou. Jakmile přestaly být děti profitabilní, snížila se plodnost a z dětí se stalo ‘drahé konzumní zboží’ (ZELIZER 1994). Jejich měnící se cena určovala novou hodnotu. Obecně přijímané vnímání vzdělaných dětí převážilo okamžité výhody jejich přínosu do rodinného rozpočtu. S těmito změnami začal ve dvacátém století narůstat sentiment, s dětmi dnes tak samozřejmě spojený. Právě tento diskurz obklopující imaginární hodnotu dítěte přispívá k představám dárců o smyslu projektu a zajišťuje stálý finanční tok od západních donorů směrem k domovu pro děti z thajských hor.

Na tomto základě studuje MALKKI (1997) diskurz konceptu dítěte v mezinárodní komunitě. Tvrdí, že děti slouží mezinárodní humanitární komunitě jako ztělesnění elementární dobroty a symbol světové harmonie – jako trpitelé, vizionáři pravdy, ambasadorové míru či zhmotnění budoucnosti. Užívané způsoby humanitárního marketingu povzbuzují spotřebu „dobra“ a humanitárních ideálů, zatímco z dětí se stává předmět této spotřeby. Zmíněná reprezentace dítěte prostřednictvím humanitárního diskurzu nemusí být přenositelná do lokálních podmínek. Přesto na takové reprezentaci mohou být místní lidé závislí.

Dalším významným momentem ve výše uvedeném etnografickém příkladu je přímý vztah mezi trpícím dítětem a vzděláním, kdy školní vzdělání představuje nástroj sociální a ekonomické mobility vedoucí směrem k zářivé budoucnosti. Teoretické přístupy vůči školnímu vzdělání mohou být rozděleny na dva hlavní, zcela protichůdné tábory. Rozdělení se odvíjí podle postoje autora k základní povaze a významu vzdělávací instituce – školy. Na straně jedné je ‘liberální’ myšlení s kořeny v konceptech porevolučního období osmnáctého století, jež považovaly školu za nástroj k budování

osvícené a rovnostářské společnosti, která zajistí příležitost všem svým členům. Odtud pravděpodobně také pramení současné snahy budovat školy, které mají za cíl eliminovat ekonomické, politické a sociální nerovnosti. Proti tomuto přístupu se zvedla kritika vycházející z marxistického myšlení, které popírá představu školy coby skutečného či potenciálního nástroje k dosažení demokratických cílů. Tito myslitelé nepovažují školní vzdělání za nástroj k tvorbě sociální rovnosti, ale spíše v něm spatřují nástroj k reprodukci sociálních nerovností, respektive pracujících tříd ve třídně dělené společnosti. Zatímco se mnoho současných studií (e.g. BOURDIEU 1990; BOURGOIS 1996, 2002; BOWLES, GINTIS 1977; FOLEY 2010; FORDHAM 1996; GIROUX 2005; HALL 2002; MACLEOD 2008; WILLIS 1982) vyrovnává s věčnou debatou o vztazích mezi 'strukturou' a 'jednáním' a představuje povahu sociální změny a pořádku, poskytují nám "složitější obraz toho, jak školy záměrně a neúmyslně reprodukují třídní, rasové a genderové nerovnosti a jak skupiny a jednotlivci vědomě a strategicky budují nezávislost na institucionálních omezeních" (FOLEY 2010:223).

Dětský domov New Life představuje pro dárcce příležitost pomoci potřebným dětem. Zatímco finanční podpora proudí od západních dárců směrem k těm "méně vyspělým", uspokojení není limitováno ekonomickými a mocenskými nerovnostmi, které tuto praxi mezi Severem a Jihem prozatím umožňují. Nejsou to však pouze děti, kdo může prostřednictvím tohoto procesu profitovat, ale také samotní dárci. Bible stále znovu nařizuje, abychom pamatovali na chudé (např. Galatským 2:10) a neodmítali ty, kteří jsou v nouzi (např. Matouš 25:35-46). Ježíš kladl natolik velký důraz na darování chudým, až nazýval ty, kteří jim odmítli pomoci, bezvěrci. Prostřednictvím aktu daru a imaginací chudých horských dětí uspokojují zahraniční podporovatelé své duchovní a emoční potřeby. Pokud jsem tedy začal tuto podkapitolu Maussovou konceptualizací daru, stojí za zamyšlení, zda je v případě křesťanských dárců opravdu očekávána reciprocita ze strany příjemců nebo zda jsou očekávání spojená s darem chudým a potřebným napojena spíše na duchovní cestu k věčné spáse. Přestože však dárcce nemusí očekávat vrácení daru od jeho příjemce, pocity závazku, dluhu a nerovné mocenské vztahy přetrvávají.

Lidé na okraji

Utrpení a charita nepředstavují konceptuální produkty současné společnosti. Naopak, jak dobře víme, mají dlouhou historii a bylo by nesprávné uvažovat o nich jako o novém fenoménu. Ať již vedené náboženskými či sekulárními důvody a motivy, snaha zbavit člověka jeho bolesti a utrpení byla známá i předešlým generacím. Nicméně poslední dekády dvacátého století nabídly prostor, ve kterém se emoce a city spojené s lidským utrpením posunuly a nabyly na nových významech, formách či normách v globálním měřítku. Válčné konflikty či environmentální katastrofy dnes představují "humanitární krize", které přitahují zájem mezinárodních médií a diváků toužících po dramatech, vykostruovaných od mediálních expertů. Ve stejný moment prahnou různorodé mezinárodní a nevládní organizace po možnosti poskytovat obětem pomoc a široká veřejnost slyší na prosby jejich marketingových expertů. S pocitem dobra a lásky (šlechtnými hodnotami humanitarismu) se dělí o své bohatství s trpícími, kteří pro ně nemohou znamenat o moc více, než esenciální imaginaci člověka v tísní konstruovanou reklamními agenturami. Jak jsem se pokusil ukázat v hlavní části textu, ve kterém čerpám z etnografického výzkumu americké křesťanské organizace New Life v severním Thajsku, právě zprostředkovaná zkušenost "vzdáleného utrpení" (BOLTANSKI 1999) představuje významný rys diskurzivní produkce globálního sentimentu (Tsing 2004). Ve stejnou chvíli vytváří snahy o pomoc potřebným "široké souvislosti a lokální dopady" (REDFIELD, BORNSTEIN 2010). Dochází přitom k propojování morálních ekonomii a filozofií konstruovaných na území globálního Severu a Jihu, přičemž nabývají zcela nových forem a významů. Tyto nové významy jsou nezřídka přetavovány v ambivalentní formy, jež ovlivňují konstrukce dynamik podporujících praktiky řízené humanitárním diskurzem.

Výzkum dětského domova New Life ukázal, jak humanitárními hodnotami vedené mezinárodní politické úmluvy (ke kterým se Thajské království zavázalo) a z nich plynoucí povinnosti artikulované vládními úředníky jazykem humanitarismu, umožňují křesťanským skupinám realizovat

projekty a prosazovat vlastní náboženské cíle. Zahraniční sponzoři při tom získávají příležitost uspokojit prostřednictvím finančních darů chudým dětem své duchovní a morální hodnoty. Zatímco významy, hodnoty a motivace jednání různých aktérů přímo napojených na rozvojovou pomoc mohou být zcela odlišné, společně se podílí na konstrukci humanitárního diskurzu, který zároveň ovlivňuje jejich praktiky. Imaginace všech zúčastněných pod humanitárním diskurzem – společně s morální ekonomikou odvozenou z Bible či mezinárodních politických dohod, umožňuje existenci rozvojového projektu New Life.

Mohlo by se zdát, že s humanitarismem, jeho hodnotami a jazykem jde ruku v ruce také nemalá dávka cynismu: v momentech, kdy pod taktovkou obhajoby a implementace projektů vedených “morálními sentimenty” dochází k zabírání půdy chudým lidem z hor, jazykové a kulturní asimilaci, rozdělování rodin a odvádění dětí z horských vesnic do křesťanských domovů ve městech, náboženským konverzím, přijímání opatření, která omezují práva znevýhodněných, k vojenským operacím neoddiskutovatelně motivovaným geostrategickými cíli nebo jak jsem již uvedl výše, k využívání jazyka humanitarismu marketéry obchodních společností. V tomto světle se jeví jazyk a artikulace humanitarismu o málo více nežli využívání sentimentu spojeného s hodnotami “míru a lásky” k prosazení zákona trhu a politických zájmů. V dnešním světě jsme tak svědky vzájemných souher mezi dobrým mravním přesvědčením a svědomím na straně jedné a ne již tolik dobrou vírou či imaginací, jež staví na ušlechtilých hodnotách, které živí naši morální ekonomii a svědomí, na straně druhé. “V současném světě”, píše Fassin, “diskurz zásahů a hodnot nabízí vysokou politickou návratnost” (2012:3).

Úhly pohledu, ze kterých chápeme a konceptualizujeme svět, ve kterém žijeme a způsoby, kterými jej reprezentujeme, jsou důsledkem historických procesů a zkušeností, prostřednictvím kterých tento svět interpretujeme, vnímáme a určitým způsobem popisujeme. Tyto procesy také definují, které problémy si uvědomujeme nebo kterým problémům je umožněno (či povoleno) v daném světě existovat takovým způsobem, aby byly společností za problém považovány. V tomto procesu jsou tak ostatní “problémy” odloženy či vyřazeny. Odlišné způsoby vnímání, interpretace a reprezentace reality, společně s určováním toho, co vůbec problém představuje, je tak výsledkem oněch historických procesů. “Problematizace”, přemýšlel FOUCAULT o konstrukci sociálních problémů, “neznamená reprezentaci předem existujícího objektu, ani vytvoření neexistujícího objektu diskurzem. Je to totalita diskurzivních a nediskurzivních praktik, které zavádí něco do hry pravdy a nepravdy a ustanovují to jako objekt myšlení” (1994:669-670).

Ve chvíli, kdy soucit nad lidskou bídou a utrpením motivuje lidi k pomoci svým bližním na vzdálených kontinentech, představují mnohdy evropští bezdomovci, imigranti, nebo i nezaměstnaní společenskou hrozbu – parazity, kteří jsou (podle logiky “blaming the victim”) za svoji chudobu a utrpení odsuzováni. Představy o lidské bídě a její konceptualizace jsou mezitím posilovány například prostřednictvím fotografické výstavy Lidé na okraji (Člověk v tísní), která návštěvníky seznamuje s podobami chudoby a utrpení hodných soucitu a pomoci. Chudoba, která si náš zájem zaslouží, se tak nachází mimo naše každodenní životy, kdesi v Africe či Asii. Zatímco se občané evropských zemí závratnou rychlostí propadají do dramaticky se prohlubující chudoby a různé formy sociálního utrpení představují každodenní realitu stále většího počtu našich bližních, soucit s utrpením druhého a vůle mu pomoci jsou nesouměrně orientovány do cizích, vzdálených zemí. V době, kdy humanitarismus nabyl nových, historicky nevídaných podob a stal se neoddělitelnou a žádanou součástí dnešní společnosti, chudému a trpícímu Evropanovi se soucitu a pomoci od bližního samaritána nedostává. Ponořen ve vlastní bídě získává nálepku ‘zneuživatel sociálních dávek’ a jako ‘nepřízřivobivý’ je až příliš často vyloučen z konceptualizace, emocí a praktik, tak vlastním dnešní společnosti vedené hodnotami humanitárního diskurzu.

Literatura:

- AMIN, S., 1976: *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*. New York and London: Monthly Review Press.
- ARIES, P., 1965: *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. Vintage.
- BOLTANSKI, L., 1999: *Distant Suffering: Morality, Media and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BORNSTEIN, E., 2005: *The Spirit of Development, Protestant NGOs, Morality, and Economics in Zimbabwe*. Routledge, Stanford University Press.
- BORNSTEIN, E., REDFIELD, P., 2011: *Forces of Compassion: Humanitarianism Between Ethics and Politics*. SAR Press.
- BOURDIEU, P., PASSERON, J. C., 1990: *Reproduction in Education, Society and Culture*. Sage Publications.
- BOURGOIS, P., 1996: *Confronting Anthropology, Education, and Inner-City Apartheid*. *American Anthropologist*, 98 (2), str. 249-258.
- BOURGOIS, P., 2002 : *In Search of Respect: Selling Crack in El Barrio*. Cambridge University Press.
- BOURGOIS, P., SCHONBERG, J., 2009: *Righteous Dopefiend*. University of California Press.
- BOWLES, S., GINTIS, H., 1977: *Schooling in Capitalist America: Educational Reform and the Contradictions of Economic Life*, New York: Basic Books.
- BRADLEY, T., 2009: *A Call for Clarification and Critical Analysis of the Work of Faith-Based Development Organizations (FBDO)*. *Progress in Development Studies* 9(2):101-114.
- BUERGIN, R., 2000: 'Hill Tribes' and Forests: Minority Policies and Resource Conflicts in Thailand. SEFUT Working Paper No. 7, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg.
- BURR, R., 2006: *Vietnam's Children in a Changing World*. Rutgers University Press.
- CLARKE, G., 2007: *Agents of Transformation? Donors, faith-based organisations and international development*. *Third World Quarterly* 28(1):77-96.
- COLLIER, P., 2008: *The Bottom Billion: Why the Poorest Countries are Failing and What Can Be Done About It*. Oxford University Press.
- DEAN, M., 2009. *Governmentality: Power and Rule in Modern*. SAGE Publications Ltd.
- DELANG, C.O., 2003: *Living at the Edge of Thai Society: The Karen in the highlands of northern Thailand*. Routledge Curzon.
- EASTERLY, W., 2006: *The White Man's Burden: Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good*. Oxford University Press.
- EDWARDS, M., HULME, D., 1996: *Too Close For Comfort? The Impact of Official Aid on Nongovernmental Organizations*. *World Development*, Volume 24. pp. 961-973.
- ESCOBAR, A., 1995: *Encountering Development*. Princeton University Press.
- FASSIN, D., 2012: *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. University of California Press.
- FEINGOLD, D. A., 1997: *The Hell of Good Intentions: Some Preliminary Thoughts on Opium in the Political Ecology of the Trade in Girls and Women*. Paper prepared for International Conference: South China and Mainland S.E. Asia: Cross Border Relations in the Post- Socialist Age. Centre of Asian Studies, The University of Hong Kong.
- FERGUSON, J., 1994: *The Anti-Politics Machine*. University of Minnesota Press.
- FOUCAULT, M., 1988: *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*. University of Massachusetts Press.
- FOUCAULT, M., 1994: *Dits et écrits: 1954-1988, Volume IV*. Paris: Gallimard.
- FOLEY, D. E., 2010: *Learning Capitalist Culture: Deep in the Heart of Tejas*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- FORDHAM, S., 1996: *Blacked Out: Dilemmas of Race, Identity, and Success at Capital High*. Chicago: University of Chicago Press.
- FOUCAULT, M., 2007: *Security, Territory, Population: Lectures at the College de France 1977-1978*. New York: Picador.
- GIROUX, H. A., 2005: *Schooling and the Struggle for Public Life: Democracy's Promise and Education's Challenge*. Boulder, CO: Paradigm Publishers.
- HALL, K. D., 2002: *Lives in Translation: Sikh Youth as British Citizens*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- HEARN, J., 2002: *The 'Invisible' NGO: US Evangelical Missions in Kenya*. *Journal of Religion in Africa*, Vol. 32, Fasc. 1, Christian and Islamic Non-Governmental Organisations in Contemporary Africa (Feb., 2002), BRILL.
- HEATLEY, R., 1979: *Poverty and Power: The Case for a Political Approach to Development and its Implications for Action in the West*. London: Zed Press.
- HEYER, J., ROBERTSON, P., WILLIAMS, G., 1981: *Rural Development in Tropical Africa*. New York: St. Martin's Press.
- HYDEN, G., 1980: *Beyond Ujamaa in Tanzania*. London, Iban a Nairobi: Heinemann.
- KESMANEE, CH., 1988: *Hilltribe Relocation Policy in Thailand*. CSQ Issue 12.4 (Winter 1988) *Resettlement and Relocation Part 2*. Cultural Survival.
- KUNSTADTER, P., 1967: *Southeast Asian tribes, minorities, and nations*. Princeton University Press.
- KEAY, D., 1987: "Aids, education and the year 2000!", *Woman's Own*, 31 October 1987, pp8-10.
- Spojiváci se body aneb pokus o etnografii jinakosti. In *Etnografie: Improvizace v teorii a terenni praxi*, eds.. Abu Ghosh, Y., Stockelova, T., SLON Publishing.
- LAPPE, F.M., COLLINS, J., 1979: *Food First: Beyond the Myth of Scarcity*. New York: Ballantine.
- MACLEOD, J., 2008: *Ain't No Makin' It: Aspirations and Attainment in a Low-Income Neighborhood*. Boulder, CO: Westview Press.

- MALKKI, L. H., 1995: Refugees and Exile: From 'Refugee Studies' to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology* 24: 495-523.
- MALKI, L. H., 1997: Children, Futures, and the Domestication of Hope. Paper presented at the University of California Humanities Research Institute, group convened by Susan Harding, *Histories of the Future*, University of California, Irvine.
- MAUSS, M., 1999: Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech. Praha: SLON.
- MAUSS, M., 2000: *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. W. W. Norton & Company.
- MORSS, E.R. et al., 1976: *Strategies for Small Farmer Development: An Empirical Study of Rural Development Project in the Gambia, Ghana, Kenya, Lesotho, Nigeria, Bolivia, Colombia, Mexico, Paraguay, and Peru (Vols. I a II)*. Boulder, Colorado: Westview.
- MULDER, N., 1998: *Thai Images: The Culture of the Public World*. Silkworm Books.
- MYRDAL, G., 1957: *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: Duckworth.
- PASUK, P., BAKER, CH., 1996: *Thailand: Economy and Politics*. Oxford University Press.
- ROBERTSON, A. F., 1984: *People and the State: An Anthropology of Planned Development*. Cambridge University Press.
- RODNEY, W., 1974: *How Europe Underdeveloped Africa*. Washington, D.C., Howard University University Press.
- SACHS, J. 2006: *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*. Penguin Books.
- SCHAPER-HUGHES, N., 1995: The Primacy of the Ethical: Propositions for a Militant Anthropology. *Current Anthropology*, Volume 36, Number 3, June 1995.
- TOSCANI, O., 1996: *Reklama je navoněná zdechlina*. Praha: Nakladatelství Slovart.
- TSING, A. L., 2004: *Friction: An Ethnography of Global Connection*. Princeton University Press.
- STURGEON, J., 1999: State policies, ethnic identity, and forests in China and Thailand. *Watershed*, 5 (1), str. 53-55.
- WACQUANT, L., 2009: *Punishing the poor: the neoliberal government of social insecurity*. Durham, NC: Duke University Press.
- WAGNER, C.P., PETERS, S., WILSON, M., 2010: *Praying through the 100 Gateway Cities of the 10/40 Window*. YWAM Publishing.
- WILLIS, P., 1981: *Learning to Labor: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. New York: Columbia University Press.
- ZELIZER, V. A., 1994: *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*. Princeton University Press

Andrej NÁVOJSKÝ

V rokoch 2005 - 2012 sa v občianskom združení Človek v ohrození venoval lektorovaniu a tvorbe metodických príručiek v oblasti globálneho vzdelávania. So skúsenosťami z krajín ako Tanzánia, Kuba, Afganistan prirodzene zakotvil v programe Rozmanitosť v Nadácii Milana Šimečku, kde sa venuje vzdelávacím projektom od roku 2012. Autorsky sa podieľal na príprave Národnej stratégie pre globálne vzdelávanie na Slovensku. V súčasnosti koordinuje projekt zameraný na zisťovanie zmeny postojov žiakov a žiačok v oblasti globálneho vzdelávania a multikultúrnej výchovy.

8)

Etika a hodnoty v zobrazovaní väčšiny sveta

*Nerovnosť vzniká už v slovách,
ktoré používame, a v obrazoch,
ktorými prezentujeme naše
videnie sveta.*

8) Etika a hodnoty v zobrazovaní väčšiny sveta

Cieľom kapitoly je zamerať sa na hodnoty globálneho vzdelávania (ďalej len GV), ktoré sa viažu k prezentácii javov a vzťahov medzi rôznymi časťami sveta. Vo svete plnom informácií či vizuálnych symbolov a obrazov, je prezentácia rôznych kultúrnych a sociálnych realít väčšiny sveta nevyhnutnou súčasťou GV a zásadne ovplyvňuje postoje cieľovej skupiny k témam s ním spojeným.

Jedná sa najmä o tieto postoje (CABEZUDO *et al.* 2008):

- rešpekt k rozmanitosti, rôznym sociálnym, kultúrnym a ekonomickým realitám vo svete
- sociálna zodpovednosť – solidarita, spravodlivosť a viera v rovnaké príležitosti pre všetkých
- kritické myslenie – otvorený a kritický postoj k informáciám, najmä reprezentácii väčšiny sveta.

Uvedené postoje úzko súvisia práve s témou prezentácie väčšiny sveta v aktivitách GV a médiách. Zobrazovanie väčšiny sveta v médiách je nosnou témou kapitoly. Informácie, obrazy a učenie (sa) už nie je len doménou školy či bezprostredných socializačných autorít ako rodina, komunita, priatelia a podobne. Naše postoje výrazným spôsobom formujú médiá, tie tradičné a čoraz viac nové médiá, najmä sociálne siete.

V texte sa zameriavam najmä na mediálnu reprezentáciu Afriky, ktorá je zrejme najviac stigmatizovaná dezinterpretáciami, stereotypným zobrazovaním, vytváraním „obrazu bezmocnosti, závislosti a utrpenia...“ (COHEN 2001).

Zámerom je poskytnúť najmä praktické príklady, prípadové štúdie, cvičenia, otázky na diskusiu. Hlavným cieľom je totiž poskytnúť priestor k zmene postojov smerom ku kritickej reflexii zobrazovania väčšiny sveta.

Kapitola je doplnená Manuálom ku kódexu používania obrazového materiálu a podávania správ *Ako hovoriť o väčšine sveta? Ako objektívne informovať o krajinách globálneho Juhu?*

TERMINOLOGICKÉ UPRATOVANIE

Téme je prispôsobená aj terminológia, snažím sa vyhnúť zaužívaným pojmom na označenie krajín, ktorých zobrazovanie je témou textu.

Termín *tretí svet* sa používal najmä ako dôsledok politického rozdelenia sveta počas studenej vojny. Rozdelenie na prvý (západný blok), druhý (východný blok) a tretí (ekonomicky prevažne chudobnejšie krajiny ležiace na južnej pologuli) stratilo opodstatnenie po politických zmenách vo svete na konci 80tych a začiatkom 90tych rokov.

Medzi praktikmi rozvojovej spolupráce a GV sa zaužíval termín *rozvojové krajiny* alebo *globálne vzdelávanie*. Oba termíny je však z hľadiska etiky GV možné spochybniť. Dichotomické rozdelenie sveta implikuje podriadenosť rozvojových krajín krajinám rozvinutým. Rozdelenie prezentuje skôr pohľad západného sveta na rozvoj zo socio-ekonomického hľadiska, takáto definícia rozvojových krajín je teda diskriminujúca.

Rozdelenie Sever – Juh sa prvýkrát objavilo v práci Willieho Brandta. *North-South: A programme for Survival*. London: Pan, 1980. Brandt vychádzal z geografického delenia sveta, v ktorom s výnimkami (Austrália, Nový Zéland a pod.) platilo, že ekonomicky rozvinutejšie štáty sa nachádzajú na severnej

pologuli a menej rozvinuté na južnej pologuli. V 90. rokoch sa tento termín rozšíril na *globálny sever/ globálny juh*, v dôsledku prílišnej geografickej nepresnosti a pre zvýraznenie vzájomnej prepojenosti krajín.

V tomto texte budem používať termín *väčšina sveta*, ktorý prvýkrát do rozvojového diskurzu uviedol začiatkom 90. rokov bangladéšsky fotograf Shahidul Alam. Termín je protiváhou k vyššie zmieneným pomenovaniám, ktoré vychádzajú z mocenskej dominancie západného sveta. Zároveň je to objektívnejšie pomenovanie, vychádza z faktu, že krajiny, ktoré boli/sú považované za „rozvojové“, tvoria väčšinu sveta.

V kapitole sa zaoberám etikou v zobrazovaní väčšiny sveta, terminológia, ktorú používame pri prezentácii iných krajín je preto veľmi dôležitá, ide o vyhnutie sa „sémantickému kolonializmu“.

AKO ZOBRAZUJEME VÄČŠINU SVETA A AKÝ DOPAD TO MÁ NA VYTŤVÁRANIE STEREOTYPNÝCH POSTOJOV?

Väčšina správ, ktoré sa k nám dostávajú z iných kontinentov, pochádza z médií, ktorých redakcie sú súčasťou veľkých vydavateľských domov či televíznych redakcií so sídlom a majiteľmi zo západnej Európy či Severnej Ameriky.

Korene mediálnej hegemonie západu spadajú už do 19. storočia, kedy si britská spoločnosť Reuters rozdelila v roku 1870 svet na spravodajské zóny s francúzskou spoločnosťou HAVAS. Do pôsobnosti Reuters spadala Veľká Británia, Holandsko a ich koloniálne ríše, ktoré vtedy pokrývali veľkú časť Afriky a Ázie, kým HAVASu pripadli francúzske kolónie a časť Blízkeho východu (GIDDENS 1988).

V súčasnosti dominujú na svetovom trhu stále agentúry ako americká AP, AFP (nástupca HAVASu), Reuters či UPI (United Press International). Európske či severoamerické médiá pri informovaní o aktuálnych témach z Ázie, Južnej Ameriky či Afriky využívajú predovšetkým vyslaných reportérov, ktorí informujú priamo z terénu. Zriedkavo máme možnosť sledovať komentáre priamo od lokálnych reportérov. Mediálna hegemonia západu sa za posledných 100 rokov prakticky nezmenila. Tento fakt má za dôsledok často zjednodušovanie, generalizáciu či vytváranie stereotypných obrazov väčšiny sveta.

Determinantov, ktoré zohrávajú rolu pri utváraní postojov k javom okolo nás, je veľké množstvo. **Postoje sa utvárajú** učením, a to najmä:

- a) **generalizovaním** skúsenosti jednotlivca alebo sociálnej skupiny
- b) **preberaním postojov** od autorít (rodina, priatelia, vrstovníci – škola, médiá), u dospelých: spolupracovníci, organizácia, v ktorej pracujeme, politické hnutia, strany, záujmové skupiny, združenia, ale aj cirkev (FALTÝN 2004).

V severoatlantickej kultúre sa ako jeden z výrazných zdrojov utvárania postojov uvádzajú médiá. Dôležitosť médií pri utváraní postojov sa prejavuje najmä pri javoch, s ktorými nemáme bezprostrednú skúsenosť a naše postoje k nim neformujú ani bezprostredné socializačné authority ako rodina či škola (KOLLÁRIK *et al.* 2004). Do tejto kategórie môžeme priradiť aj javy, udalosti a celkové vnímanie väčšiny sveta. Médiá teda zohrávajú jednu zo zásadných úloh pri vytváraní **etnických či rasových stereotypov**.

Etnický stereotyp je predstava, obraz o etnických skupinách a ich členoch. Podstatou stereotypu je, že ide o kategoriálnu reprezentáciu – názov, označenie určitej skupiny (kategórie) sa spája so súhrnom črt, o ktorých sa predpokladá, že ich má skupina ako celok. Osvojenie si takýchto reprezentácií je základom pre vytváranie úsudkov o skupinách (MESSICK, MACKIE 1989).

Prečo je v médiách či v iných zdrojoch informovania o väčšine sveta dôležité porozumieť tiež pojmu **etnocentrizmus (resp. eurocentrismus či západcentrismus)**? Etnocentrizmus je videnie sveta, v ktorom jednotlivcov vlastná skupina je centrom všetkého a všetky ostatné sú hodnotené a zaradované vo vzťahu k tejto skupine. Podľa T. W. Adorna jadrom etnocentrizmu je rozlíšenie medzi vlastnou skupinou a ostatnými a požiadavka sociálnej podriadenosti iných skupín. Novšie vymedzenia pristupujú k etnocentrizmu ako k favorizovaniu, nadradzovaniu vlastnej skupiny (VÝROST, SLAMĚNÍK 1997).

Eurocentrické či západocentrické vnímanie sveta sa prejavuje pri zobrazovaní a informovaní v rôznych sférach života, nielen v médiách. V našich školách sa napríklad dejepisné učivo delí na slovenské a svetové dejiny. „Svetové“ dejiny sa však zameriavajú takmer výlučne na dejiny európske, mimoeurópske dejiny sa reflektujú tiež len do miery významnosti pre európsky kontinent. V učebnici Dejepisú pre stredné školy je téma zámorských objavov rozpracovaná na 6 stranách, vysvetľuje sa však takmer výlučne len z európskej perspektívy, negatívne a často až brutálne dôsledky pre vývoj kolonializovaných krajín nie sú takmer vôbec reflektované.

Vytváranie etnických stereotypov sa dá najlepšie ukázať na koncepte reprezentácie a vytvárania stereotypov o Afrike. Práve tomuto kontinentu sa napriek výraznej rozmanitosti a mnohým zmenám v posledných desaťročiach nedarí vymaniť z obrazov bezmocnosti, závislosti či utrpenia.

Jedným z najvplyvnejších zdrojov, ktoré ovplyvňujú vytváranie významov a tým postojov k africkému kontinentu, sú práve médiá. Mediá majú silu reprezentovať niektoré identity, niektoré predstavy a vyčleňovať iné predstavy a tým z nich urobiť predstavy neznáme či dokonca ohrozujúce (BRANSON, STAFFORD 1999).

Proces produkovania informácií o Afrike je zatažený mocenskými kultúrnymi a ideologickými kategóriami o tom, čo je „normálne“ a „akceptovateľné“ podľa vnímania západného sveta, kde sa vytvára a šíri najviac informácií o dianí vo väčšine sveta. Vytvára sa tým dominancia istých „uhlov pohľadu“ či naratívov v mainstreamových médiách, ktoré vytvárajú a prehĺbujú predstavy a štruktúry typu „my“ a „oni“ (MAHADEO, MCKINNEY 2007).

Stereotypy zohrávajú v našich životoch dôležitú úlohu. Pomáhajú nám orientovať sa a zovšeobecňujúce charakteristiky prikladá ľuďom alebo miestam každý z nás. Problémom je, že pri reprezentácii

Afriky pretrváva naratív afrického neúspechu (BRANSON, STAFFORD 1999).

Mahadeo a McKinney z Inštitútu ďalšieho a vyššieho vzdelávania zhrnuli témy, ktoré dominujú v informovaní a reprezentácii Afriky:

Africká politická a finančná korupcia

Pri informovaní o afrických krajinách sa často zdôrazňuje ich „demokratický deficit“. Alebo sa odkazuje na diktátorské režimy a zmanipulované voľby. Mediám dominujú krajiny, ktoré politicky zlyhali ako napríklad Somálsko, Južný Sudán. V diskusii o pomoci africkým krajinám sa často zdôrazňuje veľká korupcia a s tým spojená nespoľahlivosť a neschopnosť afrických krajín v efektívnom využívaní financií. Často opomínaným faktom pritom je, že dnešný stav je do veľkej miery dôsledkom mocenských štruktúr vytvorených počas kolonializmu práve západnými veľmocami, ktoré sa preniesli do politických zmien po získaní nezávislosti africkými krajinami. Objavuje sa v istej miere priznanie zodpovednosti počas kolonializmu a studenej vojny, často však s dodatkom, že to je minulosť a je čas sa posunúť. Zmena politických zvykov, štruktúr a politickej kultúry však nie je záležitosťou niekoľkých rokov, ale dlhého procesu zmeny (MAHADEO, MCKINNEY 2007).

Problémom pritom nie je informovanie o krajinách, ktoré sú politicky nestabilné, problémom je, že sa často píše len o týchto krajinách. Vytvára sa tým uvedený stereotyp o celom kontinente (viac v prednáške Chimamanda Ngozi Adichie: *The danger of a single story*, TEDGlobal 2009, http://www.ted.com/talks/chimamanda_adichie_the_danger_of_a_single_story¹⁾). V prípade uvedeného stereotypu pritom nie je zložitých nájsť príklady, ktoré by ho vyvracali. Podľa rebríčka krajín, venovaného indexu vnímania korupcie, ktorý pravidelne vydáva medzinárodná organizácia Transparency International, je Slovensko na 61. mieste. Africká Botswana je pritom na 30. mieste a pred Slovenskom sú aj iné africké krajiny ako Namíbia, Rwanda, Kapverdy, Maurícius alebo Seychely. V Afrike sú tiež mnohé politicky stabilné krajiny so štandardným demokratickým systémom podľa západných kritérií ako napríklad Ghana, Tanzánia či Juhoafrická republika. Ako exemplárny príklad „zlyhania“ demokracie v mimozápadných kultúrnych okruhoch sa tiež uvádza neúspech arabskej jari. Často sa uvádza Egypt, ktorý je zmietaný v politickej nestabilite a kde hrozí opäť návrat k vojenskej diktatúre. Na druhej strane však stojí Tunisko, ktoré v januári 2014 prijalo novú demokratickú liberálnu ústavu, ktorá zabezpečuje rovnaké práva všetkým občanom, vrátane žien ako aj iným náboženským skupinám.

Afrika je synonymom chudoby

Najrozšírenejším stereotypom o Afrike je práve tento. Médiám ale aj kampaniam mimovládnych organizácií dominujú stále obrazy chudoby, slumy, bosé deti v špinavom oblečení, vyprahnutá krajina, utečenecké tábory a podobne.

Tento stereotyp je škodlivý vo viacerých oblastiach. Často stavia zobrazovaných ľudí do nedôstojných situácií. Zobrazovanie chudobných, často polonahých trpiacich detí v nedôstojných pozíciách sa označuje termínom *rozvojová pornografia*. Využívanie otvorených obrazov utrpenia sa ospravedlňuje snahou donorov ukázať „realitu“ a získať čo najväčšiu pomoc pre obeť. V mnohých prípadoch (reportáže z vojnových oblastí, bezprostredné informovanie z krajín postihnutých humanitárnou alebo prírodnou katastrofou) sú aj takéto obrazy odôvodnené, neplatí to však práve pri rôznych dlhodobých kampaniach či opakovaných stereotypoch pri informovaní o krajinách postihnutých chudobou.

V prípade „narušenia“ dôstojnosti zobrazovaných obetí sa demonštruje práve spomínaná mocenská prevaha. Západní donori, organizácie a médiá určujú, čo je únosné, aké obrazy sa môžu využívať pri kampaniach alebo mediálnom informovaní o problémoch *väčšiny sveta*. Je ťažké predstaviť si, že choré trpiace európske dieťa sa stane súčasťou kampane bez informovaného súhlasu. Takáto kampaň by sa stala terčom kritiky s argumentom porušovania dôstojnosti daného dieťaťa.

Závislosť na bežnej pornografii vyžaduje zvyšujúce sa provokatívne grafické zobrazovanie. Rovnako pri *rozvojovej pornografii* sú obrazy extrémnej chudoby prostriedkom k udržiavaniu istej úrovne darovania finančných prostriedkov na projekty mimovládnych organizácií. Ale napriek vyzbieraným prostriedkom, takýto typ zobrazovania neposkytuje kompletný obraz o danom probléme. Má síce dopad na (s) vedomie cieľového publika, ale zároveň aj neželané dôsledky. Takéto zobrazovanie vyvoláva dojem a vysiela správu o tom, že ľudia žijúci v ekonomicky chudobnejších krajinách potrebujú neustálu pomoc západných donorov, pretože nie sú schopní pomôcť si sami (SANKORE 2005). Takýto zjednodušujúci pohľad podporuje rasové a etnické stereotypy (štedrý beloch vs. vďačný, na pomoc odkázaný černochoch), čím zároveň narúša dôstojnosť a kóduje predsudky o bezmocnosti *väčšiny sveta*.

Takýto typ zobrazovania zároveň nerozvíja postoje, dôležité pre globálne vzdelávanie, nerozvíja kritickú reflexiu daného problému, hľadanie príčin a súvislostí, či rešpekt k ľudskej dôstojnosti. Naopak, vyvoláva skôr súcit respektívne nekomfortné pocity, ktorých sa príjemca snaží čo najskôr

1) Pri danom videu je možnosť nastaviť české titulky.

zbaviť, predovšetkým darovaním, „pomocou“ bezmocným bez hlbšej reflexie príčin a snahy pochopiť komplexnosť problému. Psychológovia tento jav popísali ako kognitívnu disonanciu – stav, pri ktorom na seba narážajú rôzne postoje. Na jednej strane sa chceme mať dobre, neúspech a chudobu druhých hodnotíme ako ich zlyhanie, na druhej strane sme konfrontovaní s obrazom extrémnej chudoby. V tomto momente reagujeme tak, aby sme čo najskôr dali do súladu tieto protichodné postoje a eliminovali nepríjemné pocity.

Africký tribalizmus

Pri hodnotení afrických konfliktov sa často používa zjednodušovanie použitím etnických prípadne náboženských konfliktov ako hlavnej príčiny (MAHADEO, MCKINNEY 2007). Príkladom je konflikt v Južnom Sudáne, ktorý sa v západných (i slovenských) médiách interpretuje ako etnický konflikt. Jeden z expertov na sudánske konflikty, americký politológ Douglas H. Johnson, autor knihy *The Root causes of Sudan's civil wars (Základné príčiny občianskych vojen v Sudáne)* sa na margo tohto konfliktu vyjadril, že na akékoľvek otázky bude jeho najčastejšou odpoveďou neviem. Podľa neho je súperenie dvoch hlavných etník ako hlavnej príčiny jednoduchou skratkou, ktorou sa snažia západné médiá vysvetliť komplikované príčiny konfliktu.

Greg Philo z Glasgow media group, organizácie, ktorá sa systematicky venuje kritickej reflexii médií a ich roly pri prezentácii svetových udalostí, vysvetľuje príklon k etnickému vysvetleniu konfliktov v Afrike na príklade Rwandy. Píše o Lindsey Hilsum z televízie Channel 4, ktorá opisuje Rwandu ako veľmi disciplinovanú spoločnosť, v istom zmysle podobnú nacistickej organizácii založenej na rasovej ideológii. Toto poskytlo Hutuom východisko pri genocíde. Mnohí žurnalisti však tento názor popierajú, vychádzajúc z prekonceptov, ktoré hovoria o tom, že Afričania nie sú dostatočne organizovaní, aby dokázali realizovať systematickú genocídu (PHILO 2002).

Príbehy a správy o Afrike nie sú pozitívne a dostatočne kontextualizované

V zobrazovaní Afriky chýbajú pozitívne príbehy. Tie sa často zužujú na úspešné príbehy jednotlivcov alebo skupín, spojené s úspechom rozvojovej spolupráce. Chýba informovanie o lokálnych iniciatívach bez zahraničnej pomoci. Len málokedy vidíme obrazy ako africké ženy alebo muži s modernými technológiami či v modernom urbánnom prostredí. Africký kontinent je pritom najdynamickejšie sa rozvíjajúcim v používaní mobilných technológií. V Keni sa používa mobilné bankovníctvo M-Pesa, ktoré inšpiruje viacero krajín aj mimo kontinent. V rovnakej krajine tiež vznikla webová platforma Ushahidi, ktorá sa zameriava na takzvaný crowd mapping a využíva sa pri mapovaní konfliktov či humanitárnych a prírodných katastrof po celom svete.

 O nebezpečenstve vytvárania stereotypov na základe preceňovania jedného javu alebo charakteristiky a pripisovania tohto javu celej skupine hovorí v strhujúcej prednáške v rámci konferencie TED nigerijská spisovateľka Chimamanda Ngozi Adichie. Jej prednáška má názov *The danger of a single story* (Nebezpečenstvo jediného príbehu).

Pred samotnou prednáškou zadajte študentom jednoduchú úlohu. Na flipchartový papier nakreslite obrys afrického kontinentu a otázku *Čo viete o Afrike?* alebo *Aká prvá asociácia vám napadne, keď sa povie Afrika?*

Študenti zapisujú na papier do mapy Afriky svoje asociácie. Po prednáške spisovateľky Adichie môžete diskutovať, čo bol ich „jediný príbeh“ o Afrike, ako sa utváral, odkiaľ čerpajú informácie, čo formuje ich postoj k Afrike.

Celá prednáška Adichie v anglickom jazyku (vo videu je možnosť nastavenia českých tituliek): http://www.ted.com/talks/chimamanda_adichie_the_danger_of_a_single_story.html

AKO (NE)HOVORIŤ O VÄČŠINE SVETA

Nasledujúca podkapitola prezentuje *Kódex používania obrazového materiálu a podávania správ o väčšine sveta*. Kódex predstavuje zásady etického zobrazovania a informovania s konkrétnymi ukážkami a príkladmi. Vybrané a spracované z manuálu *Ako hovoriť o väčšine sveta. Ako objektívne informovať o krajinách globálneho juhu* (GADZINOWSKA et al. 2008)

Kódex je návodom, ktorý odporúča výber materiálov nielen pri kampaniach mimovládnych organizácií či mediálnej reprezentácii, ale je dôležitým nástrojom pri samotnom globálnom vzdelávaní.

Zásady kódexu: Vyberať obrazový materiál a správy založené na úcte, rovnosti, solidarite a spravodlivosti.

V prvom rade ide predovšetkým o rešpektovanie práva na súkromie a dodržanie dôstojnosti zobrazovaných osôb. Nemusí to znamenať vyhnutie sa vážnym témam. Dôležité je o nich informovať pravdivo. Napriek kultúrnej či etnickej odlišnosti – pri zobrazovaní ľudí a situácií je potrebné snažiť sa dodržiavať univerzálnu rovnoprávnosť.

1. Akým obrazom sa vyhýbať?

Najhorší typ informovania o rozvojových krajinách a potrebe pomoci (**obr. 1**):

- zobrazené utrpenie, najmä podvyživené deti na pokraji smrti, nerešpektuje sa ich dôstojnosť
- obrázky budia negatívnu reakciu, výčitky svedomia, aby ľudia rýchlo prispeli, nebudujú však povedomie, nevzdelávajú
- v súčasnosti už neprijateľný spôsob, ako informovať, resp. vyzývať k pomoci.

Ukážka mesiášskeho prístupu (**obr. 2**): „*my, bieli z bohatých krajín, zachraňujeme chudobné černošské deti*“,

- treba sa vyhnúť zobrazeniu, kde sa ukazuje dominancia „bieleho záchrancu“

Obr. 1

(zdroj obrázkov v tejto kapitole uvádzame v jej závere)

Obr. 2

Treba sa vyhnúť fotografiám zobrazujúcim polonahé deti čakajúce na „niečiu pomoc“ **Obr. 3**. Takýto typ fotografie je akceptovateľný v prípade, že obsahuje opis danej situácie a s fotografovaním súhlasili zástupcovia detí (rodičia či škola).

Obr. 3:

2. Každý obraz a zobrazenú situáciu ukázať v užšom aj širšom kontexte.

Pri tvorbe prezentačných materiálov je dôležité položiť si otázku: *Čo potrebuje vedieť príjemca, aby pochopil silu správy?* Pre autorov, ktorí boli svedkami opísaných faktov, sú zobrazené situácie jasné. Pre príjemcov, ktorí nemusia mať dostatok informácií o danej téme, môžu však byť nejasné a zapríčiniť zlé pochopenie zobrazených situácií.

Obr. 4

Pozrite sa na obr. 4 a prečítajte si tri komentáre k nemu.

1. Boda, Kampala, Uganda
2. Bežný deň, Kampala, Uganda
3. Čakanie na klientov. Vodiči dopravného prostriedku boda, ktoré slúžia ako miestne taxíky, Uganda, január 2007.

Čo by sa dozvedeli príjemcovia, keby dostali len jeden z prvých dvoch popisov? Bola by informácia dostatočná? Čo by si mysleli príjemcovia na základe druhého popisu? Neposilňuje zaužívaný stereotyp, že Afričania sú leniví a ležérni?

3. Vyháňať sa obrazom a správam, ktoré podporujú stereotypy, vyvolávajú senzácie alebo diskriminujú ľudí, situácie alebo miesta.

Pri používaní obrazového materiálu hrozí, že jediný obrázok alebo príbeh môže byť pochopený ako obraz celej spoločnosti, či krajiny. Napríklad obrázok Masajských bojovníkov (obr. 5) môže vytvoriť dojem, že všetci Keňania, či dokonca Afričania chodia v tradičnom kmeňovom odevu s oštepami v rukách. Masajovia pritom tvoria len zlomok pestrej kenskej spoločnosti a ani oni nie sú homogénnym spoločenstvom. Na porovnanie – skúsme si predstaviť, že Slovensko je v zahraničí prezentované obr. 6, na ktorom sú chlapi v tradičných krojoch. Takáto fotografia určite neodráža vzhľad bežného Slováka, rovnako ako Masaj s oštepom bežného Keňana.

Obr. 5

Obr. 6:

Takéto zobrazovanie vyvoláva aj iný nebezpečný stereotyp – ukazuje „Afričanov“ ako zaostalejších, žijúcich v tradičných kmeňových zväzkoch bez vplyvov civilizačných výtvarníkov. Tento pohľad v nás vyvoláva rozdeľovanie na „my“, vyspelí a „oni“, zaostalejší.

Pri zobrazovaní problémov globálneho juhu sa samozrejme nedá vyhnúť tragickým udalostiam. Pri udalostiach ako hlad alebo vojny je potrebná snaha o objektívny pohľad bez zbytočného preháňania a krutosti. Daný problém treba opísať (tzn. či sa týka konkrétneho regiónu alebo etnickej skupiny, prípadne aké sú jeho príčiny), aby nedošlo k zovšeobecneniu na situáciu v celej Afrike alebo Ázii. Napríklad fotografia detských vojakov v Ugande bez vysvetľujúceho popisu vytvára stereotyp, že celá Afrika je vo vojnovom stave a zneužíva na boje deti.

4. Umožniť, aby zobrazení ľudia mali možnosť osobne interpretovať zobrazenú situáciu.

Takzvané informácie z druhej ruky, ktoré neprichádzajú priamo z primárneho zdroja, sú menej spoľahlivé a často vyjadrujú neobjektívny pohľad na zobrazenú situáciu. Objektívnejšie, ale aj zaujímavejšie, sú príbehy vyrozprávané v prvej osobe, priamymi aktérmi, ľuďmi, ktorých sa téma priamo dotýka. „Náš“ pohľad je často skreslený tým, že pochádzame z inej kultúry, s témou sa stretávame len povrchno a často sa nevyhneme povrchnosti a nedostatočnému pochopeniu danej témy. Táto zásada je dôležitá nielen pre príjemcu, ktorý je vďaka tomu presvedčený o pravdivosti príbehu, ale aj pre rozprávajúceho, ktorý chápe dôležitosť svojho príbehu a môže ovplyvniť spôsob, akým sa ďalej odovzdáva.

5. Rešpektovať ľudské práva a ochranu zraniteľných ľudí (najmä detí) v čo najväčšej miere.

Ďalšia zásada, ktorá sa vzťahuje na oblasť ľudských práv. Je optikou, prostredníctvom ktorej je potrebné hľadiť na všetky ostatné odporúčania kódexu. Aby sa chránilo súkromie zobrazovaných alebo opisovaných ľudí, nemali by sa zverejňovať údaje, ktoré by umožňovali ich identifikáciu nepovolanými osobami a inštitúciami. Tiež by sme sa mali vyhnúť fotografovaniu, či inému zobrazeniu skutočných osôb v situáciách haniacich ich dôstojnosť. Deti sú najčastejšie portrétovanými objektmi. Nejde len o boj proti negatívnym stereotypom plačúceho, hladného dieťaťa, ani o jeho nahradenie novým stereotypom – portrétom dieťaťa usmiateho, mávajúceho veselo do kamery. Inšpirujúc sa ustanoveniami Dohovoru o právach dieťaťa sa odporúča:

- Dať deťom možnosť slobodného prejavu, možnosť vyjadriť sa k svojej situácii.
- Informovať aj o pozitívnych zmenách v postavení detí a mládeže na celom svete.

Plné znenie kódexu aj s príkladmi dobrej praxe nájdete:

http://www.globalnevdzdelavanie.sk/sites/default/files/imce/manual_kodex_obraz_materialu_sprav.pdf

PRÍKLADY A PRÍPADOVÉ ŠTÚDIE ZO SLOVENSKA

Príklady zlej praxe: Kampaň využívajúca rozvojovú pornografiu

Slovenská mimovládna organizácia Magna Deti v núdzi (MAGNA) je slovenská humanitárna organizácia, ktorej poslaním je zabezpečovať lekársku a sociálnu pomoc deťom a ich rodinám v krízových oblastiach sveta, realizovať humanitárne a dlhodobé projekty vo svete zamerané na pomoc ľuďom v núdzi spôsobenej či už chudobou, chorobami, vojnou alebo ekologickou devastáciou, a to bez ohľadu na etnickú, náboženskú či rasovú príslušnosť www.magna.sk

V Južnom Sudáne pôsobí Magna od roku 2011 a zameriava sa na primárnu zdravotnú starostlivosť a problém podvýživy detí. Zobrazovaná kampaň (obr. 7) je z roku 2012. Okrem diskusie v mimovládnych kruhoch nevzbudila kontroverzné reakcie, napriek tomu, že je ukážkou necitlivého zobrazovania väčšiny sveta.

Nedôstojné zobrazovanie dieťaťa v kampani

Odhalené chudobné dieťa je ukážkou *rozvojovej pornografie*. V západnej Európe by zobrazovanie polonahého dieťaťa (aj so súhlasom zákonného zástupcu) bolo neprístupné a kritizované. Pri zobrazovaní detí v chudobnejších krajinách sú však etické kritériá posunuté, a nie je dôležité, v akých pozíciách sa dieťa zobrazuje. Necitlivý je aj samotný proces fotografovania. Prvá fotografia zachytáva dieťa vo vypätom emocionálnom stave, plačúce. Po uspokojení jej potrieb miskou jedla vidíme spokojnejší výraz. Fotograf zámerne „upravuje“ realitu.

Emocionálne vydieranie

Fotografia má za cieľ vyvolať súcit a rýchlu reakciu príjemcu správy, ktorý príliš nepremýšľa nad príčinami problému alebo nad tým, čo daná kampaň komunikuje. V príjemcovi vyvoláva *kognitívnu disonanciu* – jav, ktorý psychológovia opisujú ako stav mysle, ktorý vzniká rozporom medzi dvoma kogníciami, napríklad medzi postojmi (znanosťami, vierou, chovaním) a skutočným stavom vecí. Človek má v takom stave potrebu čo najskôr dosiahnuť súlad medzi postojmi a vyriešiť psychologický rozpor. V konkrétnom prípade je integrita človeka narušená nepríjemným obrazom extrémnej chudoby, ktorú príjemca nezažíva, nestretáva sa s ňou, vyvoláva nepríjemné pocity, ktorých sa chce čo najskôr zbaviť. Súlad dosiahne tým, že reaguje na danú situáciu jednoduchým spôsobom bez hlbokej reflexie, napríklad darovaním financií na kampaň.

Mesiášsky komplex

Kritika, ktorá zaznieva od intelektuálov väčšiny sveta, reaguje na mesiášstvo charitatívnych kampaní v Európe. Vizuálne kampane vytvárajú dojem, že zaslaním jednej sms alebo darovaním malej sumy dokážem zachrániť dieťa alebo deti a tým problém vyriešim. Kampaň vyvoláva pocit, že v silách jednotlivca je zachrániť dieťa symbolickou sumou. Na jednej strane stojí dobrotivý darca a na druhej na pomoc odkázaný a vďačný príjemca. Vytvára sa tým komplex „bieleho mesiáša“.

Neúplnosť príbehu

Kampaň komunikuje veľmi priamočiaro, neposkytuje priestor na interpretáciu, zamyslenie sa nad príčinami problému. Pomoc prezentuje jednoduchou rovnicou „Daruj – zachrániš!“. Samozrejme nie je to také jednoduché. Kampaň ani neodkazuje na to, kde nájsť viac informácií. Bilbordy a krabičky na zbierku sa objavili popri cestách a v nákupných centrách, teda cieľili tam, kde človek nemá čas veľmi premýšľať a zároveň je ochotný pri nákupoch obetovať zopár drobných.

Samozrejme nie je cieľom odmietnuť pomoc deťom v núdzi, zmyslom je ale poukázať na neetické zobrazovanie, ktoré podporuje stereotypné vnímanie väčšiny sveta a zároveň nenúti reagovať na štrukturálne príčiny daných problémov. Ukazuje dôsledky a emocionálnym spôsobom hľadá jednoduché riešenia porušovaním dôstojnosti zobrazovaných.

Vyhľadajte ďalšie kampane, ktoré porušujú kódex a zdôvodnite v čom.

Etnocentrické postoje a rasizmus v beletrii

Dôkazom toho, že stereotypné postoje prenikajú aj do slovenskej literatúry je kniha poviedok s reportážnymi prvkami Lúzer v Afrike od spisovateľa Pala Hapáka.

V úvode prvej kapitoly môžeme čítať „Afrika je úžasná krajina...“, text je doplnený mapou (obr. 8), ktorá zobrazuje stereotypné vnímanie Afriky. Text je síce ironický, autor však iróniou nezakrýva svoje etnocentrické postoje, ktoré prezentuje pri hodnotení Afriky ako homogénneho kontinentu s viacerými nepravdami.

„Takže, keď chceme pomáhať čiernemu kontinentu, rozdávajme drobné úplatky, všimné a sprepitné všade, kde sa len dá. Je to pre Černoškov niekedy väčšia pomoc ako stráviť jednu noc za 400 dolárov v hoteli s bazénom a vypchatým levom. Beloškovia sú, pravdaže, rozhorčení, lebo tu nič nefunguje ako u nich doma. A Černoškom je to úplne jedno“, píše sa v inej časti knihy. Vykrešlenie obyvateľov afrických krajín ako úplatných, vďačných za drobné almužny.

Lúzer o Afrike

Afrika je úžasná krajina... Teda, pokiaľ ste v nej ešte nikdy neboli.

Obr. 8

„Tvrdenie, že Afrika je rozmanitá, rôznorodá, je hrozné kliše. Afrika je len jedna. Bez Sahary, egyptských letovísk a líbyjských povstalcov.“ „Je pritom úplne jedno, či ste v Keni, Zambii alebo v nejakom Kongu. Všade sa cítite nieisto, všade sú Černoškovia, ktorým nerozumiete, všade je červená zem a prach.“

Kampaň ŽI FÉR

Platforma MVRO (mimovládnych rozvojových organizácií) predstavila v roku 2012 kampaň ŽI FÉR. Zameriava sa na podporu slovenských organizácií a ich iniciatív v rozvojových krajinách (podpora projektov rozvojovej spolupráce) ako aj na Slovensku (podpora globálneho vzdelávania). V spotoch, ktoré kampaň podporujú, nezobrazujú vôbec väčšinu sveta. Spoty prezentujú zapojené organizácie, vystupujú v nich pracovníčky a pracovníci daných organizácií, ktoré/í stručne a jasne vysvetľujú, na aký účel budú peniaze použité. Zároveň každá/ý z nich uvedie jeden konkrétny príklad, ako sa dá „meniť“ svet malými krokmi v správaní. Kampaň sa teda nezameriava len na priamu pomoc chudobnejším, ale predstavuje možnosti iného zodpovedného zapojenia.

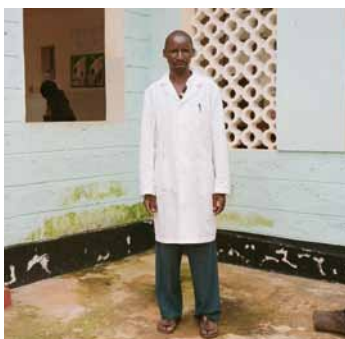
Videospoty: <https://www.youtube.com/platformamvro>

Fotografie zo súťaže Ludské práva v rozvojovej spolupráci

Platforma MVRO organizuje posledné 3 roky fotosúťaž *Ludské práva v rozvojovej spolupráci*. V poslednom ročníku (2013) vyhrala nasledujúca séria od fotografa Pavla Markoviča z Kene (obr. 9 – 11).

Obr. 9

Obr. 10

Obr. 11

Upratovačka, pôrodný asistent a žena v domácnosti. O rok neskôr komunitní zdravotníckí pracovníci s pravidelným príjmom, hoci sa zaviazali pokračovať vo svojej práci aj ako dobrovoľníci. Zo dňa na deň rešpektovaní vedením nemocnice, klientmi a klientkami a aj samotnou komunitou, z ktorej vzišli. Z vlastnej vôle zmeniť situáciu vo svojich domovoch a okolí sa prihlásili a absolvovali dvojmesačný tréning zdravotnej starostlivosti o matku a dieťa v kontexte výživy. Stali sa najdôležitejšími článkami v rozvojovej spolupráci medzi slovenskou a keňskou stranou a dnes sú žiadaní aj ako konzultanti pre plánovanie rodičovstva a do CCC (Comprehensive Care Clinic) centier pre liečbu a prevenciu HIV/AIDS (P. MARKOVIČ, KEŇA 2013).

Na prvý pohľad obyčajné fotografie sú zaujímavé vo viacerých smeroch. Predovšetkým ukazujú miestnych zdravotníckych pracovníkov vo veľmi dôstojných pozíciách, s hrdosťou. Nevidíme „bielych“ rozvojových pracovníkov, ktorí miestnych poučujú o tom, ako riešiť lokálny problém. Fotoséria je veľmi konceptuálna, čo nie je zvykom. Ľudia v afrických krajinách sú väčšinou zobrazovaní v teréne, nepózujú v sebavedomých pozíciách, v kvalifikovanej práci. Nevidíme „Afričanov“ zo strednej triedy. Fotografie podporujú tiež rodovú rovnosť, prezentované sú dve ženy a jeden muž. Fotoséria je citlivým zobrazením projektu rozvojovej spolupráce, ktorá do popredia stavia miestnych pracovníkov a tým ukazuje iniciatívu od miestnych pre miestnych, narúša tým tradičné ponímanie rozvojovej spolupráce ako transfer vedomostí, zručností či financií od západných mimovládnych organizácií miestnym ľuďom.

Inšpiratívne iniciatívy a zdroje mimo Európy

www.africasacountry.com – stránka, ktorá prezentuje pohľad aktivistov z afrických krajín a zameriava sa na blogy z rôznych oblastí kultúrneho, politického či športového života

www.majorityworld.com – stránka, ktorá prezentuje fotografie od autorov z väčšiny sveta a tým ponúka ich perspektívu a vnímanie rôznych realít

<http://www.africafor norway.no/> – sarkastická odpoveď na zobrazovanie Afriky a kampane na podporu rozvojových projektov. Jej tvorcovia vyhlásili tento rok aj cenu za najhoršiu a najlepšiu kampaň humanitárnych a rozvojových organizácií.

S videospotmi je možné pracovať so študentami <http://www.rusty radiator.com/#home>

Zadanie pre študentov:

Aké majú povolanie? (práca s fotografiami)

Cieľom aktivity je uvedomiť si rozmanitosť povolání v rozvojových krajinách a diskutovať o stereotypoch na základe fotografií a krátkych príbehov.

Aktivita využíva metódu práce v malých skupinách. Fotografie a príbehy môžete použiť viacerými spôsobmi:

- rozdajte do skupín tri príbehy a tri fotografie a vyzvite študentov, nech priradia príbehy k fotografiám
- rozdajte do skupín len príbehy a vyzvite študentov, aby opísali/nakreslili osoby, ktoré sú podľa nich skryté za príbehmi (ako vyzerajú, koľko majú rokov, z akej krajiny pochádzajú a podobne)
- rozdajte do skupín len fotografie a vyzvite študentov, aby napísali, akému povolaniu sa venujú osoby na fotografiách a pridali aj krátky príbeh (z akej krajiny pochádzajú, čo študovali, čomu sa venujú a podobne).

Príbehy a fotografie:

Táto osoba sa venuje réžii dokumentárnych filmov najmä o témach súvisiacich s porušovaním ľudských práv. Cestuje po celom svete a získal/a prestížne filmové ceny z festivalov dokumentárnych filmov v Bahrajne, Kanade či Taliansku. Absolvoval/a študijný pobyt v Taliansku na filmovej fakulte. Má jednu sestru, s ktorou vedú produkčnú spoločnosť ROYA FILM HOUSE.

Obr. 12

Obr. 13

Obr. 14

Táto osoba je profesionál/ka v oblasti informačných technológií a bol/a súčasťou tímu, ktorý vyvinul webovú platformu na zhromažďovanie údajov z krízových oblastí a tím zabezpečenia rýchlej intervencie pre postihnutých (systém sa využil napríklad pri zemetrasení na Haiti). Má titul z Univerzity v Missouri. Často vystupuje na verejných podujatiach, kde hovorí o informačných technológiách.

Táto osoba sa narodila v malej dedine a od začiatku života bol jej/jeho život úzko spätý s pôdou a poľnohospodárstvom. 20 rokov samostatne „hospodári“. Venuje sa predaju ovocia a zeleniny, pričom ich pestovanie je založené na prísnych ekologických pravidlách. O svojom prístupe natočil/a aj krátky dokumentárny film, ktorým inšpiruje a dáva návody začínajúcim pestovateľom.

Reflexia: V reflexii je možné diskutovať o sile fotografie a krátkych príbehov, o stereotypoch, ktoré vznikajú na základe obrazu a príbehov. V diskusii sa môžete zamerať na pohľad študentov na krajiny väčšiny sveta a čo formuje ich predstavy o týchto krajinách.

Pozn.: Na fotkách je afganská režisérka Alka Sadat, keňská riaditeľka platformy Ushahidi a Slovak Ján Šlinský.

Afrika je krajina (práca s textom)

Aktivita reaguje na vnímanie Afriky ako homogénneho kontinentu a odhaľuje najčastejšie stereotypy, ktoré sa viažu k tomuto kontinentu. Hlavnou metódou je kritická analýza textu.

Lektor na začiatku rozdá do menších skupín skrátenú verziu eseje *Ako písať o Afrike* od kenského publicistu Binyanga Wainainu (WAINAINA 2005). Esej je sarkastickou odpoveďou na stereotypný pohľad na africký kontinent. Po prečítaní textu je viacero možností, ako pracovať so skupinami:

- diskutovať o tom, čo študenti prečítali, ako danú esej vnímajú, či je takéto vnímanie zhodné s ich predstavami o Afrike
- zadať každej skupine úlohu, aby napísala podobnú esej ku Slovensku, Európe alebo Ázii. Po napísaní diskutovať o tom, či bola tvorba textu a „zovšeobecňovanie“ danej krajiny alebo kontinentu jednoduché
- vybrať z eseje niekoľko slov, viet, ktoré študentov zaujali a v následnej reflexii diskutovať o tom, ako a prečo vzniklo dané tvrdenie, či je zhodné s realitou

- predložiť podobný text, ktorý by však informoval o pozitívnych javoch v Afrike (inovácie v moderných technológiách, africkí intelektuáli) a diskutovať o tom, ktorý obraz Afriky sa bližšie blíži realite

Reflexia: V reflexii je dôležité venovať dostatok času na vyjadrenie pocitov žiakov z daného textu. Môže sa stať, že väčšina žiakov neodhalí, že sa jedná o sarkastický text publicistu pôvodom z Kene. Tento fakt neprehrádzajte na začiatku aktivity, pocity žiakov a priebeh aktivity by bol iný. V takom prípade môže učiteľ pracovať aj s témou kritického myslenia, analýzy textu, práce s médiami. Diskutujte tiež so žiakmi o vnímaní iného kontinentu či krajiny ako homogénneho celku, predsudkoch, ale aj o rozmanitosti.

Esej ako písať o Afrike

Vždy použite slová Afrika, Temnota, Peklo alebo Safari v názve. Podnázov môže obsahovať slová ako Zanzibar, Masai, Zulu, Zambezi, Kongo, Níl, Veľká, Obloha, Tieň alebo tmavý, bubon, Slnko. Užitočné sú aj slová ako Nekonečný, Prvotný alebo Kmeňový. Nezabudnite, že ľudia sú Afričania, ktorí nie sú čierni, kým ľudia s veľkým L sú čierni Afričania.

Nikdy nepoužite obrázok dobre upraveného Afričana alebo Afričanky na obale knihy alebo na jednej zo stránok. Výnimkou je fotografia držiteľa Nobelovej ceny. AK-47, viditeľné rebrá, nahé prsia, použite tieto obrázky!

V texte pristupujte k Afrike ako by to bola jedna krajina. Je horúca a prašná s nekonečnými trávnatými plochami a obrovskými stádami zvierat a vysokými chudými ľuďmi, ktorí hladujú. Alebo je horúca a dusná s veľmi malými ľuďmi. Neobťažujte sa precíznymi opismi. Afrika je veľká: 44 krajín, 900 miliónov ľudí, ktorí sú príliš zamestnaní hladovaním, umieraním, bojkovaním a emigrovaním na to, aby čítali vašu knihu. Tabuizované témy sú pre vás tieto: bežné výjavy z domovov, láska medzi Afričanmi (ak teda nie je prítomná smrť), referencie na afrických spisovateľov a intelektuálov či zmienka o deťoch chodiacich do školy, ktoré netrpia nejakou exotickou chorobou.

Medzi charaktery zaradte vždy hladujúcu Afričanku, ktorá blúdi po utečeneckom tábore takmer nahá a čaká na milodary zo Západu. Jej deti majú muchy okolo očí a veľké brušká. Musí vyzeráť extrémne bezbranne. Nemôže mať žiadnu minulosť, žiadnu históriu, taká rozmanitosť narúša dramatický moment. V dialógu by nemala spomenúť nič o sebe, ak sa to netýka nevysloviteľného utrpenia, ktoré prežíva.

Nezabudnite tiež zahrnúť milú a starostlivú ženu s hlasitým smiechom, ktorá sa stará o vaše dobro. Jej deti by sa mali pohybovať okolo vášho hrdinu, aby ho to robilo ešte lepšie pôsobiacim. Váš hrdina ich môže niečo učiť, kúpať ich, kŕmiť ich, starať sa o bábätká. Váš hrdina ste vy (ak sa jedná o reportáž) alebo nádherná dramatická celebrita (ak sa jedná o beletriu).

Čitatelia budú nahnevaní, ak nespomeniete svetlo v Afrike. A západ slnka, to je nutnosť! Africký západ slnka je jednoducho povinný. Je vždy veľký a červený. V Afrike je vždy široká obloha, široké priestranstvá a zvieratá sú kľúčové. Ak píšete o týchto veciach, nezabudnite dodať, že Afrika je preludnená. Ak vaša hlavná postava žije na púšti alebo v džungli s domorodými ľuďmi (ktokoľvek malý vzrastom), je v poriadku spomenúť, že zníženie populácie v Afrike je najmä kvôli AIDS a vojnám.

Potrebuje tiež nočný klub, najlepšie s názvom Tropicana, kde sa stretávajú mecenáši, zlí africkí novozbohatlíci, prostitútky a expati (cudzinci pracujúci v Afrike).

Vždy ukončíte svoju knihu výrokmi Nelsona Mandelu o dúhe alebo renesancii. Aby ste ukázali, že vám na Afrike skutočne záleží!

Binyanga Wainaina

Literatúra

- CABEZUDO, A., CHRISTIDIS, C., DA SILVA, M., DEMETRIADOU-SALTET, V., HALBARTSCHLAGER, F., MIHAI, G., 2008: Global education guidelines. A handbook for educators to understand and implement global education. North-South Centre of the Council of Europe, Lisbon. 87pp.
- MANZO, K., 2006: 'An Extension of Colonialism? Development Education, images and the media', *Development Education Journal*, Vol 12.2, pp.9-12. In MAHADEO, M. & MCKINNEY, J. 2007: 'Media representations of Africa: Still the same old story?', *Policy & Practice: A Development Education Review*, Vol. 4, Spring, pp. 14-20.
- GIDDENS, A., 1999: *Sociologie*. Argo, Praha. 595 pp.
- FALTYŇN, J., 2004: *Mutikultúrní andragogika*. Univerzita Karlova, Praha. 129 pp.
- KOLLÁRIK, T. a kol., 2004: *Sociálna psychológia*. Univerzita Komenského, Bratislava. 545 pp.
- MESSICK, D. M., MACKIE, D.M., 1989: Intergroup relations. *Annual Review of Psychology* 40: 45-81.
- VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I., 1997: *Sociální psychologie*. Grada Publishing a.s, Praha. 453 pp.
- BRANSON, G., STRAFFORD, R., 1999: *The Media Student's Book*, 2nd edition, Routledge, New York. pp. 457 In MAHADEO, M. & MCKINNEY, J. 2007: 'Media representations of Africa: Still the same old story?', *Policy & Practice: A Development Education Review*, Vol. 4, Spring, pp. 14-20.
- MAHADEO, M. & MCKINNEY, J., 2007: 'Media representations of Africa: Still the same old story?', *Policy & Practice: A Development Education Review*, Vol. 4, Spring, pp. 14-20.
- SANKORE, R., 2005: Behind the image: Poverty and 'development pornography' In *Pambazuka News* 21/4 2005, Issue 203. Dostupné na: <http://www.pambazuka.org/en/category/features/27815>
- PHILO, G. 2002: The Mass Production of Ignorance: News content and audience understanding In *Journal on Media Culture* 21/3 2007, Vol 5. Dostupné na: http://www.icce.rug.nl/~soundscapes/VOLUME05/Mass_production_ignorance.shtml
- GADZINOWSKA, D., LIPSKA, G., KOCHANOWICZ, K., WOJTALIK, M., 2008: Ako hovoriť o väčšine sveta. Ako objektívne informovať o krajinách globálneho juhu. Inštitút globálnej zodpovednosti, Varšava. pp. 19 Dostupné na: http://www.globalnevezdelavanie.sk/sites/default/files/imce/manual_kodex_obraz_materialu_sprav.pdf
- WAINAINA, B., 2005: How to write about Africa In *Granta* 92: The view from Africa. Dostupné na: <http://www.granta.com/Archive/92/How-to-Write-about-Africa/Page-1>
- HAPÁK, P., 2013: *Lúzer v Afrike*, Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT. pp. 184

Obrazový materiál

- Obr. 1 - 4: GADZINOWSKA, D., LIPSKA, G., KOCHANOWICZ, K., WOJTALIK, M., 2008: Ako hovoriť o väčšine sveta. Ako objektívne informovať o krajinách globálneho juhu. Inštitút globálnej zodpovednosti, Varšava. pp. 19 Dostupné na: http://www.globalnevezdelavanie.sk/sites/default/files/imce/manual_kodex_obraz_materialu_sprav.pdf
- Obr. 5: VIAULT, 1988. Dostupné na: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/67/MASSAI_3.jpg?uselang=sk
- Obr. 6: FREŠO, P., 2001: National costumes of Slovakia. Dostupné na: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Spomienka_na_155.v%C3%BDro%C4%8Die_%C3%BAmrtia_%C4%BDudov%C3%ADta_%C5%A0t%C3%BAra.jpg?uselang=sk
- Obr. 7: Magna Deti v núdzi, kampaň Tu a Teraz 2012. Dostupné na: <http://tuateraz.magna.sk/>
- Obr. 8: HAPÁK, P., 2013: *Lúzer v Afrike*, Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT. p. 8
- Obr. 9 - 11: (C) Pavol Markovič, 2013
- Obr. 12: SADAT, A., 2014: Dostupné na: http://cinesourcemagazine.com/images/uploads/3_11_Cvr3_AlkaINter_ph4.jpg
- Obr. 13: World Economic Forum 2012. Dostupné na http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Juliana_Rotich_-_World_Economic_Forum_on_Africa_2012.jpg
- Obr. 14: The green pilgrimage blogspot 2012. Dostupné na: <http://thegreenpilgrimage.blogspot.sk/2012/07/mr.html>

Vanessa ANDREOTTI

Vanessa Andreotti sa stala prvou profesorkou vo Fínsku, ktorá sa venuje globálnemu vzdelávaniu. Pôsobila na Univerzite v Oulu. V súčasnosti pôsobí na Univerzite Britskej Kolumbie v Kanade. Je tiež členkou Centra pre štúdium globálnej a sociálnej spravodlivosti na Univerzite v Nottinghamu, kde aj získala doktorát. Na Slovensku pôsobí ako lektorka Sokratovho Inštitútu. Pre British Council koordinovala v brazílskom štáte Paraná projekt pre 4000 učiteľov (sama niekoľko rokov učila na brazílskej škole angličtinu). Pôsobila tiež na Novom Zélande a v Írsku. Je autorkou desiatok článkov o globálnom vzdelávaní, z kníh napr. *Actionable Postcolonial Theory in Education* (ANDREOTTI, SOUZA 2011), *Learning to Read the World Through Other Eyes* (ANDREOTTI 2008).

Zuzana LABAŠOVÁ

V Živici sa venuje globálnemu vzdelávaniu, momentálne je na materskej dovolenke so synom Yorim. K tejto téme ju priviedla jej životná cesta - detstvo strávila na malom ostrove v Stredozemnom mori, neskôr študovala psychológiu na Univerzite Komenského a City University of New York. Vo svojej diplomovej práci sa zamerala na psychologické aspekty migrácie a adaptácie utečencov a migrantov na novú kultúru. Dôležitosť globálneho vzdelávania vníma aj vďaka svojej dcére, ktorá je Slovenka indicko-afrického pôvodu, pričom polovica jej rodiny žije v USA.

9)

Globálne vzdelávanie

Hľadám inšpiráciu v koncepte vzdelávania pôvodných národov. Neverím, že akýkoľvek jednotlivec či skupina má úplné riešenie súčasných problémov, ale že je potrebné, aby sme obohatili svoje zmýšľanie o múdrosť iných starých tradícií. Náš pohľad na budúcnosť sa tak rozšíri a naše možnosti znásobí.

Vanessa Andreotti

Neuvedomujeme si, že tú istú rovnováhu, ktorá chýba nášmu prostrediu, je potrebné nastoliť aj v našich deťoch a našich vnútroch. Stratili sme emočný kontakt s prírodou a pokoru pred javmi, súvislosťami a dejmi, ktoré ani naša pokročilá veda nedokáže plne pochopiť.

Zuzana Labašová

9) Globálne vzdelávanie

Naša planéta prekypuje životom. Je plná rôznorodosti, odlišnosti a zároveň vzájomnej prepojenosti. Pri našom súčasnom životnom štýle prichádzame dennodenne do kontaktu s mnohými živočíšnymi a rastlinnými druhmi, ako aj s obyvateľmi všetkých svetadielov, i keď si toho nie sme často vedomí. Všetci sa navzájom ovplyvňujeme, delíme sa o obmedzené zdroje, pritom si však nevidíme do očí, nekomunikujeme spolu a nevieme o sebe. Žijeme si vo svojich vlastných „bublinách“, ktoré sú definované históriou, zemepisným kontextom, kultúrou, náboženstvom, hodnotami... Ako reagujeme, keď sme konfrontovaní so svetmi iných ľudí?

Cesty životom

Všetci cestujeme životom s batožinou plnou kultúrne, historicky, spoločensky a rodinne podmienených predpokladov, stereotypov, úsudkov a vzorcov myslenia. A všetky vedomosti, ktoré spracujeme a posúvame ďalej, v sebe obsahujú ich útržky. Problém nastáva vtedy, keď sa snažíme odovzdávať vedomosti o „tých druhých“ používajúc vlastný rámec rozmyšľania, ktorého sa nedokážeme zbaviť, môžeme si akurát uvedomovať jeho obmedzenosť a premenlivosť. Navyiac je extrémne ťažké uvidieť chrbtovú kosť a najhlbšiu podstatu našich vzorcov a ešte ťažšie sa ich zbaviť. V súčasnom globalizovanom svete cestujeme dennodenne – či už naším telom, dušou, myslou alebo srdcom. Existuje niekoľko spôsobov, ako si tieto naše cesty zariadime, a od formy cestovania závisí aj druh a hĺbka nášho zážitku.

Predstavme si, že celý náš život, každý deň je jeden poznávací zájazd, na ktorom stretávame nové myšlienky, názory, postoje, ľudí, kultúry a zvyky. Je na nás, ktorú formu prepravy (alebo všetky) na svojej ceste a v jednotlivých situáciách využijeme, pričom všetci sme zvyknutí v danom kontexte preferovať jeden druh prepravy, ktorý využívala naša rodina, kultúra či národ. Niekedy sa rozhodneme necestovať vôbec. Metafory spôsobov, akými poznávame svet okolo nás (**obr. 1**):

Obr. 1: Metafory spôsobov, akými spoznáваме svet okolo nás

- **Opložený dom** symbolizuje taký spôsob nazerania na veci, pri ktorom sa snažíme obrániť si naše teritórium a odmietame ho opustiť. Takáto reakcia je často dôsledkom toho, že sa cítime byť danou situáciou ohrození.
- **Karavan** znázorňuje taký náš postoj, pri ktorom sme ochotní cestovať a spoznávať, ale iba pod podmienkou, že si môžeme so sebou niesť náš dom. Ten nám umožňuje cítiť sa v bezpečí a pohodlí a objavovať nové možnosti cez okienko našich myšlienkových vzorcov. Všetky nepríjemné zvuky sú tlmené stenami karavanu. Takýto druh poznávania nám dodáva pocit sily,

- keďže nie sme my, ani naše koncepty reality vystavené nijakému riziku. Tých druhých vníma-
me cez naše vzorce myslenia a už dopredu vieme, akí sú. Takýto druh vnímania je etnocen-
trický, nie je otvorený rôznorodosti a odlišnosti a verí, že existuje iba jeden správny spôsob,
ako vnímať realitu. Vytvára bariéry a odstup medzi ľuďmi. Niekedy je to však najbezpečnejší
a jediný spôsob, ako sa vyrovnáť so situáciou, ktorú vnímame ako nebezpečnú.
- Ak si zvolíme spoznávať svet **zo stanu**, znamená to, že sme sa rozhodli opustiť bezpečie
a pohodlie nášho domova. Cudzcinci sú pozývaní do nášho stanu a nepríjemné veci ostávajú
vonku. Pri tomto prístupe máme snahu zosúladiť perspektívy druhých s našimi vlastnými,
zatiaľ čo sa snažíme rozširovať možnosti v rámci našich vzorcov myslenia a získať celistvejší
pohľad na tak rozmanitý svet. Ešte stále sa nachádzame v pozícii moci i keď dokážeme chápať
názory druhých. Takýto postoj sa vyznačuje relativizmom: máme pocit, že všetci vnímame
ten istý svet inými spôsobmi, a všetci vo svojej podstate chápeme svet rovnako, odlišnosti sú
iba povrchové.
- Ak cestujeme iba **s batohom na chrbte**, znamená to, že sme sa odhodlali „odzbrojiť“ sa. Sme
pripravení čeliť nepohodliu a spať v daždi – ak treba. Pri tomto prístupe sme sa odhodlali
postaviť tvárou v tvár ťažkostiam aj radostiam, ktoré sú spojené s otváraním sa voči rozma-
nitým svetom, o ktorom vieme, že bude náročné a nikdy nedospejeme k úplnému pochope-
niu. Svoje vzorce myslenia si nesieme v batohu na chrbte, pretože nám pomáhajú tým, že
sa z nich učíme. Naše reakcie na rôzne situácie nám pomáhajú uvedomiť si hranice nášho
myslenia. Batoh však nesieme na chrbte a tak nám nebráni v možnosti vystaviť sa svetu a učiť
sa z vecí, ktoré sú pre nás neočakávané a nepochopiteľné. Tento postoj si vyžaduje našu plnú
pozornosť v prítomnom okamihu, ako aj úctu voči príležitostiam, ktoré nás učia. Je to druh
učenia, ktorý ide proti logike získanej formálnym školským vzdelávaním (ktoré sa zameriava
na zhodu, istoty, jednoznačnosť, testy...). Tento postoj je pravdepodobne najťažší na pochope-
nie, ale zároveň pravdepodobne najaktuálnejší a najpotrebnejší a zároveň najmenej praktiko-
vaný vo vzdelávaní.

Tieto jednotlivé metafory nepoužívam ako progresívne štádiá od najhoršej po najlepšiu, ale skôr ako rôzne prístupy, z ktorých každý môže byť vhodný v rôznych kontextoch (ANDREOTTI 2013).

Čo je globálne vzdelávanie?

Globálne vzdelávanie v mojom poňatí je vzdelávaním, ktoré rozširuje naše možnosti rozmýš-
ľania a spoločného života na tejto planéte s obmedzenými zdrojmi. Ak by sme mali porovnať
globálnu spoločnosť dnes a v minulosti, je čoraz:

- komplexnejšia a rôznorodejšia,
- neistejšia,

V súčasnosti čelíme viacerým skutočnostiam, ktoré nás nútia zamyslieť sa, ako bude vyzeráť naša
budúcnosť. Tá v sebe skrýva mnoho otáznikov, čo v nás môže vzbudzovať napätie, úzkosť či obavy.
Medzi tieto skutočnosti patrí napríklad:

- **ropný zlom** – napriek nedostatku detailných informácií je jasné, že svet sa dostáva do druhej
polovice Doby Ropnej. Ropa ako kľúčový zdroj, ktorý predstavuje jeden zo základov modernej
ekonomiky je na ústupe z dôvodu vyčerpania jeho prírodných zdrojov.
- **ekonomická kríza** – spojená s krízou realitného trhu, prepadom akciových trhov, rastom cien
potravín a ropy, neschopnosťou splácať hypotéky, zánikom pracovných miest – ovplyvňuje ľudí
a ich každodenné životy.
- **klimatické zmeny** – zvýšené hladiny skleníkových plynov spôsobujú otepľovanie Zeme, globálna
morská hladina stúpla v poslednom storočí o 17 cm, oceány sa ohrievajú, v Grónsku a Antarktíde
sa strácajú stovky kubických kilometrov ľadovcov, dochádza k ústupu ľadovcov na celom svete,
častejšie sa vyskytujú extrémne výkyvy počasia, nastáva acidifikácia oceánov...

- vzájomne viac a viac prepojená,

Presvedčiť sa o tom môžete pri každodennom nákupe v obchode. Šošovica pochádza pravdepodobne z Kanady, cesnak z Číny, mlieko bolo nadojené z kráv, ktoré sa krmili sójou z Amazónie, palmový olej v zemiakových lupienkoch rástol na plantážach v Indonézii, ruže boli dopestované v Keni, vaše oblečenie bolo ušité v Bangladéši, ale bavlna čerpala vodu a živiny z pôdy v Kazachstane...

- a bohužiaľ plná stupňujúcich sa nerovností

Najnovšie štúdie (OXFAM 2014) ukazujú, že najbohatšie 1 % obyvateľov našej planéty vlastní 43 % svetového bohatstva. V minulosti boli rozdiely medzi ekonomicky rozvinutými a rozvíjajúcimi sa krajinami oveľa menšie. Pred 200 rokmi boli bohaté krajiny iba 3-krát bohatšie ako tie chudobné, ku koncu kolonializmu v 60-tych rokoch dvadsiateho storočia boli 35-krát bohatšie, dnes sa rozdiel v ekonomickej prosperite stal priepastný: bohaté krajiny sú 80-krát bohatšie ako chudobné.

Toto sa deje v kontexte ohraničenom globalizáciou, ktorá je definovaná prebujnelým kapitalizmom, intenzívnou medzinárodnou migráciou, ekologickou krehkosťou, technologickou prepojenosťou, kultúrnou hybriditou a preskupovaním politickej moci.

Zodpovedné globálne vzdelávanie si vyžaduje hlboké pochopenie sociálnych, kultúrnych, ekonomických a historických vzťahov a síl, ktoré ovplyvňujú národy, krajiny a svetonázory ako aj pochopenie, aké náročné je vstupovať a zasahovať do týchto komplexných a dynamických systémov. Ak tento rozmer a toto pochopenie v globálnom vzdelávaní chýba, potom vzdelávanie nechtiac reprodukuje nerovnosti vo vzťahoch medzi dominantnou spoločnosťou a marginalizovanými skupinami, opakuje zjednodušené vysvetlenia nerovnosti a etnocentrické snahy nastoliť lokálnu aj globálnu zmenu. Nanešťastie akademické vedomosti majú na bežné a rozšírené metódy vzdelávania iba obmedzený vplyv. Paternalistické vzorce popisovania a riešenia globálnych problémov sa tak aj prostredníctvom vzdelávania dedia z generácie na generáciu.

Ako príklad uvediem úryvok z toho, ako jedna britská učiteľka a koordinátorka projektu globálneho vzdelávania popisovala svoju prvú návštevu Afriky:

„Po šesťhodinovej jazde na vyprahnutej červenej prašnej ceste nás vítala celá dedina. Cítila som sa ako Victoria Beckham. Každý muž, každá žena, dieťa a kura bežali popri aute kričiac Akwaabamebroni („Vitaj biela žena!“). Bola to tá najpokorujúcejšia a najúžasnejšia vec, akú som kedy v živote urobila“ (TIMES EDUCATION SUPPLEMENT 2005, 2).

Na záver svojho rozprávania ukázala fotografiu zobrazujúcu najvýznamnejšiu udalosť, ktorá podľa jej slov „stála za všetku tú námahu a prácu, ktorú do projektu vložila“. Na fotografii je ona sama – mladá biela učiteľka obklopená dedinčanmi, ktorí akoby stáli o niečo nižšie okolo nej. Do náručia jej kladú čierne bábätko. Význam tejto fotografie pre ňu tkvel v tom, že dieťaťko pomenovali po nej na znak vďaky za všetko, čo urobila pre ich dedinu.

V tomto a podobných prípadoch má učenie o inej kultúre tendenciu potvrdzovať rasistické predpoklady nadradenosti seba, pozerajúc sa očami tých druhých, zahalené do politicky korektnej frázy vzájomného sa učenia. Takáto skúsenosť môže byť popísaná ako „pokorujúca a úžasná“ pretože nám pomáha definovať sa jednoznačným spôsobom a potláča rozporuplné vnímania seba. Od búrava pritom hrozbu možnosti rovnocennosti toho druhého a potvrdzuje, že „sme lepší“. Takže opakujúc ten istý vzorec ako misionári, učitelia, zdravotníci a manželky koloniálnych úradníkov nasledovali počas koloniálnych dôb, učitelia a žiaci anglickej školy cestujú do Afriky, aby „priniesli zmenu“. Darujú dedinčanom dary univerzálnej hodnoty a na oplátku ich miestni obyvatelia naučia bubnovať a tancovať a tiež im darujú potvrdenie ich identity pokrokových, láskavých a nezávislých jedincov, ktorí dokážu mať vplyv doma aj za hranicami. Anglická škola sa vníma byť v pozícii tých, ktorí ponúkajú globálne vedomosti, technológiu a príležitosti pre africkú školu, zatiaľ čo africká

škola ponúka lokálnu kultúru. Takáto výmena akoby potvrdzovala, že ľudia v Afrike sú dobrí v bubnovaní, zatiaľ čo ľudia z Anglicka sú dobrí v zabezpečovaní intelektuálnych a technických produktov, ktoré majú na rozdiel od bubnovania univerzálnu hodnotu pokroku a rozvoja. V rámci tejto logiky sa chudoba definuje ako nedostatok, ktorý môže byť zaplätaný príležitosťami na zlepšenie prostredníctvom vzdelávania a používania „západných“ technológií (ANDREOTTI 2011).

Zatiaľ čo v „rozvinutých“ krajinách sa vo výučbe a učebniciach „rozvojové“ krajiny popisujú prevažne ako chudobné, trpiace hladom či chorobami, zdôrazňuje sa lokálna kultúra a miestne „exotické“ zvyklosti, vzdelávanie v „rozvojových“ krajinách o „rozvinutom“ svete hovoria v superlatívoch. Ich učebnice často pochádzajú zo „západu“ či z globálneho severu a zdôrazňuje sa v nich globálny rozmer, sú vykresľované prevažne ich moderné aspekty a prínos pre pokrok a rozvoj. Týmto jednostranným stereotypným popisom prispieva potom vzdelávanie k udržiavaniu nerovných mocenských vzťahov medzi Severom a Juhom.

Pozrime sa do aktuálne používaných učebníc Geografie 6. a 7. ročníka (LIKAVSKÝ *et al.* 2008, TOLMÁČI *et al.* 2010) a výber obrázkov rôznych častí sveta (obr. 2 – 5):

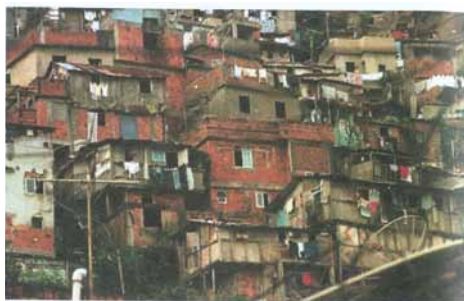
• Chicago [čikégou] patrí podľa počtu obyvateľov medzi tri najväčšie mestá USA. Na brehoch ktorého z Veľkých kanadských jazier sa rozprestiera?

Obr. 2

• Chudoba má v Afrike viaceré podoby. Deti majú skromné oblečenie a mnoho z nich trpí nedostatkom potravy. Keďže zdravotná starostlivosť je na nízkej úrovni, obyvatelia sa dožívajú nízkeho veku. Taktiež vzdelanostná úroveň je veľmi nízka. Deti sa učia v zlých podmienkach a navštevujú provizórne školy (na fotografii dole).

Obr. 3

• Domy v jednej z najznámejších štvrtí chudobných (favel) v Riu de Janeiro sú postavené jeden na druhom.

Obr. 4

• Pôvodní obyvatelia Austrálie sú často atrakciou pre turistov. Vyrábajú tradičné hudobné nástroje priamo pred zvedavými obdivovateľmi.

Obr. 5

Obr. 6: Justícia
(Zdroj: Jens Galschiøt)

Táto socha (obr. 6) zobrazuje obéznu európsku Justíciu - bohyňu spravodlivosti. V pravej ruke drží váhy spravodlivosti, ale oči má zatvorené, takže jej spravodlivosť je degenerovaná a premenená na pokrytectvo. My - symbolizovaní ženou - odmietame vidieť očividnú nespravodlivosť.

Žena sa nesie na chrbte vyhladovaného afrického muža. Podľa samotného autora socha znázorňuje farizejstvo bohatého sveta, ktorý sedí na chrbtoch chudobných, zatiaľ čo predstiera, že uplatňuje spravodlivosť. Vyjadruje nerovnomerné rozdelenie bohatstva vo svete. Zatiaľ čo my žijeme pohodlným životom, utláčame chudobných pomocou nespravodlivého svetového obchodu. Bohaté krajiny presadzujú diskriminujúce tarifné bariéry a dotácie, aby vytlačili chudobné krajiny.

Text pod sochou hovorí: „*Sedím na chrbte muža. Prepadáva sa pod tou farchou. Urobila by som čokoľvek, aby som mu pomohla. Ale z jeho chrbta nezídem.*“

V bohatých častiach sveta je našou najväčšou pliagaou obezita z dôvodu nadmernej spotreby, zatiaľ čo ľudia v iných krajinách umierajú od hladu. Táto núdza spôsobuje príliv migrantov. V zúfalej snahe opevniť sa a ochrániť naše výsadné postavenie, sa uchýľujeme k opatreniam tak krutým, že zrádzame naše ideály humanizmu a demokracie (GALSHIOT 2002).

Na to, aby sme boli schopní nájsť nové udržateľné a spravodlivé vzorce fungovania na tejto planéte a spolužitia s ostatnými, musíme rozšíriť spektrum možností, ktoré sme zdedili:

- Potrebujeme pochopiť a poučiť sa z opakovaných historických vzorcov chýb, aby sa nám otvorili možnosti robiť nové chyby.
- Potrebujeme komplexnejšiu sociálnu analýzu, aby sme si uvedomili, že ak chápeme globálne problémy a ich príčiny príliš zjednodušene, potom môžeme spôsobiť viac škody ako úžitku.
- Musíme rozpoznať svoj podiel zodpovednosti za problémy, ktoré sa snažíme riešiť, uvedomiť si, že sme všetci súčasťou problému, ako aj jeho riešením.
- Potrebujeme sa naučiť rozšíriť naše definície reality a vedomostí a uvedomiť si dary a obmedzenia každého vzdelávacieho systému a posunúť sa z „buď - alebo“ smerom k „oboje a ešte viac“.
- Potrebujeme nezabúdať na to, že paralýza a pocit viny, ktorý môžeme pociťovať, keď sa začíname zaoberať celou komplexnosťou problému nerovnosti, je iba prechodný a môže pochádzať z nášho vzdelávania a kultúry, ktoré v nás vytvárajú túžbu, aby boli veci jednoduché, ľahké, radostné, usporiadané a pod kontrolou.

Úlohou globálneho vzdelávania je teda posun od naivnej nádeje smerom ku skeptickému optimizmu a etickej solidarite. Učíme sa čeliť ľudskosti, svetu a nášmu miestu v ňom bez strachu, s odvahou a silou sa konfrontovať s minulosťou a historickými nepravosťami ako aj so súčasnými nerovnosťami. A to všetko pre to, aby sme vytvorili nové možnosti vzájomného spolužitia v prítomnosti aj budúcnosti. V konečnom dôsledku je podstatné a kľúčové, aby sme si spomenuli na to, ako milovať, ako byť otvorení a ako sa učiť v rôznorodom svete. A keďže spravodlivosť začína pri vzťahoch, ktoré sme schopní s inými vytvárať a pestovať, aj naša osobná práca začína pri analýze našich vlastných postojov a komunikácie s okolitým svetom.

Ak sa teda sami zúčastňujete nejakej kampane, čítate učebné texty, pozeráte dokument: skúste sa zamerať a nájsť, či sa prostredníctvom tohto média neopakujú a nevedome nešíria staré chyby a vzorce myslenia a vzťahov, ktoré sú dané naším historickým dedičstvom:

1. **Paternalizmus** (hľadanie dôkazu nadradenosti prostredníctvom poskytovania pomoci)
Prezentuje táto aktivita ľudí v núdzi ako ľudí, ktorým chýba vzdelanie, zdroje, civilizácia, a ktorí by mali byť veľmi vďační za pomoc? Alebo prezentuje ľudí v núdzi ako ľudí, ktorí majú právo nesúhlasiť so svojimi záchrancami a chcieť iné riešenia, ako tie, ktoré ponúkajú darcovia?
Pozri str. 124 – popis britskej koordinátorky projektu jej návštevy Afriky.

2. **Ahistoricizmus** (zabúdanie na historické dedičstvo a spoluúčasť)
Prezentuje táto aktivita súčasný problém bez toho, aby načrtla jeho historické pozadie a naše prepojenie s daným problémom? Alebo ponúka komplexnú historickú analýzu problematiky?

„Chudoba Afriky nie je spôsobená tým, že svet odoprel tomuto svetadielu podiel na obchode či finančné prostriedky potrebné na súťaženie... Chudoba Afriky nie je spôsobená ani slabou infraštruktúrou či zlým prístupom na svetový trh. Hlavným dôvodom, prečo je Afrika chudobná je ten, že jej vodcovia sa pre chudobu rozhodli.“

Greg Mills autor knihy Prečo je Afrika chudobná

Tvrdenia, že korupcia je v súčasnosti primárnym dôvodom chudoby v mnohých častiach Afriky ignoruje historickú skutočnosť, že zvolení vodcovia afrických národov boli západnými mocnosťami systematicky odstraňovaní z dôvodu neochoty podriať sa zahraničným záujmom. Na ich miesto boli dosadení skorumpovaní diktátori, ktorí sú ochotní zaprestať vlastný národ a vymeniť ho za vlastný zisk, čím vrhajú celé národy do desaťročí hladu, vojny a chorôb.

3. **Hegemónia** (podpora nadradenosti a dominancie)
Prezentuje táto aktivita myšlienku, že jedna skupina ľudí dokáže navrhnúť a uskutočniť definitívne riešenie problému? Alebo ponúka táto iniciatíva ľuďom možnosť zväziť jej vlastné obmedzenia?
Príklad hegemonie: „Rozvojové krajiny sú chudobné, lebo im chýbajú nové technológie a vzdelanie. Ich systém spravovania nie je tak vyspelý, ako náš. Musíme im pomôcť tým, že im dodáme technológie a dobré vzdelanie.“

„Musíme zahájiť úplne nový program pokroku a rastu nerozvinutých častí sveta. Viac než polovica obyvateľov sveta žije v podmienkach blížiacich sa biede. Prvýkrát v histórii má ľudstvo k dispozícii znalosti a schopnosti, ako týmto ľuďom uľahčiť ich utrpenie.“

Harry S. Truman, prezident USA, 1949

4. **Depolitizácia** (ignorovanie nerovností v moci a ideologického pozadia návrhov).
Prezentuje táto aktivita problém/riešenie, ako oddelený od politických vzťahov a ideológií? Alebo si je táto iniciatíva vedomá vlastných ideológií a ponúka analýzu mocenských vzťahov?
Príklad, ako politické záujmy rozvinutých krajín často ovplyvňujú rozvojovú pomoc:

V roku 1976 bola na Filipínach vybudovaná jadrová elektrárň Bataan. Peniaze na tento gigantický projekt získala vláda vo forme dlhodobej pôžičky od západných bánk a vlád. Elektrárň bola postavená v strede tichomorskej zóny zemetrasení a na úpäť sopky a preto nebola nikdy dokončená a prevádzka nikdy spustená. Reaktor dodávala americká firma, ktorá bola obvinená z korupcie a predražovania. Filipíny si na výstavbu elektrárne požičali 2,1 miliardy dolárov, pričom údajne 80 miliónov dolárov dostal prezident Filipín od dodávateľskej firmy ako províziu.

Peniaze na tento a podobné projekty, ktoré spôsobili obrovské dlhy tretieho sveta, majú svoj pôvod v roku 1973, kedy štvornásobne stúpli ceny ropy na svetovom trhu. Krajínám, ktoré obchodovali s ropou sa tak na ich účtoch v západných bankách nahromadili miliardy dolárov. Banky potrebovali tieto peniaze niekde investovať, aby zarobili na úroky. Vlády bohatších krajín podnietili banky, aby dali tieto peniaze vo forme pôžičiek takzvaným rozvojovým krajínám. Chceli totiž predísť výraznej kríze v rozvinutom svete a pôžičkami chceli zabezpečiť, aby krajiny Globálneho juhu boli naďalej schopné dovážať ich produkty. Medzinárodný menový fond takéto konanie podporil.

V súčasnosti podľa Svetovej banky splácajú chudobné krajiny vládam, bankám a finančným inštitúciám Globálneho severu mesačne 31,3 miliardy dolárov. To predstavuje obrovský únik zdrojov zúfalo potrebných v miestnom zdravotníctve, školstve či priemysle (BIGELOW 2002).

5. **Etnocentrizmus** (prezentácia jedného názoru ako jedinej morálnej voľby)

Naznačuje táto aktivita, že ktokoľvek, kto nesúhlasí s navrhovaným riešením je nemorálny? Alebo prezentuje, že existujú aj iné logické pohľady na danú problematiku?

Príklad etnocentrického vnímania sveta:

„Nemyslím si, že pes vo válve má úplné právo na válvu, aj keby v ňom ležal veľmi dlhú dobu. Neuznávam také právo. Nepripúšťam napríklad, že sa veľmi ublížilo červeným Indiánom v Amerike alebo čiernym ľuďom v Austrálii. Nepripúšťam, že by sa týmto národom ublížilo tým, že prišla silnejšia rasa, nadradená rasa, vzdelanejšia rasa a prebrala ich miesto. „

W. Churchill, britský konzervatívny politik, predseda vlády a nositeľ Nobelovej ceny za literatúru

6. **Spasiteľstvo** (definovanie pomoci ako poslanie schopnejších)

Prezentuje táto aktivita ľudí, ktorí potrebujú pomoc, ako bezmocné obeť miestneho násillia alebo nešťastia a tých, čo pomáhajú vykresľuje ako vyvolených „globálnych“ ľudí schopných priviesť ľudstvo k harmónii, poriadku a pokroku?

„Keďže sme najbohatšia krajina sveta, verím, že máme morálnu povinnosť viesť boj proti hladu a podvýžive...“

Barack Obama, prezident USA

„Reprezentujem mnohých ľudí v Afrike, ktorí nemajú vlastný hlas. Nežiadali ma, aby som ich zastupoval. Je to trúfalé, ale dúfam, že sú z toho radi.“

Bono Vox, spevák

7. **Zjednodušovanie** (ponúkание jednoduchých riešení, ktoré nevyžadujú systemické zmeny)

Ponúka táto aktivita zjednodušené analýzy a odpovede, ktoré nepodnecujú ľudí k hlbšiemu rozmýšľaniu nad zložitou problémou? Alebo ponúka táto aktivita komplexnú analýzu problému a pripúšťa možné negatívne dopady navrhovaných riešení?

Anna Hašková z Hermanoviec (okres Vranov nad Topľou) pomáha deťom v Afrike cez projekt Misie na Níle. Najprv sa len modlila, no to jej nestačilo. Pred šiestimi rokmi začala s pletením výbavičiek pre novonarodené deti na tomto kontinente.

„Každé novorodeniatko dostane pri narodení súpravičku. Keď sa niekedy pozerám na fotografie z Afriky, musím povedať, že oproti nim sme bohatí. Nás však táto pomoc nestojí nič a oni sú za ňu veľmi vďační,“ konštatovala A. Hašková.

<http://vranov.korzar.sme.sk/c/6730106/hermanovcanka-pletie-oblecenie-pre-novorodencov-v-afrike.html#ixzz2xXC8D1ZO>

I keď takéto aktivity môžu na prvý pohľad chytiť za srdce, pri druhom pohľade je treba rozšíriť

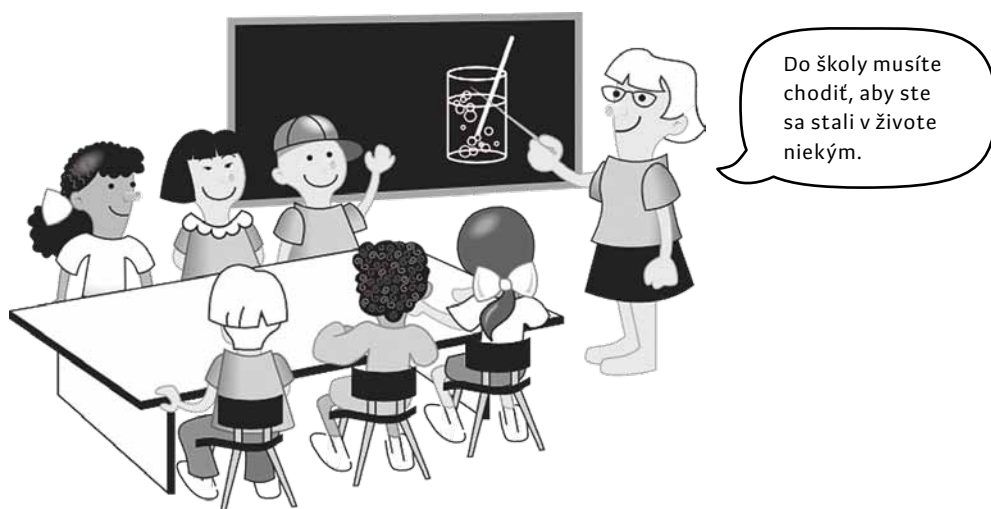
svoj zorný uhol. V priebehu posledných rokov už viac než 30 krajín sveta zakázalo dovoz oblečenia z druhej ruky, aby ochránilo vlastný priemysel. V 80-tych rokoch textilný priemysel v Keni rozkvital, zamestnával až 30 % pracovnej sily krajiny. Avšak liberalizácia obchodných zákonov spôsobila masový dovoz darovaného oblečenia a zdevastovala miestny textilný priemysel. V roku 2011 sa iba do Ghany doviezlo takmer 80.000 ton darovaného oblečenia. http://www.huffingtonpost.ca/mariah-griffinangus/africa-charity_b_1623561.html

Podrobnejšie k uvedeným prístupom e-learning na www.sokratovinstitut.sk

Nástroje globálneho vzdelávania

Jedným z dôležitých nástrojov v globálnom vzdelávaní je kritická gramotnosť. Existuje veľké množstvo pohľadov na kritickú gramotnosť. CERVETTI, PARDALES, DAMICO (2001) napríklad jasne rozlišujú medzi bežným čítaním, kritickým čítaním a kritickou gramotnosťou pričom zdôrazňujú, že pri každom spôsobe čítania vyvstanú v mysli čitateľa iné otázky. Predstavme si napríklad situáciu znázornenú na obr. 7:

Obr.7

Pozrime sa na danú situáciu z pohľadu rôznych prístupov k čítaniu:

- Tradičné čítanie** by sa zameralo na otázky ako: „Čo povedala učiteľka? Čím podporila svoj argument? Je to, čo povedala pravda, alebo lož?“
- Kritické čítanie** by sa pozrelo hlbšie do kontextu a politického rámca, do ktorého je vsadená táto situácia. Pýtali by sme sa otázky ako: „Kde sa nachádza táto škola? Kedy sa to stalo? Aká je socio-ekonomická situácia tohoto učiteľa a študentov? Aká bola motivácia a politická orientácia učiteľa? Aké mocenské vzťahy sa opakujú vo výroku učiteľa? Ako učiteľove názory ovplyvnili študentov a ich rodiny?“
- Prístup kritickej gramotnosti** by sa zameral na pôvod vedomostí/moci a vyplynuli by z neho nasledovné otázky: „Kto rozhoduje o tom, čo znamená „byť niekým“? V koho mene tak rozhoduje a pre koho prospech? Na základe čoho si o veciach vytvárame názor? Kto rozhoduje o tom, ako chápeme realitu? Koho záujmy sú v obraze reality zastúpené? Kto má z toho prospech a kto je naopak znevýhodnený? Na koho sa zabúda? Ako by ľudia v inom kontexte chápali pojem „byť niekto“?“

Moje **ponímanie kritickej gramotnosti** sa zaoberá kladením otázok prevažne v dvoch oblastiach:

- a. V prvom rade spochybňuje mocenskú nerovnováhu a názorovú reprezentáciu. Pýta sa otázky ako: „Kto rozhoduje o tom, čo je pravda/ideál, v koho mene a pre koho dobro?“
- b. Druhá oblasť spochybňuje predstavu, že význam je objektívny a sám o sebe výpovedný. Zdôrazňuje fakt, že reality sú sociálne, kultúrne a historicky budované a dostáva sa na ich hranice a limity, čím podporuje otvorenosť voči potlačeným vedomostiam, subjektivite a veciam, ktoré sú nepoznané. Tu sme nútení pýtať sa otázky ako: „Z čoho tieto naše postoje pramenia (v zmysle kolektívnych príbehov), aké sú ich dôsledky a ako by sa na ne dalo pozeráť z iného uhla pohľadu?“

Pozrime sa teraz na nasledujúci imaginárny leták, ktorý obsahuje reálny slogan istej rozvojovej organizácie.

Obr. 8

Z perspektívy kritickeho čítania najprv preskúmame kontext vzniku takéhoto plagátu:

- Aký je zámer tohto plagátu? Kto ho vytvoril a za akým cieľom? Kde bol umiestnený a prečo? Ako a prečo boli vybrané konkrétne obrazy a slová? Ako je čitateľ nasmerovaný prostredníctvom zvoleného jazyka zmyslať a konať určitým spôsobom?

Kritická gramotnosť následne otvára otázky vzťahujúce sa k našej spoluúčasti na škode na veľmi základnej úrovni:

- Kto rozhoduje o tom, čo sú problémy a aké sú ich riešenia (v prípade tohto plagátu, historicky a v našom kontexte?) Aké predpoklady viedli k týmto rozhodnutiam? Ako sú nerovné vzťahy medzi darcami a prijímateľmi reprodukovanie prostredníctvom týchto predpokladov? Aké iné ponímania problémov a ich riešení by mohli byť navrhnuté komunitami, ktoré boli historicky vo vzťahoch podriadené? Atd'.

Mereana Taki Rotorua Aotearoa (N.Zéland)

V mojom jazyku je na učenie a učenie sa jedno slovo - AKO. Vzdelávanie, na ktorom záleží najviac, je to, ktoré sa deje vo vašej komunite. Mojou úlohou ako dospelého v kmeni je doviesť svoje deti do dospelosti. Je potrebné, aby som ich učila o všetkých aspektoch života - *– tak ako život plynie. Ale ako sa to naučia, ak pôjdu kamsi preč a nebudú vidieť, čo presne robím?* Svoje deti som zvykla brávať všade so sebou, vrátane univerzity, kde som pracovala. Pre mainstreamový systém to spôsobovalo množstvo problémov.

Dennis Banda Zambia

Jedna africká múdrosť hovorí, že na vzdelanie jedného dieťaťa treba celú dedinu. V momente, ako sa toto dieťa začne vzdelávať podľa západného vzoru, stretáva sa s nezrovnalosťami medzi tým, čo ponúka škola a čo ponúka komunita. Neustále sa učí pohybovať sa v mantineloch školskej a komunitnej kultúry. V škole mu hovoria, že alternatívne vzdelávanie v porovnaní s tým školským je prejavom nevedomosti. Dieťa sa tak postupne stáva cudzincom vo vlastnej komunite. Naša najstaršia generácia prišla s akronymom pre takýto typ školského vzdelávania. Je to PhD. – Permanent Head Damage

Obr. 9: Ukážka aktivity z príručky Learning to Read the World Through Other Eyes (ANDREOTTI, SOUZA 2008). Preklad Tomáš Fedorko, študent Sokratovho inštitútu (príručku nájdete na CD v prílohe).

Zamyslite sa nad tým, ako ľudia z iných kultúr vnímajú vzdelávanie.

Racionalita a metafory

Pri výučbe globálneho vzdelávania je dôležité tiež poukázať na dve mysle, ktoré v sebe všetci nosíme, ale často rozvíjame jednu na úkor druhej: na jednej strane je to racionálna myseľ zameraná na fakty, čísla, predvídateľnosť, kontrolu a objektívne popisovanie sveta pomocou slov. Na strane druhej máme však aj metaforickú myseľ, ktorá sa sústreďuje na symboly, emócie, rytmy, prepojenia a vzorce. Zatiaľ čo racionálna myseľ sa zaoberá otázkou: „Ako rýchlo vyriešiť problémy, ktoré máme?“, metaforická myseľ sa v prvom rade zamýšľa nad tým: „Ako sme sa do tejto situácie dostali?“ Zatiaľ čo prvý prístup používa existujúce formy myslenia, aby vyriešil súčasné problémy, druhý prístup si uvedomuje, že problémy nemožno vyriešiť tým istým spôsobom myslenia, ktoré ich vytvorilo.

V súčasnom inštitucionalizovanom vzdelávaní sa často vyžaduje výlučne prvý prístup a racionálna myseľ, pretože tie dávajú ľuďom iluzórny pocit osobnej kontroly nad vlastným učením a jeho výsledkami. Činnosti prostredníctvom ktorých sa rozvíja a k slovu dostáva metaforická myseľ (umenie, literatúra, filozofia, hudba, tanec, ekológia, teológia...) sú však rovnako dôležitou súčasťou rozvoja ľudskej bytosti a mali by mať rovnocenné miesto vo vzdelávaní.

Pôvodné národy a kultúry sa pri tvorbe vedomostí spoliehajú do veľkej miery na príbehy a metafory. Súčasný filozof a teológ Peter Rollins pripisuje metaforám a podobenstvám schopnosť rozvrátiť našu túžbu vnímať svet ako jednoduchý a pochopiteľný. Neponúkajú človeku jasnosť, lebo odmietajú byť ulovené do siete jedinej interpretácie. Príbeh neposkytuje v prvom rade informáciu o našom svete. Ak mu dovoľíme pôsobiť v nás, zmení náš svet - otvorí ho stále novým možnostiam, odmietajúc uväznenie v kategóriách, ktoré v súčasnom svete existujú. Týmto spôsobom metafory transformujú naše vnímanie reality a tým menia realitu samotnú (ROLLINS 2009).

V období od 1867 do 1969 novozélandská vláda pre deti Maurov.

Perspektívy:

Niektorí zo staršej generácie Maurov:

„Chceme, aby naše deti mali prístup ku všetkým druhom vedomostí vrátane tých, ktoré mali kolonizátori.

Odvzdali sme im našu zem, aby naše deti mohli chodiť do školy a mohli z toho čerpať, no to neznamená, že sme sa zriekli toho, čím sme.

Nepovedali sme:

„Zoberte si túto zem za každú cenu, pretože my sme príliš hlúpi nato, aby sme mysleli samostatne a potrebujeme vaše vzdelávanie, lebo inak budeme hlúpi naveky“. Povedali sme: „Máme jasno v tom, kto sme a zároveň chceme pochopiť, čo ste nám priniesli vy. Možno to využijeme a možno nie. Rozhodnutie je na nás“.

Deklarácia OSN o Právach pôvodných obyvateľov uvádza, že pôvodní obyvatelia majú právo zakladať a udržiavať vlastné školy a poskytovať vzdelanie v ich vlastných jazykoch a spôsobom, s ktorým sa stotožňujú (čl. 14).

Obr. 10: Ukážka aktivity z príručky Learning to Read the World Through Other Eyes (ANDREOTTI, SOUZA 2008). Preklad Tomáš Fedorko, študent Sokratovho inštitútu (príručku nájdete na CD v prílohe).

Ktorú z metafor by ste priradili k jednotlivým uhlom pohľadu z predchádzajúceho boxu?

Rozanalyzujte prípadovú štúdiu a zamyslite sa nad otázkami uvedenými nižšie.

Prípadová štúdia:

Súvislosti: V období od 1867 do 1969 novozélandská vláda prevádzkovala „internátne školy“ vyhradené pre deti Maurov.

Reflexia:

1. Žijú vo vašom okolí ľudia, ktorých väčšina považuje za „nevzdelaných“?
2. Nachádzajú sa vo vašom okolí kultúrne či sociálne skupiny, ktoré sú považované za „neúspešné“? Čo naznačuje takéto stereotypné zmýšľanie?
3. Mali by deti z rozdielnych kultúr v multikultúrnej spoločnosti navštevovať segregované školy? Ako znejú argumenty za a proti tejto politike?
4. Čo sa stane, ak si učitelia myslia, že konkrétna kultúra (či typ identity) nedisponuje tými „správnymi“ vlastnosťami, aby uspela v školskom systéme?
5. Čo sa stane, ak si učitelia myslia, že konkrétne kultúry neprispeli (alebo prispeli len veľmi málo) k „pokroku civilizácie“ (ktorá sa chápe ako najlepšia a jediná možná cesta)?
6. Mali by byť deti z menšinových etnických komunit nútené k tomu, aby sa obliekali a správali podľa dominantnej väčšiny v školskom prostredí? Alebo by mali mať (spoločne s ich rodičmi a komunitou) slobodu odlišovať sa na základe vlastných tradícií? Aké sú dôsledky prispôsobovania sa a, naopak, úplnej slobody?
7. Mali by byť skupiny pôvodného obyvateľstva vzdelávané „pôvodnými“ spôsobmi? Mali by mať prístup k mainstreamovému vzdelávaniu? Kto by o tom mal rozhodnúť?

Úloha: Mapovanie konfliktu

Zamyslite sa nad podobnou situáciou vo vašom kontexte, pri ktorej možno nájsť paralely s prípadovou štúdiou. Dokázali by ste zmapovať rozličné perspektívy a vytvoriť vlastnú prípadovú štúdiu? Ako sa odlišuje alebo podobá na tú, ktorá je uvedená vyššie?...namiesto „Urbanistická migrácia“ dat „migrácia do miest“ v OBR.nize aj na CD

GREGORY CAJETE (2000) definuje metaforickú myseľ ako tú, ktorá popisuje, imaginuje a tvorí živý svet okolo nás, s ktorým sme v neustálom kontakte a z neho buduje svet ľudí. Metaforická myseľ vytvára tieto príbehy z kolektívneho podvedomia. Pre antropologičku z indiánskeho kmeňa Cree YVONNE DION-BUFFALO (1990) metafory predstavujú „semienka myšlienok a šípy zmeny“ a používajú sa na „vytváranie nálady, formovanie vzorcov a navodenie rôznych fyzických a mentálnych zmien“. Aby som poukázala na dôležitosť metaforickej mysle v našich životoch a vo vzdelávaní, ponúkam vám na záver príbeh, ktorý je podobenstvom našich každodenných stretov s inými rámcami myslenia.

V roku 362 p. n. l. sa na brehu rieky Indus stretli dvaja muži: Alexander Veľký – mladý Macedóнець a nahý mudrc. Alexander sa ho opýtal: „Čo robíš?“ a mních mu odpovedal: „Zažívam prázdnotu.“ Keď Alexandrovi mních položil tú istú otázku, ten hrdo odvetil: „Dobývam svet.“ Oba sa zasmiali. Oba mali pocit, že ten druhý je blázon.

Aby sme pochopili odlišné pohľady týchto dvoch mužov, musíme sa pozrieť na mýty, ktoré formovali ich životy. Rodičia a učitelia rozprávali mladému Alexandrovi príbehy o veľkých hrdinoch. Povzbudzovali ho, aby bol ako Achilles, ktorý vyhral každý boj. Aby bol ako Tézus, ktorý skolil strašného Minotaura. Aby bol ako lások, ktorý viedol Argonautov na dobrodružnej ceste za zlatým rúnom... Boli to všetko muži, ktorí tvorili dejiny, a taký chcel byť aj Alexander. Pretože starí Gréci verili, že žijú iba raz a keď zomrú, musia prekročiť rieku Styx, a ak žili výnimočný život, budú vítaní v Elysium, kde majú vstup povolení iba hrdinovia a Bohovia.

Na druhej strane nahý mudrc vo svojej mladosti počúval iné príbehy. Počul o mužovi menom Bharat. Ten tiež dobyl svet. A keď vystúpil na najvyšší vrchol Meru, aby tam na znak víťazstva a prvenstva vztýčil svoju vlajku, uvidel, že sa tam nachádza nespočetné množstvo vlajok iných dobyvateľov, ktorí si tiež mysleli, že tam boli prví. Bharat pocítil obrovský pocit bezvýznamnosti a ten ho viedol k duchovnej ceste a dosiahnutiu nirvány. Aj India majú riekku, ktorá oddeľuje živých od mŕtvych. Ale neprekráčate ju iba raz. Prechádzate z jedného brehu na druhý nespočetne veľa krát, až kým nepochopíte celú podstatu bytia.

Dve odlišné mytológie, dva odlišné pohľady na svet. Jeden lineárny, druhý cyklický. Jeden verí, že toto je náš jediný život. Ten druhý verí, že toto je iba jeden z mnohých životov. Menovateľom Alexandrovho života bola jednotka a hodnota jeho života bola určená súčtom jeho úspechov. Menovateľom mudrcovho života bolo nekonečno, čokoľvek urobil, vždy bol výsledok nula.

Dva odlišné prístupy, ktorý z nich je ten správny? V závislosti od kontextu, v závislosti od požadovaného výsledku, zvolte si jednu z paradigiem. Paradigmy sú ľudské konštrukty, sú to výtvory kultúr, nie prírodné jav

(PATTANAİK, DEVUTT 2009)

Literatúra:

- ANDREOTTI, V., 2008: Learning to Read the World Through Other Eyes. Vydavateľstvo Global Education, Derby, UK
- ANDREOTTI, V., 2011: Actionable Postcolonial Theory in Education, Palgrave Mcmillan, New York.
- ANDREOTTI, V., 2013: Taking minds to other places. Primary Geography, 2013/1, 12-13
- BIGELOW, B., Peterson, B., (ed.), 2002: Rethinking Globalization: Teaching for Justice in an Unjust World, Rethinking Schools Ltd; 1 edition.
- CAJETE, G., 2000: Native Science: Natural laws of interdependence. Santa Fe: Clear lights Publishers.
- CERVETTI, G., PARDALES, M., DAMICO, J., 2001: A tale of differences: Comparing the traditions, perspectives, and educational goals of critical reading and critical literacy. Reading Online, 4 (9). Dostupné: http://www.readingonline.org/articles/art_index.asp?HREF=/articles/cervetti/index.html
- DIONE-BUFFALO, Y., 1990: „Seeds of thought, arrows of change: Native storytelling as metaphor.“ In Healing voices:Feminist approaches to therapy with women, ed. Tony Laidlaw, Cheryl Malo, 118-42, San Francisco: Jossey-Bass, inc.
- GALSHIOT, J., 2002: Survival of the fittest. Dostupné: <http://www.aidoh.dk/new-struct/Happenings-and-Projects/2009/Survival/GB-Survival-short.htm>
- LIKAVSKÝ, P., RUŽEK, I., VAŇKOVÁ, Z., RUŽEKOVÁ, M., 2009: Geografia 6. ročník základných škôl a 1. ročník gymnázií s osemročným štúdiom. VKÚ, Harmanec. 78 s.
- PATTANAİK, DEVUTT. prednáška TED India, 2009: Dostupné: http://www.ted.com/talks/devdutt_pattanaik
- ROLLINS, P., 2009: The Orthodox Heretic, Canterbury Press, Norwich
- TOLMÁČI, L., GURŇAK, D., KRIŽAN, F., TOLMÁČIOVÁ, T., 2010: Geografia pre 7. ročník základných škôl a 2. ročník gymnázií s osemročným štúdiom. VKÚ, Harmanec. 104 s.
- <http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp-working-for-few-political-capture-economic-inequality-200114-summ-en.pdf>
- <http://climate.nasa.gov/evidence>
- <http://vranov.korzar.sme.sk/c/6730106/hermanovcanka-pletie-oblecnie-pre-novorodencov-v-afrike.html#ixzz2xXC8D1ZO>.

Adam ČAJKA

Vyštudoval medzinárodné vzťahy, európske a environmentálne štúdiá na Fakulte sociálnych štúdií Masarykovej univerzity v Brne. Absolvoval stáž na Tata Institute of Social Sciences v Mumbaí, kde študoval rozvojové štúdiá a sociálnu prácu s kmeňovým obyvateľstvom. Pracoval v Centre globálneho rozvojového vzdelávania organizácie NaZemi. Od roku 2013 v organizácii Arpok vyučuje programy pre školy, robí semináre pre učiteľov a pracuje na výskume potrieb pedagógov v oblasti učenia o globálnych témach. Je zakladajúcim členom skupiny, ktorá prináša prístup Nenásilnej komunikácie do Českej republiky.

Zuzana GALLAYOVÁ

Vyštudovala Fakultu ekológie a environmentalistiky Technickej univerzity vo Zvolene. Učí tu predmety Environmentálna výchova, Metódy environmentálnej výchovy a Náuku o krajine. Venuje sa výskumu zmien využitia krajiny, ich príčin a dôsledkov. Konzultantka medzinárodného programu Zelená škola, lektorka kurzov pre učiteľov. Autorka a spoluautorka metodických materiálov pre školy.

10)

Globálne vzdelávanie – súvislosti bežného života

Tí z nás, ktorí sa pokúšajú jednať a robiť veci pre druhých a pre svet, bez toho, aby prehľbovali porozumenie seba samého, vnútornú slobodu a schopnosť lásky, nebudú mať ostatným čo dať. Budeme tak predávať len zmätok, posadnutosť, agresivitu a naše mylné predstavy.

Thomas Merton

10) Globálne vzdelávanie – súvislosti bežného života

V roku 2013 vydala brnenská organizácia NaZemi leták, ponúkajúci školám programy globálneho rozvojového vzdelávania s heslom: „Môj žiak má vzťah so šičkou z Kambodže“. Je tu ľahké vidieť symbolické poukázanie na to, že oblečenie v našich obchodoch pochádza zo vzdialených krajín. Okrem odevov by sme našli množstvo ďalších príkladov našej previazanosti so vzdialenými krajinami. Niektoré nitky, ktoré nás s týmito krajinami spájajú, však nemožno nájsť tak ľahko a ich rozplietanie sa ukazuje ešte komplikovanejšie. Akú úlohu môže hrať v tomto procese vzdelávanie?

Globálne témy sa prelínajú učebnými osnovami od základnej školy (typicky v zemepise, dejepise, občianskej výchove či v tzv. prierezových témach) po vysokoškolské štúdium (napr. geografia, etnológia, ekonómia). Výskumný ústav pedagogický Českej republiky (VÚP 2011) považuje učenie o týchto témach za jedno z najobtiažnejších. Čo majú spoločné, je komplexný charakter, previazanosť a zväčša nejednoznačné riešenia. O máloktovej z globálnych výziev môžeme prehlásiť, že poznáme riešenia ako napr. pri matematickej rovnici či opakovanom chemickom pokuse (Ako je možné dosiahnuť mier vo svete? Ako by malo vyzeráť udržateľné poľnohospodárstvo, ktoré je schopné uživiť ľudstvo?). Vzdelávanie o globálnych témach vyžaduje iný, náročnejší prístup k výučbe.

Denne sme zaplavovaní zverejňovaním tisícok informácií (z rôznych zdrojov, rôznej hodnotnosti, s rôznym zámerom). Jedným stlačením klávesnice „enter“ sa správa rozšíri k miliónom ľudí v rôznych častiach Zeme. Informačný pretlak ovplyvňuje aj obsah a spôsob vzdelávania. Už nie je cieľom len jednosmerný tok vybraných informácií („Toto je dôležité, tak tá to naučím, ty to zopakuj a cieľ je splnený.“). Výzvou je naučiť vyberať relevantné informácie a pýtať sa: Ako ich overiť? Ako ich kriticky hodnotiť? Ako s nimi pracovať? Ako ich používať? Kto nám informácie prináša? V akej podobe? Cez aký „filter“ prechádzajú? V tomto kontexte sa výučba globálneho vzdelávania nedá oddeliť od mediálnej výchovy (viac kap. Návojský, str. 101). Moderné didaktické metódy (používané nielen v globálnom vzdelávaní) sú interaktívne s dôsledným rozborom. Preto aj v príprave učiteľov/lektorov je dôležitý posun od poskytovania informácií k analýze zdrojov údajov, osvojenie diskusných techník, facilitovania. Posúva sa rola učiteľa z toho, „čo všetko vie a naučí nás“ k „sprievodcovi témami/usmerňovačovi diskusie“. Naučiť sa diskutovať, argumentovať či len vypočúť jeden druhého a pochopiť, že na veci môžu mať ľudia iné názory – to je výzva a úloha presahujúca vyšpecifikované globálne vzdelávanie s presahom na etiku.

Globálne rozvojové vzdelanie sa zaoberá súvislosťami a vzťahmi. Na vzťahy medzi nami a zvyškom sveta je možné nahliadať aspoň v dvoch rovinách. Tá prvá je materiálna a týka sa svetového obchodu s tovarom a surovinami. Druhá rovina je menej hmatateľná, skôr kultúrna a súvisí s tým, ako sa ovplyvňujeme navzájom. Táto kapitola preskúmava, prečo sú dôležité obidva smery a na záver predstaví niektoré metódy a prístupy, ktoré môžu byť použiteľné, keď o globálnych témach hovoríme, píšeme či vyučujeme.

GLOBÁLNA TRŽNICA

Pokiaľ sa pozrieme pod drobnohľadom na našu kuchyňu, šatník, garáž či vybavenie domácnosti, nájdeme produkty z celého radu krajín. Pokiaľ pokračujeme v pátraní po surovinách, z ktorých boli vyrobené, dostávame sa k spletitej sieti vzťahov a trás svetovej dopravy. Zistili by sme, že niektoré produkty našej dennej spotreby nacestovali po planéte možno viac kilometrov, než my za celý život.

Aký je príbeh tovaru, ktorý kupujeme? Kto ho vyrobil? Prečo je jablko z Nového Zélandu lacnejšie než európske, napriek tomu, že bolo do Európy dopravené z druhej pologule? Príbehy produktov v obchodoch nenájdeme, snáď okrem nič nehovoriaceho „Vyrobené mimo EÚ“. Poďme sa teraz zamyslieť nad tým, aké dôsledky môžu mať vybrané produkty pre prírodu a obyvateľstvo krajín, odkiaľ pochádzajú. Ako príklad je možné uviesť výrobky, ktoré používa každý z nás – bavlnené oblečenie, potraviny či spotrebná elektronika.

Bavlna – globálny odevný priemysel

Odevný priemysel je podobne ako poľnohospodárstvo typickým príkladom odvetvia, ktoré dlhodobo prispieva k napätiu medzi ekonomicky vyspelými krajinami Severu a rozvojovými krajinami Juhu (obr. 1). Tento priemysel, koncentrovaný v juhovýchodnej Ázii, je dobrým príkladom fungovania svetového obchodu. Jedným z hlavných charakteristických znakov odvetvia je totiž jeho obrovská priestorová flexibilita. Prípady, kedy sú odevné továrne bez predchádzajúceho varovania premiestnené prakticky cez noc z jednej lokality do druhej, nie sú nijak ojedinelé (ŠPAČKOVÁ 2005).

Obr. 1: Spracovanie bavlny, India.

(zdroj: Greenpeace)

Podľa prieskumu MARŠÍKOVEJ (2012) sa v Českej republike pri nakupovaní nezajíma o pôvod oblečenia až 53 % spotrebiteľov (zaujíma sa 33 %). Pôvod oblečenia pri nakupovaní nehrá rozhodujúcu rolu pri 87 % opýtaných.

Dvaja britskí novinári (ABRAMS, ASTILL 2001) sa vydali po stopách konkrétnych džínsov z predajne v Londýne a zistili, že ich cesta môže vyzeráť nasledovne: do Veľkej Británie nohavice dorazia z Tuniska, predtým boli nafarbené v Taliansku syntetickým indigom vyrobeným vo Frankfurte. Pemza, ktorou sa drhnú (aby mali výhody obnosených nohavíc), pochádza z Turecka. Látka na vrecká bola doručená z Kóreje, cestou prešla úpravami v Pakistane. Polyesterové nite boli doručené z Maďarska a Turecka. Ropu k výrobe polyesteru poskytla japonská spoločnosť, zúbky pre zipsy boli vyrobené vo Francúzsku. Bavlna pochádzala z Kazachstanu. Meď a zinok na gombíky boli vyťažené v Namíbii. Autori štúdie uvádzajú, že nohavice nacestovali najmenej 64 000 km.

Obyčajné džínsy sú príkladom produktu, ktorý ovplyvňuje nespočetne veľa ľudí zapojených do výrobného reťazca (obr. 2). Na jednej strane odevný priemysel poskytuje prácu, tá však mnohokrát prebieha v otrasných podmienkach. Pre zber bavlny v Kazachstane sa využíva detská práca. V Turecku pracovníci trpia dýchacími ochoreniami dôsledkom tzv. pieskovania (proces, ktorého cieľom je, aby nové džínsy vyzerali obnosené).

Ob. 2: Výroba džínsov, Čína, (zdroj: Greenpeace)

T Pri výrobe je často poškodzované zdravie pracovníkov, ohrození nebezpečnými látkami z výrobkov sú aj spotrebiteľia. V roku 2003 začal v EÚ pracovať rýchly výstražný systém RAPEX (*Rapid Alert System for Non-Food Products*). Zabezpečuje výmenu informácií o nebezpečných výrobkoch nepotravinového charakteru medzi Európskou komisiou, členskými štátmi Európskej únie a štátmi Európskeho hospodárskeho priestoru – Islandom, Lichtenštajnskom a Nórskeho kráľovstvom. Táto databáza je týždenne aktualizovaná. Medzi nebezpečnými výrobkami nájdeme o. i. dojčenské oblečenie, značkovú obuv či kozmetiku. O dôvod viac zaujímať sa o pôvod a zloženie výrobkov, ktoré denne používame.

Databáza Rapex je dostupná na: <http://www.uvzsr.sk> alebo priamo: <http://ec.europa.eu/consumers/safety/rapex/alerts/main/index.cfm?event=main.listNotifications>

V odevných továrňach v Bangladéši panujú veľmi nízke bezpečnostné štandardy a sú hrubo porušované základné práva pracovníčok (viac NAZEMI 2011a). Aktuálne sa kvôli ešte nižším nákladom presúva časť textilnej výroby z Ázie do Afriky. Argumentom na podporu súčasného stavu je okrem finančnej efektivity tiež, že bez odevného priemyslu by množstvo ľudí nemalo prácu. Je však otázkou, aká bola situácia pred expanziou tohto odvetvia a tiež ako by bolo možné podmienky nastaviť inak.

- výroba riflí očami 17-ročnej Číňanky: film *Džínsy z Číny/China Blue* <http://www.globalnevzdelavanie.sk/videoarchiv>
- spojenie výroby v Ázii s nezamestnanosťou v Čechách: dokument *Závod ke dnu*

Sója – kľúčová plodina

Keď sa povie sója, ľudia si vybavujú často produkty pre vegetariánov. Sója je však jednou z kľúčových plodín Európskej únie. Význam a využitie sójových pokrutín ako zdroj krmiva narástol najmä po tzv. chorobe šialených kráv vo Veľkej Británii. Štáty EÚ sa vzdali používania mäsovokostnej múčky a bolo nutné nájsť náhradný zdroj krmiva pre veľkochovy. Okrem iného z tohto dôvodu rapídne narástla produkcia geneticky modifikovanej sóje v Latinskej Amerike.

+ **-** **x** **+** **-** Ako spolu súvisia vlk hrivnatý (zvíra juhoamerických saván), deti v chudobnom brazílskom slume a kura v českom obchode?

Veľkochovy hydiny majú zlú povest (napr. sliepky trávia život na ploche o veľkosti papiera A4). Zanechávajú veľkú stopu tiež na druhom konci sveta, odkiaľ sa dováža stále viac sóje na kŕmenie. V roku 2007 bolo 46 % sóje dovážanej a spracovanej v EÚ z Brazílie a 41 % z Argentíny. Pre oboch týchto najväčších producentov je sója dôležitým exportným artiklom. Brazília vyváža viac ako 70 % a Argentína cez 90 % svojej produkcie, a to najčastejšie do Číny a Európskej únie (HNUTÍ DUHA

2009). Tento trend má svoju odvrátenú stranu, nakoľko intenzifikácia poľnohospodárstva, ktorá je nutná k pokrytiu ohromného dopytu, sa podpisuje na živote miestnych ľudí a prírodnom bohatstve. Brazílskou, argentínskou či paraguajskou krajinou sa kvôli profitu nášho priemyselného poľnohospodárstva rýchlo šíria rozsiahle polia chemicky ošetrovaných sójových monokultúr. Tisícny drobných roľníkov musia skončiť so svojím hospodárením a strácajú tak obživu. Svoje si odnášajú tiež posledné zvyšky unikátnych pralesov a saván, kde žije množstvo vzácných organizmov (napr. vlk hrivnateľ). Expanzia sóje znečisťuje rieky a studne, poškodzuje pôdu a odčerpáva množstvo vzácnej vody. Zdroj: HNUTÍ DUHA 2009

O ceste našich raňajok, potravinových míľach, prídavných látkach v potravinách viac: <http://www.sokratovinstitut.sk/e-learning/>

Koltán - nerastné suroviny v konfliktoch

Vedľa príbehu oblečenia a jednej zo základných plodín súčasnosti, sa môžeme pozrieť na súvislosti výroby moderných technológií. Ilustratívnym príkladom je spotrebná elektronika (obr. 3). Ročne vymení mobilný telefón cca 500 miliónov ľudí. Životnosť mobilu je v ekonomicky vyspelých krajinách kratšia ako dva roky. Dôvodom na jeho výmenu nie je nefuknosť, ale vplyv reklamy ponúkajúcej nové modely s ďalšími a ďalšími funkciami (BIOLEK 2011). Počítače, notebooky, mobilné telefóny, tablety a ďalšie elektronické zariadenia obsahujú mikročipy. Pre výrobu týchto stavebných jednotiek je vyhľadávaným zdrojom tzv. koltán (zlučenie kolumbitu a tantalitu). Ide o výnimočne pevný a vodivý kov, ktorý sa ťaží iba na niekoľkých miestach sveta - v pohoriach starších ako 3 miliardy rokov. Najväčšie nálezisko (cca 80 % zásob), sa nachádza v Demokratickej republike Kongo. V tejto krajine probiehal ničivý konflikt v období, kedy sa dopyt po koltáne na svetovom trhu prudko zvýšil (roky 1999 - 2000). Ukázalo sa, že vývoj na svetovej burze mal zásadný vplyv na podobu a trvanie konžskej vojny.

V roku 2013 v krajine stále pretrvávalo napätie a násilie. V priebehu otvoreného konfliktu v rokoch 1998 až 2003 rozsiahla ilegálna ťažba nerastných surovín, ktoré sa vyvážajú do bohatých krajín, zaistovala financovanie konžskej vojny. Tým, že strany konfliktu boli v zásade obchodníkmi so zdrojmi, viedli sa jednotlivé boje najmä o kontrolu nálezísk. Vojna sa tak pre bojujúce strany stala ekonomicky výhodná (GLOBAL WITNESS 2004). Okrem vzácného koltánu sa v Kongu vyskytuje 20 % svetových zásob kobaltu a značné náleziská mede, cínu a zlata, čo sú ďalšie vzácne kovy používané v elektronickom priemysle.

Nerastné bohatstvo Demokratickej republiky Kongo (DRK)

DRK má približne 70 miliónov obyvateľov, z ktorých asi 3/4 žijú pod hranicou chudoby. Pritom z hľadiska množstva a rozmanitosti prírodného bohatstva je DRK jednou z najbohatších krajín sveta. V Konžskej panve sa rozkladá druhý najväčší tropický dažďový prales a na pobreží i v pevninskom šelfe sa nachádzajú náleziská ropy. Kongo má tiež obrovské vodné zdroje - rovnomenná rieka je po Amazonke druhou najvodnatejšou na svete. Štát má neobyčajné zásoby vzácných kovov a minerálov. V krajine sa nachádzajú náleziská aluviálnych diamantov, zlata, kobaltu, cínu, mede, uránu, zemného plynu a koltánu. Zo svojho nerastného bohatstva však obyvatelia Konga (pôv. Zairu) od získania nezávislosti na Belgicku v roku 1960 obdržali pramálo. Viac ako 30 rokov v krajine vládol diktátor Mobutu Sese Seko. V 90. rokoch DRK zachvátili hneď dva vojnové konflikty.

Konžské vojny

Najzávažnejším sa stal konflikt, ktorý je prezývaný „africká svetová vojna“, pretože sa priamo do nej zapojilo osem afrických krajín a mnohé ďalšie nepriamo. Rozbuškou sa stala genocída v susednej Rwande, ktorej strojcovia ušli cez hranice na západ. Na území Konga, tretej najväčšej krajiny v Afrike, viedla od roku 1998 obrannú vojnu aliancia prezidenta Kabilyho, podporovaná

susednou Angolou, Zimbabwe, Čadom a Namíbiou proti povstaleckému hnutiu na východe krajiny a jednotkám Rwandy, Ugandy a Burundi, ktoré do krajiny intervenovali. Neúnosne dlhé trvanie vojny bolo zapríčinené rozsiahlou ilegálnou ťažbou nerastných surovín, predovšetkým drahých kovov a ich predajom, nad ktorými nemala vláda najmenšiu kontrolu. Tieto zdroje dovážali priemyselné spoločnosti z USA a krajín Európy.

Podľa údajov IRC (International Rescue Committee) pripravila vojna v Kongu o život 5,4 miliónov ľudí. Hoci vojna v roku 2003 oficiálne skončila, dodnes pretrvávajú nepokoje, rovnako ako rozsiahla humanitárna kríza. V súčasnosti sú najväčším problémom choroby spojené s akútnym nedostatkom potravín a liekov, predovšetkým malárie, pneumónie, hnačky a podvýživy. V priebehu konfliktu došlo tiež za účelom obživy k bezprecedentnému hubeniu zvierat, predovšetkým populácie slonov a horských goríl v národných parkoch na východe krajiny. (Zdroj: NAZEMI 2011a)

Obr. 3: Tajomstvá mobilu – jedna z častí interaktívnej výstavy Svetový supermarket (zdroj: Jana Kipilová)

Prvým pokusom o alternatívu k smartfónom je Fairphone, ktorý by mal byť vyrobený bez kovov získaných z konfliktných území, v súlade s ekologickými a etickými pravidlami, plne recyklovateľný atď. je FairPhone. (www.fairphone.com) Zistite o ňom čo najviac informácií.

Čokoláda, káva, čaj

Kvalitná švajčiarska čokoláda, holandské kakao, anglický čaj o piatej... tradícia, ktorej korene siahajú do dôb kolonizácie. Ráno prevoňané šálkou kávy, lahodná chuť čokolády (u Aztékov nápoj bohov), posedenie s priateľmi v čajovni. Kto dnes odolá?

Väčšina krajín globálneho Juhu sa dodnes vyrovnáva s následkami svojej koloniálnej histórie (pozri obr. 1 v kap. Olah, str. 21). Ekonomiky týchto krajín sú orientované na vývoz a bežne závislé iba na jednej hlavnej exportnej komodite.

Káva

- najväčší spotrebitelia: Fínsko (12 kg/rok), Nórsko, Dánsko, Holandsko a Švédsko
- najväčší producenti: Brazília (viac ako 1/3 svetovej produkcie), Vietnam a Kolumbia
- z 1 EURa, ktoré vám zaúčtujú za šálku kávy v kaviarni dostane jej pestovateľ max. 2 centy
- 87 % európskeho trhu s praženou a instantnou kávou ovláda 5 firiem

Kakao

- najväčší spotrebitelia: Írsko, Švajčiarsko, Veľká Británia
- najväčší producenti (70 % svetovej produkcie): Pobrežie slonoviny, Ghana, Indonézia
- 41 % trhu s kakaom ovládajú 3 spoločnosti

Zdroj: Chládková a kol. (2007)

Medzi hlavné problémy konvenčne produkovanej kávy, kakaá, banánov a ďalších produktov patria:

- nízka výkupná cena komodít závislá na vývoji na burzách, často nepokrývajúca náklady na ich produkciu
- nútená detská práca, novodobé otroctvo
- neľudské pracovné podmienky, neexistujúce zdravotné a sociálne zabezpečenie
- používanie pesticídov a syntetických hnojív bez ochranných prostriedkov
- odlesňovanie
- vývoz nespracovaných produktov (napr. kakaové bôby)
- zisky zo spracovaných výrobkov (čokoláda) majú vyspelé krajiny.

Alternatívou k dnešnému fungovaniu globálneho obchodu vzniklo hnutie spravodlivého obchodu – fair trade. Ide o spôsob obchodu, ktorý dáva pestovateľom, remeselníkom a zamestnancom v krajinách Afriky, Ázie a Južnej Ameriky príležitosť užiť sa vlastnou prácou za dôstojných podmienok. Výrobcovia dostávajú za svoju prácu výkupnú cenu, ktorá zodpovedá nákladom na pestovanie či výrobu a zároveň umožňuje dôstojné živobytie. Sú zaručené férové obchodné podmienky, dodržiavanie ľudských a pracovných práv, šetrnosť k životnému prostrediu (www.nazemi.cz).

Aké sú pramene fairtrade v Taliansku? Talianska kresťanská organizácia posielala cez svojich kňazov do Brazílie peniaze ako pomoc. Jedného dňa im ale ako prekvapenie prišiel veľikánsky balík plný kávy a v ňom list od miestnych obyvateľov – že ďakujú za pomoc, ale nechcú charitu. Aj oni majú čo ponúknuť, nech od nich radšej Taliani kupujú za spravodlivé ceny tovar a posielajú ako prvú kávu. Káva však bola veľmi kyslá, nikomu nechutila a kupovali ju iba veľmi presvedčení ľudia, aby podporili tamojších obyvateľov. Avšak potom si organizátori tejto pomoci povedali, že takto to ďalej nejde a že keď majú niečo kupovať, musí to byť obojstranne výhodné. Vyslali do Brazílie svojich ľudí, ktorí tam našli medzi ponúkanými produktami také, ktoré boli vhodné pre taliansky trh. Takto sa to celé začalo... a následne vznikla organizácia talianska fairtrade organizácia Equo Solidale <http://www.equosolidale.it/>

Medzi **základné princípy fair trade** patria:

- výkupná cena zodpovedajúca nákladom udržateľnej produkcie a dôstojného živobytia
- dlhodobé obchodné vzťahy
- dodržiavanie dohôd Medzinárodnej organizácie práce (ILO)
- zákaz nútenej a detskej práce
- dlhodobo udržateľný rozvoj miestnych komunít
- kontrolované využívanie pesticídov a ďalších agrochemikálií
- zákaz využívania geneticky modifikovaných plodín
- šetrnejší prístup k využívaniu prírodných zdrojov

(www.fairtrade.cz)

Spotrebiteľ spozná výrobok spĺňajúci uvedené podmienky podľa certifikačnej známky FAIRTRADE® uvedenej na obale (**obr. 4**).

Obr. 4: Certifikačná značka FAIRTRADE®

! Viac ako 1,2 miliónov výrobcov z 63 rozvojových krajín sveta je zapojených do systému certifikácie Fairtrade. Najčastejšie ide o pestovateľov kávy, kakaa, banánov, čaju, bavlny alebo kvetov.

Certifikácia FAIRTRADE® ponúka pestovateľom minimálne výkupné ceny a sociálny príplatok. Garantovaná minimálna výkupná cena (Fairtrade Minimum Price) je stanovená pre každý produkt osobitne. Pestovatelia tak majú zaručené, že za svoje produkty nedostanú menej, ako tvoria ich náklady na pestovanie a dôstojný život. Pokiaľ je cena na svetovom trhu vyššia ako táto garantovaná cena, dostáva pestovateľ tržnú cenu. Pestovateľskému družstvu navyše odberateľ vypláca sociálny príplatok (Fairtrade Premium), ktorý sa ukladá do komunitného fondu. Pestovatelia sa potom sami demokraticky rozhodujú, ako použijú tieto finančné prostriedky. Väčšinou sa jedná o podporu vzdelávania, sociálne projekty, nákup zariadenia pre spracovanie produkcie, výstavbu ciest alebo studní, zaistenie lekárskej starostlivosti alebo poskytnutie štipendií pre deti. V roku 2012 tvorili sociálne príplatky spolu viac ako 80 miliónov EUR. Do fair trade nemôžu byť zapojení jednotliví pestovatelia, zapájajú sa ako členovia pestovateľských družstiev. (spracované podľa NAZEMI 2013).

Viac o fair trade v Ďalekohľade 6/2005, 8/2006 dostupné na www.spirala.sk, www.ferovepribehy.sk
Kritériá a logá výrobkov posudzované vo vzťahu k ochrane dažďových pralesov:
<http://www.rainforest-alliance.org/certification-verification>

Turizmus

Oddych, túžba „vypnúť“, odpojiť sa od bežných starostí, zmena prostredia – ďaleko od povinností a rýchlosti pracovných dní, užiť si čo najviac (veď si to zaslúžime) sú motiváciou stráviť dovolenku podľa svojich predstáv. Kde ju strávime? Ako pocestujeme? Kde budeme bývať? Aké služby využijeme? Aký štandard vyžadujeme? Čo budeme jesť? Aký budeme mať program? Čo si z navštívenej krajiny dovezieme a čo v nej zanecháme? Málokedy zvažujeme širšie súvislosti cestovania. Týmto môžu byť napr. dôsledky pre životné prostredie hostiteľských krajín, ktoré je vystavené zvýšenému náporu (napr. viac odpadov z produktov dovážaných pre turistov, energetická náročnosť). V mnohých oblastiach, kde je nedostatok vody, sa táto situácia príchodom turistov zhoršuje. Na štandardného návštevníka hotela v južnej Indii sa počíta priemerne 600 litrov vody na deň. Spotreba pripadá na sprchovanie, splachovanie, ale tiež zavlažovanie trávnikov alebo využívanie bazénu. Spotreba miestnych obyvateľov je v porovnaní s týmto zanedbateľná.

V dnešnej dobe je cestovanie produktom, ktorý ľudia kupujú. Masový turizmus má podľa Librovej (1994) všetky vlastnosti výrobného procesu: je normovaný na ľudské potreby, ktoré sú pomocou zacielenej reklamy usmerňované do unifikovanej podoby, ktorá vyhovuje záujmom tohto priemyslu. Čo viac, v priebehu dovolenky ľudia uvažujú inak, majú napr. podstatne väčšiu tendenciu mýňať, na čo reaguje pestrá paleta služieb. Skutočne masovú vlnu turizmu vyvolali obyvatelia priemyselných krajín v 60. rokoch 20. storočia, kedy im už ich časové možnosti a prebytok financií stačili k tomu, aby sa mohli cestovaniu venovať (LIBROVÁ 1994).

Turistický priemysel v číslach

- vo svete prispieva k HDP viac ako napr. priemysel automobilový alebo chemický
- v USA je podiel cestovného ruchu na HDP 3-krát väčší ako pri automobilovom a chemickom priemysle, v Európe 2-krát väčší
- turizmus vytvára zisk asi 6 500 miliárd USD, čo predstavuje viac ako 10 % svetového HDP
- turizmus zamestnáva 8,7 % všetkých zamestnaných ľudí sveta, čo je okolo 230 miliónov osôb a tento počet neustále rastie

Zdroj: WORLD TRAVEL, TOURISM COUNCIL 2012

Vďaka turistickému ruchu prichádzajú do kontaktu ľudia, kultúry a spôsoby života. Cestovateľom i hostiteľskej krajine môže kontakt prinášať nové poznanie, obživu, rozširovanie mentálnych horizontov či sebevedenie. Súčasný nebývalý rozsah a masový charakter tohto odvetvia však podnecuje diskusie o tom, aké má/bude mať alebo by mal mať dôsledky na spoločnosť, ekonomiku a životné prostredie a či je vôbec možné prevádzkovať ho tak, aby nespôsobil nenávratné zmeny.

Vďaka turistickému ruchu prichádzajú do kontaktu ľudia, kultúry a spôsoby života. Cestovateľom i hostiteľskej krajine môže kontakt prinášať nové poznanie, obživu, rozširovanie mentálnych horizontov či sebevedenie. Súčasný nebývalý rozsah a masový charakter tohto odvetvia však podnecuje diskusie o tom, aké má/bude mať alebo by mal mať dôsledky na spoločnosť, ekonomiku a životné prostredie a či je vôbec možné prevádzkovať ho tak, aby nespôsobil nenávratné zmeny.

Beduíni na Sinaji

Výstavba Riviéry Červeného mora v rokoch 1999 a 2000 prebiehala napriek odporu beduínskych kmeňov, ktoré boli vytlačené z južného pobrežia do vnútrozemia. Mnoho hotelových rezortov je prevádzkovaných ako uzavreté komplexy, do ktorých miestni ľudia nemajú prístup. Mezinárodné hotelové reťazce najímajú ľudí v regióne iba ako lacnú pracovnú silu. Beduíni sa sťažujú na to, že je im odieraná možnosť podieľať sa na rozhodovaní o realizácii vládnych projektov. Rozvojové projekty na severe pobrežia (vrátane výstavby priemyselnej zóny, agropodnikania a výstavby plynovodu do Izraela a Jordánska) vnímajú beduíni ako prostriedky k zaberaniu ich územia – s minimálnou možnosťou, aby z nich niečo získali samotné kmene. Sinajským pôvodným obyvateľom boli dlho upierané vlastnícke práva na ich tradičné územie. Je otázkou, nakoľko táto nerovnosť a diskriminácia podporuje útoky kmeňov na sinajský ropovod či únosy turistov (naposledy v roku 2012).

Zdroj: SABRY 2013

Turistika sľubujúca prílev „tvrdej meny“ je neoddeliteľnou súčasťou rozvojovej stratégie. Mnoho štátov sveta sa špecializuje na hostiteľskú úlohu a ich politiky sa zameriavajú na potreby turistického ruchu (KLEINOVÁ 2010). Príchod turistov so sebou nesie vybudovanie infraštruktúry služieb, ktorá môže byť neobyčajne zložitá (od letísk cez sieť hotelov po ponuku balenej vody a rýchleho občerstvenia) a dôsledky na hmotnú kultúru sú rozsiahle. Ako však poznamenáva HELENA NORBERG-HODGE (1996), ďaleko významnejšie sú dôsledky na ľudskú myseľ. Turistický ruch je považovaný za prostriedok rozvoja. Veľakrát však nie je jasná podoba rozvoja. V Indii sa turistom ponúkajú zájazdy k veľkým hydroelektrárnam – azda preto, aby mohli spoznať dielo inžinierov, ktoré vláda spája s pokrokom. V rovnakom indickom štáte turisti navštevujú dediny s pôvodnými tradíciami, ktoré sú udržiavané vďaka peniazom turistov. U obyvateľov hostiteľskej krajiny môže dochádzať k prispôbovaniu sa potrebám/očakávaniam turistov. Príkladom môže byť práve rekonštrukcia rituálov a sviatkov len za účelom zisku. Spoločnosť tak začne nakladať so svojou kultúrou ako s komoditou, čo z nej urobí iba atrakciu (LEDVINA 2005). Turistický ruch je jedným z javov, ktoré svet transformujú. Na to, akým spôsobom, majú vplyv všetci zúčastnení.

Do roku 1975 bol **Ladak** (himalájsky región Indie, niekedy prezývaný ako „Malý Tibet“) izolovaný od okolitého sveta. Vybudovanie infraštruktúry v tejto obtiažne prístupnej oblasti znamenalo príchod dvoch vplyvov: indického – v podobe upevnenia administratívy a zahraničného – v podobe turistov túžiacich navštíviť divoké veľhory. Obyvatelia Ladaku po stáročia praktizovali nepeňažnú samozásobiteľskú ekonomiku a vďaka odovzdávaniu týchto zručností si boli schopní vo vysokohorských podmienkach zaistiť obživu. Z perspektívy ekonomických indikátorov (HDP – hrubý domáci produkt, HDI – index ľudského rozvoja) sa z ničoho nič stali chudobnými a „zaostalými“. Vtedy začala byť ohrozená ladacká kultúra a spôsob života. Prechod do sveta financií, daní a hospodárskeho rastu len umocnili návštevníci zo Západu, ktorí pre veľkú časť populácie celej Indie predstavovali vyspelé štádium spoločnosti. Túto dobu v Ladaku zažila a popisuje HELENA NORBERG-HODGE (1996):

„Ludia z iného sveta vpadli do Ladaku bez akéhokoľvek varovania. Mnohí z nich minuli denne aj sto dolárov, čo zodpovedalo približne tomu, ako keby niekto v Amerike minul 50 tisíc. V tradičnej samozásobiteľskej ekonomike hrali peniaze len malú úlohu. Používali sa prevažne pre nákup ozdobných vecí – šperkov, striebra a zlata. O základné potreby – jedlo, šaty a strechu nad hlavou – bolo postarané bez peňazí. Práca, ktorá ich zabezpečovala, sa vykonávala zdarma, v rámci dômyselnej siete medziludských vzťahov. Popri ilúzii, že všetci na Západe sú milionári, šíria turisti ešte jeden falošný obraz západného života: že nikdy nepracujeme. Vyzerá to, že naša technika robí prácu za nás. V skutočnosti v súčasnej priemyselnej spoločnosti strávime prácou viac hodín, než ľudia vo vidieckych poľnohospodárskych spoločnostiach. Ale Ladačanom sa to takto nejaví. Pre nich práca znamená fyzickú prácu. Človek, ktorý sedí za volantom alebo v kancelárii za počítačom, v ich očiach nepracuje.“

V letných mesiacoch rokov 2005 – 2007 pôsobila v Ladaku Viktória Kurpiel, ktorá tu robila výskum o práci mimovládnych organizácií v oblasti vzdelávania. O svojom pôsobení (pre účely týchto textov) napísala:

Už počas môjho krátko pôsobenia som mohla pozorovať rapídne zmeny, ktoré so sebou prináša rozmach turizmu. V Ladackom kraji Leh žije na rozlohe o trochu menšej ako Slovensko (44 000 km²) 117 637 obyvateľov¹. V rozmedzí troch rokov sa však počet turistov zvýšil z 37 980 v roku 2005 na 54 346 v roku 2007 (Tourist Department of Leh, zdroj Pelliaciardi²). Takýto prudký nárast zviditeľňuje dopad turizmu. Citeľné bolo zhoršenie znečistenia ovzdušia spôsobené zvýšením leteckej a pozemnej dopravy, a generátormi na výrobu elektriny. V meste Leh v nadmorskej výške 3500 m n. m. sa tak výrazne zvýšil počet turistov trpiacich výškovou chorobou. Narastajú aj problémy s odpadmi, vyčerpávaním prírodných zdrojov, zvyšovaním cien a následnej nerovnováhy medzi ľuďmi pôsobiacimi v turistickom ruchu a tými v iných oblastiach, či s rozpadom tradičných štruktúr vzájomnej pomoci. Na druhej strane zvýšené príjmy dovoľujú niektorým Ladačanom zvýšiť si materiálny štandard či stať sa zamestnávateľmi robotníkov z chudobnejších štátov Indie. Diskusie o miere únosnosti počtu turistov a o udržateľnom spôsobe turizmu sa objavujú už aj medzi vládnyimi činiteľmi.

Podrobnejšie by som chcela ukázať vplyv turizmu na príklade vody. Počas môjho prvého leta v Ladaku v roku 2005 som pôsobila ako dobrovoľníčka v miestnej mimovládnej organizácii SECMOL (Students Educational and Cultural Movement of Ladakh). Bývala som v študentskom areáli vybudovanom pre mladých Ladačanov, ktorí neuspeli v skúškach na konci základného vzdelania. Tam som prvýkrát zakúsila priamu závislosť a odkázanosť Ladačanov na prírodné zdroje, keď po troch zamračených dňoch sme ostali takmer úplne bez vody. Ladak sa totiž klasifikuje ako horská púšť a jediným zdrojom vody sú topiace sa ľadovce, ktoré naplňujú miestne potôčiky a dômyselné zavlažovacie kanály. Bez zavlažovania tu máločo vyrastie. Dôležitosť vody tu nadobúda úplne iné dimenzie, ešte umocnené ťažkou dostupnosťou, pretože osem mesiacov v roku je Ladak prístupný iba letecky. Tomuto je prispôbená celá kultúra, a aj preto sa tradične používajú kompostovacie suché toalety. Rapídny nárast turistov a snaha vyhovieť štandardom západnej kultúry tam vytvára obrovský nápor na zdroje vody. Zatiaľ čo sa budujú nové ubytovacie kapacity so samostatnými splachovacími záchodmi a sprchami na izbách s vidinou rýchleho zisku (oproti spoločnej sprche v starších ubytovacích zariadeniach), Ladačania v nových štvrtiach mesta Leh sú odkázaní na rozvoz vody v cisternách. Oveľa závažnejší považujem však dopad na spôsob myslenia. Diskutovala som o probléme vody s veľmi významnou ladackou doktorkou, a zhodli sme sa v názore, že takýto spôsob zaobchádzania s vodou je pre Ladak už aj z krátkodobého hľadiska neudržateľný. Sama zdôraznila, že je nevyhnutné šetriť vodnými zdrojmi a navyše, že splachovacie záchody ohrozujú verejné zdravie, keďže nie je vybudovaná kanalizácia. Napriek tejto približne hodinovej diskusii, keď som ju požiadala o použitie toalety, nedovolila mi použiť tradičný suchý záchod, pre návštevy majú splachovací záchod. Vtedy som pochopila, ako silne majú zakorenený pocit menejcennosti vzhľadom na niektoré ich tradičné praktiky, ktoré boli a bohužiaľ ešte stále sú často hodnotené ako zaostalé, bez pochopenia širších súvislostí.

Z tohto pohľadu oceňujem prácu mimovládnej organizácie ISEC (založená Helenou Norberg-Hodge, kde som pôsobila ako dobrovoľníčka), ktorá sa namiesto vzdelávania a „pomoci“ miestnym teraz sústreďuje na vzdelávanie turistov. Okrem odporúčania jednoduchých praktických krokov, ktoré zmiernujú negatívny

dopad turistov na prírodné zdroje, ako výber penziónov so solárnu sprchou a kompostovacími záchodmi, nákup filtrovanej či prevarenej vody do vlastných fľaš namiesto balenej vody, či lokálnych potravín namiesto občerstvenia v plastových obaloch, spochybňuje naše vnímanie pokroku. Na príklade Ladaku otvára a diskutuje o témach ekonomického rastu a blahobytu, formy vzdelávania, riadenia a sebahodnotenia v kontexte globalizácie a lokalizácie.

Aká je teda naša motivácia pri cestovaní? Je ňou užiť si pekné prostredie a prírodné krásy, navštíviť exotické miesta a kultúry, či snaha obohatiť svoje myslenie a naučiť sa niečo z miestneho spôsobu života? Pre mňa bolo najväčším obohatením možnosť stretnúť ľudí, z ktorých vyžarovala obrovská spokojnosť, napriek tomu, že materiálne by boli považovaní za veľmi chudobných a tak terčom „rozvojovej pomoci“. Táto sila mysle byť spokojný aj s jednoduchým, možno fyzicky náročným spôsobom života, sa už stráca u strednej a mladšej generácie, bombardovanej rovnako ako my množstvom možností, ktoré nám vraj priniesú vytúžené šťastie.

¹ <http://leh.nic.in/pages/galance.html>

² <http://ladakhstudies.org/resources/News/pelliciarditourismtraffic.pdf>

Pozn. ed.: Viktória Kurpiel študovala Medzinárodný rozvoj na Nagojskej Univerzite v Japonsku, aktuálne žije na Zaježovej

JOHANISOVÁ (2004) upozorňuje, že bohatstvo určitej oblasti nie je dané primárne tým, nakoľko sa tam podarí nalákať cudzích investorov alebo turistov, ale skôr, nakoľko sa peniaze dokážu otáčať v mieste, keď už tam raz sú. Je to nenápadný, ale dôležitý posun v ekonomickom myslení: až doteraz sa tvrdilo (tvrdí), že podstatné pre ekonomickú prosperitu je predovšetkým to, koľko peňazí do regiónu pritečie zvonka. Cestovné kancelárie svojich klientov ubytovávajú v hotelových reťazcoch, ktoré vlastní nadnárodné spoločnosti, hoci sú veľakrát organizované a pomenované inak. V dôsledku toho sa veľká časť príjmov nedostane hostiteľským krajinám a ich obyvateľom, ktorí bývajú zvyčajne radovými zamestnancami či lacnou pracovnou silou (viac JOHANISOVÁ 2013). Pozitívny vplyv turizmu však môže spočívať v tom, že zvyšuje motiváciu štátu k ochrane územia. V záujme turizmu vlády chránia vzácne prírodné oblasti (národné parky), pozorovanie veľrýb sa napr. už finančne vyplatí viac ako ich lov. Stráviť dovolenku v zahraničí či cestovať po domovskej krajine je možné mnohými spôsobmi. Z pohľadu dôsledkov pre spoločnosť a prírodu je pozoruhodné rozlíšenie na tzv. mäkký a tvrdý turizmus, ktoré rozvinul Jungk. Charakteristiky týchto podôb turizmu tak, ako ich opisuje LIBROVÁ (1994), ukazujú tvrdý turizmus ako masovú, najčastejšiu formu turizmu, a mäkký turizmus ako jeho environmentálne šetrnejšiu alternatívu.

- Skúste nájsť tri argumenty, prečo by ste chceli, aby do vášho kraja prichádzali turisti z iných krajín a tri argumenty proti.
- Prečo existujú extrémne lacné letenky?
- Aký je prístup Bhutánu voči turistom?
- Aký vnímate rozdiel medzi pútnikmi a turistami?
- Vypracujte prehľad rozdielov medzi mäkkým a tvrdým turizmom a diskutujte o ich dôsledkoch i atraktivnosti.
- Na aké miesto by ste raz radi putovali a prečo?

Prečo a ako učiť o globálnych témach

Z výskumu Centra občianskeho vzdelávania (COV) a nevládnej organizácie Arpok v Českej republike vychádza najavo niekoľko dôležitých podnetov k otázkam o tom, *prečo* a *ako* učiť o globálnej tematike (viac COV 2013). Učitelia stredných škôl sa jednoznačne zhodujú, že zoznámenie sa s globálnou tematikou študentov pripravuje pre život a zlepšuje ich orientáciu vo svete. Oproti inému učivu je však nutné pracovať s osobnostným rozvojom študentov i samotných učiteľov. Za ideálne

sa považuje učenie zážitkovou formou so zmenou prostredia, s dôrazom na osobnú skúsenosť a vstupy ľudí, ktorí sa pohybujú v odbore. Z výskumu tiež vyplýva, že základom je osobná motivácia učiteľov i študentov. Silná osobná motivácia k učeniu globálnych tém sa objavila takmer vo všetkých prípadoch učiteľov, ktorí cestovali do krajín Afriky, Ázie či Južnej Ameriky (COV 2013). I keď učiteľia nemusia nutne vycestovať na to, aby učili o globálnych témach či vzdialených krajinách. Možno, že sú najdôležitejšie práve vnútorné nastavenie a hodnoty, ktoré chcú odovzdať a aktivity, ktoré so žiakmi realizujú (napr. pestovanie vlastnej zeleniny a kompostovanie je tiež krokom k budovaniu zodpovednosti za globálne prostredie).

Najväčšou výzvou globálneho vzdelávania môže byť hľadanie odpovedí na filozofické, už tisícročné otázky: Čo je zmysel života? Ako byť šťastný? K diskusi o hodnotách a ich hľadaní je potrebná priaznivá sociálna klíma v triede/skupine, s ktorou pracujeme (tímbuilding na našich školách takmer absentuje), vytvorenie bezpečného prostredia, zázemia. Z tohto hľadiska považujeme pravidelne realizované projektové dni (či v optimálnom prípade 3 - 5 dňové pobytové programy) za efektívnu a zmysluplnú formu výučby.

Pred výučbou je cenné ujasniť si mnohé východiská, aby učiteľ získal čo najväčšiu integritu, ktorej súčasťou môže byť i uvedomenie, že učí o témach, pri ktorých nie je jediná správna odpoveď. ANDREOTTI (2006) rozdeľuje globálne vzdelávanie podľa rôznych kritérií na jemné (soft global education) a kritické (critical global education). V praxi prevláda prvý prístup, ktorý ako súčasť „globálneho občianstva“ vníma napr. charitatívnu činnosť a jej podporu, delí svet na vyspelý a zaostalý, rozvinutý a rozvojový. Výhodou prístupu je, že je zrozumiteľný širšej spoločnosti. Tento pohľad sa však neubrání skrytému vyjadrovaniu kultúrnej nadradenosti (ANDREOTTI 2008).

Kriticky rozoberte nasledujúce texty:

Na čo sa autorka snaží upozorniť? V čom s ňou súhlasíte a v čom nie a prečo?

Miliónom ľudí na celom svete, ktorí žijú na vidieku, moderná západná kultúra pripadá ďaleko lákavejšia, než tá ich. Nie je sa čomu diviť, pretože pri pohľade zvonku (tak ako ju jedine môžu poznať, je zrejme iba materiálna stránka moderného sveta – stránka, v ktorej západná kultúra vyniká. Nemôžu tak zreteľne vidieť spoločenský či ľudský rozmer – stres, osamelosť, strach zo staroby. Rovnako nemôžu vidieť environmentálne hrozby, infláciu a nezamestnanosť.

Situácia v himálajskom kráľovstve Bhután je jasnou ilustráciou toho, ako je zavádzajúce definovať prosperitu iba množstvom peňazí. V Bhutáne je v porovnaní s väčšinou krajín regiónu životný štandard veľmi vysoký. Ľudia sú schopní zabezpečiť si základné potreby, majú krásne umenie a hudbu i výrazne viac času pre rodinu, priateľov a oddych, než ľudia na Západe. Napriek tomu Svetová banka radí Bhután medzi najchudobnejšie krajiny sveta, pretože jeho hrubý národný produkt (HNP) je prakticky nulový. Takéto hodnotenie však nerozlišuje medzi bezdomovcom na ulici v New Yorku a bhutánskym roľníkom.

Zdroj: Norberg-Hodge 1996

Model učenia E - U - R (spracované podľa NAZEMI 2011b) Jedným z modelov učenia, ktorý využívame v globálnom vzdelávaní je model EUR: Evokácia - uvedomenie si významu - reflexia. Vychádza z konštruktivistického pedagogiky, ktorá využíva psychologické výskumy učenia a fungovania mozgu. Naša myseľ nie je prázdna nádoba, skôr bohatý systém, ktorý zbiera vedomosti, zážitky a skúsenosti, podľa ktorých posudzuje nové vnemy. Študent má v učebnom procese ústredné postavenie - ako jeho aktívny účastník hľadá nielen odpovede, ale i formuluje otázky. Čo sa v jednotlivých fázach modelu deje a prečo je vhodný pri vzdelávaní o globálnych témach?

Cieľom **Evokácie** je preskúmať, aké informácie a skúsenosti sa nám spájajú s danou témou. Každý si so sebou nesie súbor vecí, ktoré sme za život nazbierali (výchovou, vzdelaním, skúsenosťami). Dôležité je, aby si študenti vybavili doterajšie znalosti, svoje vlastné skúsenosti a pátrali po otázkach, ktoré ich zaujímajú. Príkladom evokácie môže byť brainstorming nad pojmom biodiverzita či otázka Prečo ľudia na svete migrujú?

Vo fáze **Uvedomenie si významu** sa pracuje s informáciami, ktoré sú nové a je vhodné ich kriticky skúmať, overovať či vyvracať. Tiež je možné skúmať, z koľkých perspektív sa je možné na problematiku pozeráť. Pokiaľ je témou svetový obchod, je možné s informáciami pracovať napr. tak, že sa študenti pokúsia pochopiť, čo obchodovanie prináša všetkým zúčastneným stranám, výrobcem, priekupníkom, spotrebiteľom, planéte.

Reflexia je korunou procesu učenia, ktorý bez nej má pramalý zmysel. V reflexii sa študent vracia k svojim predstavám a myšlienkovým štruktúram, porovnáva a prepája staré informácie a dojmy s novými a tak pretvára svoju štruktúru. Pokiaľ sa objaví niečo nové, čo do štruktúr nezapadá, stojíme pred rozhodnutím: buď túto inakosť odhodiť, alebo sa jej otvoriť. To so sebou prináša veľkú mieru neistoty, pokiaľ sú názory či presvedčenie otrásené. Ochota „prestavovať škatuľky“ je mierou otvorenia našej mysle. V tejto fáze môže dôjsť k zaujímavému objavu, napr. vo vzťahu ku klimatickým zmenám či ozbrojeným konfliktom. Proces učenia tak môže viesť k transformácii.

AKTIVITY GLOBÁLNEHO VZDELÁVANIA

Ako pripravovať aktivity pre výuku tém globálneho vzdelávania? Podľa cieľov ich môžeme deliť (BIOLEK *et al.* 2011) na také:

a) aby študenti na niečo nové prišli

- podpora myslenia v súvislostiach
- umožnenie pochopiť vzájomnú závislosť javov a ľudí vo svete
- práca s informáciami o dôsledkoch činností
- motivácia ku kladeniu otázok: S čím je to spojené? Aké to má dôsledky?

Príklad aktivity: „Krehké cestovateľky“

Ciele:

- pomenovať funkciu kvetov v našej spoločnosti a uvedomenie si, ako často sa s nimi v bežnom živote stretávame
- identifikácia dopadov obchodu s kvetmi
- vyjadriť stanovisko ohľadne obchodu s kvetmi a návrh alternatívy.

EVOKÁCIA (10 minút)

„Dnes sa budeme venovať téme kvetov. Prvým krokom je rýchly prieskum. Časový limit máte 5 minút.“ Každému študentovi rozdáme jednoduchý dotazník s otázkami:

- Ktoré udalosti si spájaš s kvetmi?
- Čo prinášajú kvety ľuďom?
- Kedy si naposledy niekom dal/a alebo od niekoho dostal/a kvet?
- Odkiaľ pochádzajú kvety?

Úlohou každého študenta je chodiť po učebni a pýtať sa otázky z dotazníka aspoň troch rôznych spolužiakov. Pustíme veselú, rýchlu hudbu na uvoľnenie atmosféry a podporu dynamiky. Vypnutie hudby je signálom pre ukončenie aktivity.

- Prejdeme výsledky dotazníkov. Pýtame sa študentov, čo sa dozvedeli:
- Zistili ste niečo zaujímavé?
- Prekvapilo vás niečo?

- Dostali ste nejaké odpovede, ktoré sa opakovali? Potom sa sústreďíme na poslednú otázku: Odkiaľ kvety pochádzajú?
- Spýtame sa študentov, či majú nejakú predstavu. Ak napr. odpovedia, že zo záhrady, spýtame sa: Je to jediné miesto, odkiaľ kvety získavame?
- Ak odpovedia, že kvety pochádzajú z obchodu, spýtame sa ich: Ako sa do obchodu dostanú? Odkiaľ pochádzajú?
- O produkcii kvetov im zatiaľ nehovoríme žiadne podrobnosti. Povieme študentom, že v nasledujúcej aktivite budú mať možnosť dozvedieť sa niečo viac o produkcii kvetov.

UVEDOMENIE (20 minút)

V učebni umiestnime fotografie, na ktorých sú znázornené rôzne fázy produkcie kvetov. Študenti si ich vo dvojiciach prezrú a pripravujú odpovede na otázky:

- Čo vidíte na fotografii?
- Kde bol záber odfotografovaný?
- Je na fotografii niečo zaujímavé/prekvapujúce? Čo je to a prečo?

Následne spoločne prejdeme odpovede na otázky. Študentov vyzveme, aby sa podelili o svoje názory. O fotografiách im ešte nič bližšie nehovoríme.

- Každému študentovi rozdáme ústrižok papiera s informáciou o produkčnom reťazci kvetov. Úloha: vyberte jednu fotografiu, ktorá najlepšie zodpovedá ústrižku textu. Zdôvodnite svoj výber.
- Študenti sa navzájom podelia o informácie a argumenty. Vyberú spoločne informáciu, ktorú považujú za najdôležitejší poznatok. Ten znázornia vo forme „sochy“ z vlastných tiel.
- Každému študentovi rozdáme písomné podklady s podrobnosťami o obchode s kvetmi. Úloha: za tri minúty preštudovať text.
- Vrátime sa k fotografiám a otázke: Kde boli zábery odfotografované?
- Necháme študentov hádať a následne im povieme podrobnosti o pôvode fotografií.

REFLEXIA (10 minút)

V záverečnej časti by mali študenti vyjadriť svoje dojmy o kvetoch, o tom, čo sa naučili o ich produkcii a jej následkoch, ako aj možných alternatívach. Do pracovného listu odpovedajú na otázky (5 minút):

- Čo vás napadne, keď teraz rozmýšľate o kvetoch?
- Pozeráte sa na to inak než na začiatku hodiny? Pokiaľ áno, v čom?
- Prekvapilo Vás niečo? Pokiaľ áno, čo to bolo?
- Čo považujete za hlavný problém obchodu s kvetmi?
- Idete na oslavu narodenín a patrilo by sa priniesť nejaký darček. Nemáte ale veľa času. Ako vyriešite situáciu?

Študenti predstavia ostatným svoje nápady na narodeninový darček. Pokiaľ by nespomenuli kvety, opýtame sa ich:

- Aké mám možnosti, keď chcem darovať kvet?
- Diskusiu smerujeme k argumentácii, čo ktorá alternatíva rieši, čo nie (môžeme doplniť informáciu o certifikovaných kvetoch)

Miesto reflexie môžeme v skupine vytvoriť tzv. strom problému. Tento variant pomáha porozumieť téme vo väčšej komplexnosti. Strom namaľovaný na veľkom papieri má v kmeni napísaný problém – DOVOZ KVETOV Z ĎALEKA. Úlohou študentov je do koreňov napísať aspoň 5 príčin problému. Do vetiev aspoň 5 dôsledkov (môžu byť pozitívne aj negatívne) a do plodov navrhnúť aspoň 4 riešenia príčin. Riešenia môžu byť na rôznych úrovniach. (spracované podľa BIOLEK et al. 2011, krátené)

b) aby študenti o sebe premýšľali

vytváranie priestoru pre študentov pre obrátenie pozornosti do seba
pomoc pri hľadaní odpovedí na to, čo formuje a ovplyvňuje naše vnímanie, prežívanie
podpora otvorenosti a úprimnosti nielen k sebe samým, ale aj k ostatným okolo nás, chuť vidieť
vlastné koncepty, stereotypy a predsudky
najčastejšie otázky: Ako to mám ja? Prečo si to myslím? Čo ma ovplyvňuje?

Príklad aktivity: „Šťastie a životné štýly“ Ciele:

- zamyslenie sa nad podstatou šťastia – čo šťastie znamená?
- analýza rôznych konceptov šťastia z perspektívy rôznych životných štýlov
- uvedenie si vlastných túžob, potrieb a vlastných predstáv o tom, čo nás urobí šťastnými
- analýza pozitív a negatív rôznych životných štýlov
- získanie zručností ako byť aktívny v diskusiách, ako vyjadriť svoj názor, prijímať názory iných, argumentovať
- zažitie, ako je možné zostať počas diskusie otvorení a dokázať pozrieť sa na jeden problém z rôznych uhlov pohľadov
(spracované podľa BIOLEK et al. 2011, krátené)

c) aby študenti tému prežili

aktivity, ktoré formou hry vyvolávajú u účastníkov pocity a zážitky uľahčujúce pochopenie
niektorých javov
rozvoj schopnosti empatie a predstavenie si situácie iných ľudí

Príklad aktivity: „Krok vpred!“

- Rolová hra, počas ktorej študenti:
- reflektujú vlastný vzťah k práci
- vcítia sa do situácie pracujúcich detí v rôznych častiach sveta
- pomenujú rôzne formy detskej práce a porozumejú pojmu detská práca
- vysvetlia niektoré z príčin detskej práce a popíšu jej dôsledky pre deti, ich rodiny a celú spoločnosť
- premýšľajú nad dôvodmi spokojnosti človeka

d) aby študenti skúsili iný uhol pohľadu

- príležitosti pozrieť sa na jednu vec či tému z viacerých uhlov alebo z jedného uhlu, ktorý je neobvyklý a výzva ku kladeniu otázok, ktoré nás predtým nenapadli a tiež výzva ku skúmaniu toho, čo náš pohľad ovplyvnilo
- hľadanie rôznych perspektív v dialógu so spolužiakmi a hlasmi ľudí z odlišného prostredia

Príklad aktivity: „Môj deň“

- - súčasťou softvéru Globálne rozvojové vzdelávanie v pohybe <http://www.zivica.sk/vpohybe/>
- Ďalšie témy výukových modulov softvéru:
- Globalizácia, svetový obchod a fair trade
 - Ľudské práva a detská práca
 - Klimatické zmeny a životné prostredie
 - Zodpovedná spotreba
 - Nemateriálne bohatstvo rozvojových krajín

Poznávanie a uvedomovanie si problémov a komplexnosti sveta by mohlo viesť k stavu „globálnej depresie“ a apatii, keby sme nepoznali tiež povzbudivé prípady spolupráce a úspešného úsilia ľudí niečo meniť k lepšiemu, či už vo svojom okolí alebo vo svete. Takéto správy sú inšpiráciou pre hľadanie priestoru vlastného vplyvu a možnosti zmeny stavu vecí, ktoré považujeme za nesprávne voči ľuďom i prírode. Je veľmi dôležité, aby globálne vzdelávanie viedlo k praktickým krokom v dennom živote (hoci v zdanlivo v malom meradle). Postupné objavovanie nitiek spojenia nášho bežného života cez výrobky, služby či naše nároky so vzdialenými krajinami, hľadanie riešení (so zmierením, že nezmeníme všetko a hneď), pátranie po lokálnych producentoch a nakupovanie miestnych výrobkov môžu byť naše prvé kroky k prepojeniu aktivít globálneho vzdelávania s naším životom. Pre študentov je napr. veľmi atraktívne svojenie si ručnej výroby tradičných produktov (ťahaná štrúdla či vlastnoručne upletený košík), ktorými sa zároveň rozvíjajú ich manuálne zručnosti (dnes čoraz zriedkavejšie). Môže ísť o spoločný projekt v škole, obci alebo inovácie v domácnosti. Potrebne je zažívať situácie, v ktorých je možné niečím prispieť k riešeniu lokálnych problémov. K osvojeniu si tém sú užitočné exkurzie do terénu (čistiareň odpadových vôd, azylové centrá pracujúce s migrantmi, prírode šetrné stavby), alebo stretnutia s ľuďmi z praxe (pracovník humanitárnej misie, klimatológ, ekopoľnohospodár). Školy sa často zúčastňujú projektov podpory stavby škôl v iných krajinách sveta či tzv. adopcie na diaľku. I keď pri týchto projektoch nemusí byť vždy jasné, aké môžu byť ich dôsledky (Kto bude v postavenej škole učiť a podľa akých osnov? (viac kap. Cílek, Ryška, Návojský). Neexistuje univerzálny odporúčaný zoznam aktivít globálneho vzdelávania. Jeho spracovanie by bolo aj proti samotným cieľom. Každú plánovanú aktivitu či projekt je potrebné veľmi kriticky prehodnotiť - aby naša snaha a dobré úmysly nespôsobili viac škody, bolesti a rozvratu.

Materiály (metodické príručky, filmy, pracovné listy atď.) ku globálnemu vzdelávaniu:

www.zivica.sk/publikacie

www.globalnevzdelavanie.sk/kniznica

<http://www.globalnirozvojovevzdelavani.cz/>

www.nazemi.cz

<http://vzdelavanie.nadaciapontis.sk/>

www.varianty.cz

<http://www.sccd-sk.org/sk/icgv>

www.ted.com/talks

www.majorityworld.com

(nezabudnite kriticky prehodnotiť zmysel a možné dôsledky aktivít :O)

Aký vzťah zaujmeme ku globálnym témam, je osobná vec každého. Pretože sme súčasťou toho istého systému nielen ekonomických a environmentálnych vzťahov, môžeme k témam ako sú zlé pracovné podmienky pri výrobe džínsov v Turecku alebo riešenie plastového odpadu v oceánoch, pristupovať ako k niečomu, čo sa nás týka. A tiež ako k niečomu, čo môžeme ovplyvňovať. Pokiaľ nie priamo, tak v duchu Gándhiho myšlienky: „Buďme sami zmenou, ktorú chceme vidieť vo svete“.

Nejde o to si etickými výrobkami jednoducho a zodpovedne „vykúpiť“ cestu. Aby sa človek mohol stať zmenou, potrebuje rozumieť sám sebe, svojim potrebám, tomu, čo ho utváralo a čo ich ovplyvňuje. Výhodné je rozumieť dynamike globálnych javov, ktoré nás môžu v budúcnosti ovplyvniť. Človek si potrebuje byť vedomý spojenia ľudí vo svete a toho, čo tieto vzájomné vzťahy obnášajú. Potom môžeme viac cítiť solidaritu s ľuďmi, ktorí čelia nerovnosti a nespravodlivosti a vnímať možnosť zmien, ktorými môžeme byť nápomocní.

Na čom je postavený indikátor hrubého národného šťastia?

Kriticky zhodnoťte zámer postavenia školy v Etiópii.

Literatúra:

- ABRAMS, F. a ASTILL, J. 2001: Story of the Blues. Guardian Unlimited. 29.5. Text dostupný na: <http://www.theguardian.com/g2/story/0,,497788,00.html>.
- ANDREOTTI, V., 2006: Soft versus critical global citizenship education Policy and Practice, Issue 3 Autumn. Centre for Global Education, Belfast.
- ANDREOTTI, V., 2008: Development vs poverty: notions of cultural supremacy in development education policy. In BOURN, D. (ed.): Development Education. Debates and Dialogues. Institute of Education, University of London, s 45-63.
- Biolek a kol., 2011: Komu patrí Zem – metodická príručka globálneho vzdelávania pre učiteľov. CEEV Živica, Bratislava. 250 s.
- Centrum občanského vzdelávania, 2013: Postoje a potreby učiteľů ve vztahu ke globálnému vzdelávaniu. (deskriptivní analýza). COV, Brno, 13 s.
- Global Witness, 2004: Same old story. A background study on natural resources in the Democratic republic of Congo. Global Witness Publishing Inc., Washington, 56 s.
- Hnutí Duha, 2009: Co mají společného vlk hřivnatý, děti v brazilském slumu a kuře ze supermarketu? České velkochovy a expanze sóji v Latinské Americe. Hnutí Duha, Brno, 24 s.
- Chládková, A., Chmelař, P., Malířová, E., 2007: Silný kafe, Káva. Manuál z cyklu Svět v nákupním košíku. Brno, 2009. NaZemi – Společnost pro fairtrade.
- JOHANISOVÁ, N., 2004: Lokální ekonomika v praxi. Sedmá generace 5/2004. Text dostupný na: <http://www.sedmagerace.cz/text/detail/lokalni-ekonomika-v-praxi>.
- JOHANISOVÁ, N., 2013: Alternativní ekonomické systémy v souvislostech. In Gallayová, Z., Hipš, J., Markoš, J., Dovalová, Z. (eds.): Súčasná spoločnosť - výzvy a vízie. Technická univerzita vo Zvolene, Zvolen. 35 – 63 s.
- KLEINOVÁ, N., 2010: Šoková doktrína: vzestup kalamitného kapitalizmu. Argo, Praha, 495 s.
- LEDVINA, P., 2005: Za odpovědným cestováním. Sedmá generace, 2/2005. Text dostupný na: <http://www.sedmagerace.cz/text/detail/za-odpovednym-cestovanim>.
- LIBROVÁ, H., 1994: Pestří a zelení: kapitoly o dobrovolné skromnosti. Veronica, Brno, 218 s.
- MARŠÍKOVÁ, Tereza. Výzkum: Chceme džíny z Číny nebo z Čech?. Markething [online]. 28. května 2012 [cit. 2012-05-28]. Dostupné z: <http://www.markething.cz/vyzkum-chceme-dziny-z-ciny-nebo-z-cech>
- NaZemi – Společnost pro fair trade, 2011a: Svět v nákupním košíku. Případové studie dopadů spotřeby na rozvojové země. NaZemi – Společnost pro fair trade, Brno, 52 s.
- NaZemi – Společnost pro fair trade, 2011b: PodObal. Příručka pro výuku o globálních souvislostech našeho obchodování. NaZemi, Brno, 264 s.
- NaZemi, 2013. Není to úplně v pytli. Férový obchod existuje!
- NORBERG-HODGE, H., 1996: Vzdálené budoucnosti. Hnutí Duha, Brno, 177 s.
- SABRY, M., 2013: Sinai tribes reject Morsi's call to surrender weapons. All Monitor 23.6. Text dostupný na: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/06/sinai-morsi-weapons.html>.
- Výzkumný ústav pedagogický. 2011. Klíčové kompetence ve výuce na základní škole a na gymnáziu. 1. vydání. [online]. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, divize VÚP, 2011. 28 s. [cit. 2014-04-10]. ISBN 978-80-87000-85-4. Dostupné z WWW: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2011/07/Klicove_kompetence.pdf
- ŠPAČKOVÁ, Š., 2005: Důsledky globalizace oděvního průmyslu pro rozvojové země a iniciativy na jejich zmírnění. Diplomová práce, Masarykova univerzita Brno.

Rozsvieťte svoje svetlo poznania!

V Elektrárni Piešťany spoznáte príčiny a súvislosti týkajúce sa premeny energie.

elektrarnapiestany.sk
energiazblizka.sk

ELEKTRÁRŇA
PIEŠŤANY

ZSE

vzdelávacie
centrum zaježová
REALIZUJE ŽIVICA

zážitkové **školy**
v prírode

teambuildingy
pre **firmy**

netradičná
dovolenka
pre **rodiny**

kurzy
pre
verejnosť

ústranie
pre **hľadajúcich**

MIESTO, KDE ČLOVEK VNÍMA

lazy pri Zvolene • inšpirujeme k zmene • vítame každého

www.zivica.sk/zajezova

ekoobchod
REALIZUJE ŽIVICA

Ohľaduplné nakupovanie

**knihy,
časopisy, DVD**

**recyklovaný
a biodegradabilný
tovar**

**prírodná
kozmetika**

**čapovanie
eko-drogérie**

**lokálna mena
Bratislavský živec**

Fair Trade

Kamenná predajňa:
Vysoká 18 / Bratislava / po - pi: 12.00 - 18.00
e-shop: www.ekoobchod.sk

Vidíš problém alebo výzvu?

Rozdeľ písmeno U dvoma rovnými čiarami na 6 častí.

Študuješ na VŠ?

Máš otvorenú myseľ, nebojíš sa problémov a netradičných riešení?

Prihlás sa do Sokratovho inštitútu!

Viac informácií na www.sokratovinstitut.sk

www.sokratovinstitut.sk

 Sokratov inštitút

TECHNICKÁ UNIVERZITA VO ZVOLENE

Technická univerzita vo Zvolene (TUZVO) je verejná vysoká škola s osobitým postavením v systéme vysokoškolského vzdelávania Slovenskej republiky. Ako jediná sa orientuje na komplex: les – drevo – ekológia – environmentálne vedy – obnoviteľné prírodné zdroje s rozšírením do príbuzných prírodných vied i spoločenských, ekonomických a umeleckých vedeckých disciplín. Vo Zvolene TUZVO sídli od roku 1952 a svoju históriu spája s Baníckou akadémiou v Banskej Štiavnici, založenou v roku 1762, ktorá je považovaná za najstaršiu technicky orientovanú vysokú školu v Európe.

V súčasnosti TUZVO uskutočňuje vysokoškolské vzdelávanie vo všetkých stupňoch a formách univerzitného štúdia. Akreditované študijné programy sa zameriavajú na oblasti lesníctva, lesného hospodárstva, zoológie, poľovníctva, drevárstva, drevárskych vied a technológií, ekológie, environmentálnych vied, ochrany prírody, tvorby krajiny, obnoviteľných prírodných zdrojov, ekotechnológií, ako aj na oblasti výrobných techník a zariadení, informatiky, dizajnu interiéru a dizajnu nábytku, protipožiarnej ochrany, ekonomiky, financovania a manažmentu ako aj do ďalších súvisiacich oblastí. Štúdium je organizované vo všetkých troch stupňoch (Bc., Ing., Mgr., PhD.) na báze kreditového systému štúdia kompatibilného so systémom ECTS.

Fakulty Technickej univerzity vo Zvolene:

Lesnícka fakulta

Drevárska fakulta

Fakulta ekológie a environmentalistiky

Fakulta environmentálnej
a výrobných techník

Kontakt:

Technická univerzita vo Zvolene
Ul. T. G. Masaryka 24
960 53 Zvolen

Tel.: 045/5206 111, 045/5206 102
E-mail: info@tuzvo.sk
www.tuzvo.sk

*Mohol si prečítať tisíce kníh a tisícky článkov,
ale bez vlastných skúseností nevieš nič.*

Tomáš Erlich

Ponúkame študijné odbory s prepojením na prax

Ekológia a ochrana biodiverzity
Ekológia a využívanie krajiny
Environmentálny manažment
Environmentálne inžinierstvo

Vytvárame podmienky pre získanie skúseností

Zahraničné študijné pobyty
Bakalárske a diplomové práce pre prax

Podporujeme študentov v aktivitách

Ekocentrum

časopis eFFEkt

Deň Zeme pre školy

súťaž Študentský fotoobjektív

projekt Vymeň BAR za BARiny

sad krajových odrôd ovocných drevín

konzultantstvo v programe Zelená škola

Viac <http://www.tuzvo.sk/fee>

